

AĞRI İLİ CİVARINDA ERMENİ MESELESİ

Özcan ASLAN

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ

2011

Her Hakkı Saklıdır

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Özcan ASLAN

AĞRI İLİ CİVARINDA ERMENİ MESELESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ

ERZURUM-2011

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

12 / 08 / 2011

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Ağrı İli Civarında Ermeni Meselesi” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

12 / 08 / 2011

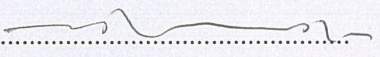
Özcan ASLAN

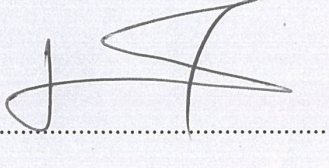
TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ danışmanlığında, Özcan ASLAN tarafından hazırlanan bu çalışma 10 8 / 2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ İmza:

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Cenil KUTLU İmza:

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. İsmail Aygün İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VI
TABLolar DİZİNİ.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE ERMENİLER

1.1. ERMENİLERİN YAŞADIKLARI COĞRAFYA	6
1.2. BİZANSLILAR ZAMANINDA ERMENİLER	7
1.3. SELÇUKLULAR ZAMANINDA ERMENİLER	8
1.4. OSMANLILAR ZAMANINDA ERMENİLER.....	9
1.4.1. Azınlıklar İçinde Ermenilerin Durumu	10
1.4.2. Ermenilere Verilen İmtiyaz ve Haklar	12
1.4.2.1. İmtiyazlar	12
1.4.2.2. Haklar	13
1.4.3. Ermenilerin Sosyal, İktisadi Ve Siyasi Durumları.....	16
1.4.3.1. Ermenilerin Sosyal ve İktisadi Hayattaki Yeri	16
1.4.3.2. Ermenilerin Siyasi Hayattaki Yeri	17
1.4.4. Ermeni Nüfus	19

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA’NIN OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ ERMENİLERE MÜDAHALESİ

2.1. RUSLAR VE ERMENİLER.....	24
2.2. İNGİLİZLER VE ERMENİLER	28
2.3. OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE ERMENİLER.....	32
2.4. ERMENİ KOMİTELERİ VE GÖNÜLLÜ FAALİYETLERİ	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ERMENİLER VE TEHCİR OLAYI

3.1. SAVAŞTA ERMENİ İSYANLARI VE İHANETLERİ	36
3.2. TEHCİR (SEVK VE İSKÂN, TENKİL) OLAYI	37
3.2.1 Tehcir Terimi	38
3.2.2. Osmanlı Devleti'nin Tehcir Öncesinde Aldığı Tedbirler	38
3.2.3. Tehcir Kanunun Çıkarılmasının Nedenleri Ve içeriği.....	41

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERMENİLER VE AĞRI

4.1. ERMENİLERİN AĞRI VE ÇEVRESİ İLE İLGİLİ EMELLERİ	44
4.2. BİRİNCİ DÜNYA HARBİ ÖNCESİ VE SİRASINDA AĞRI VE ÇEVRESİNDE DEMOGRAFİK YAPI	48
4.3. BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE AĞRI CEPHESİ	51
4.4. RUS ORDUSUNUN GERİ ÇEKİLMESİ VE ERMENİLERİN ONLARIN YERİNE GEÇİŞİ.....	56
4.5. SEVR ANTLAŞMASI VE ERMENİLER.....	58

BEŞİNCİ BÖLÜM

AĞRI VE CİVARINDA ERMENİ MEZALİMİNE DAİR OLAYLAR

5.1. DOĞUBEYAZIT'TA ERMENİ OLAYLARI.....	61
5.2. AĞRI VE MERKEZ KÖYLERİNDE ERMENİ MEZALİMİ	64
5.3. ELEŞKİRT'TE ERMENİ MEZALİMİ	67
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA.....	73
EKLER.....	77

Ek 1. Ermeni Kilisesi tarafından Ağrı Bölgesindeki Kürt Aşiret Reislerine Osmanlı Devleti'ne karşı beraber hareket etmeleri için gönderilen bir mektup (BOA, HAT, 1032/42881 – C)..... 77

Ek 2. Ermeni Kilisesi tarafından Ağrı Bölgesindeki Kürt Aşiret Reislerine Osmanlı Devleti'ne karşı beraber hareket etmeleri için gönderilen bir mektup (BOA, HAT, 1032/42881 – 6) 78

Ek 3. BOA, HR.SYS., D. No. 2877, g. No. 52.....	79
Ek 4. BOA, A. MKT. MHM., D. No. 622, G. No. 24.....	80
Ek 5. BOA, A. MKT. MHM., D. No. 643, G. No. 32	81
Ek 6. BOA, A. MKT. MHM., D. No. 643, G. No. 32.....	82
Ek 7. BOA, A. MKT. MHM., D. No. 643, G. No. 32.....	83
Ek 8. BOA, A. MKT. MHM., D. No. 671, G. No. 11.....	84
Ek 9. BOA, A. MKT. MHM., D. No. 671, G. No. 11.....	85
Ek 10. BOA, A. MKT. MHM., D. No. 549, G. No. 13,.....	86
Ek 11. BOA, A. MKT. MHM., D. No. 549, G. No. 13.....	87
Ek 12. BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.....	88
Ek 13. BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.....	89
Ek 14. BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.....	90
Ek 15. BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.....	91
Ek 16. BOA, Yıldız Tasnifi, D. No. 191, G. No. 41.....	92
Ek 17. BOA, Yıldız Tasnifi, D. No. 143, G. No. 91.....	93
ÖZGEÇMİŞ	94

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
AĞRI İLİ CİVARINDA ERMENİ MESELESİ

Özcan ASLAN

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ

2011-Sayfa: 94 + 9

Jüri: Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLU

Yrd. Doç. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU

Bu çalışmada Ağrı ve havalisinde Ermeniler ile Türkler arasında vuku bulan olayları inceledik. Çalışma bir giriş, beş bölüm ve bir ekten oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ermeni Sorunun ortaya çıkış nedenleri ile Ermenilerin Ağrı ve havalisinin Ermeniler açısından önemine değinilmiştir. Birinci bölümde Ermenilerin yaşadığı coğrafya ve bu coğrafyada komşu milletler ile olan münasebetleri anlatılmıştır. İkinci bölümde Ermeni olaylarının ortaya çıkışı ve dış güçlerin bu olaylarda rolü üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Osmanlı Devleti'nin Ermeni olayları ile ilgili aldığı önlemler ve Tehcir Kanunu anlatılmıştır. Dördüncü bölümde Ermenilerin Ağrı ve havalisi ile ilgili emelleri belirtilmiştir. Beşinci bölümde ise Ermenilerin Ağrı ve civarında yaptıkları katliamlar yaşayanların ifadeleri ile aktarılmıştır.

Ekler kısmında ise Ağrı ve civarında Ermenilerin çıkarmış oldukları olaylar arşiv belgeleri ile verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Türk, Ermeni, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT**MASTER’S THESIS****ARMENIAN MATTER AROUND CITY OF AGRI****Özcan ASLAN****Adivisor: Asist. Prof. Dr. İskender YILMAZ****2011-Pages: 94 + IX****Jury:Asist. Prof. Dr. İskender YILMAZ****Asist. Prof. Dr. Cemil KUTLU****Asist. Prof. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU**

In this work, we made search about Agri and it is around end events wich happened between Armenian and Turkish. The work is consist of a entry, 5 chapters and a supplement. In entry chapter, it was mentioned about reasons of coming on the scene issue and importance of Agri and it's around for Armenia In first chapter, it was told that geography which Armenian lived and relationship with it's neighbor nations in this geography. In second chapter, it was mentioned about coming on the scene of Armenian incidents and role of foreing powers on these incidents. In third chapter, it was told measures wihich Ottoman taking about Armenian incidents migration law. In forth chapter, it was stated Armenian wishes which about Agri and it's around. In fifth chapter, massacres which, Armenian made Agri and it's around, was told with expressions of witnesses.

In supplement chapter also Armenian incidents which occured Agri it's around it was given with archives.

KeyWords: Agri, Turkish, Armenian, Ottoman Empire.

KISALTMALAR DİZİNİ

A. MKT. MHM.	: Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri
ATAŞE Arşivi	: Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
bk.	: Bakınız.
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
D.	: Dosya
F.	: Fihrist
G.	: Gömlek
Gn. Kur. Bşk.	: Genel Kurmay Başkanlığı
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri
K.	: Klasör
ks.	: Kısım
No.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Y. PRK. UM.	: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı
yay.	: Yayınlayan
yy.	: Yüzyıl

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. 1910’da Müslüman ve Ermeni Nüfus Dağılımı.....	20
Tablo1.2. 1914’te Müslüman, Rum ve Ermeni Nüfus Sayıları.....	21
Tablo 4.1. 1871 Tarihli Erzurum Vilayeti Beyazıt Sancağı Nüfusu	49
Tablo 4.2. 1872 Tarihli Erzurum Vilayeti Beyazıt Sancağı Nüfusu.....	50
Tablo 4.3. 14 Mart 1914 Tarihi İtibariyle Beyazıt Sancağı Nüfusu	50

ÖNSÖZ

20. yy insan tabiatına en uygun yönetim biçimi olarak addedilen demokratik rejimlerin kurulup gelişmeye başladığı yüzyıl olarak nitelendirilir. Bununla birlikte 20. yy. insan doğasına hiçte uygun olmayan en feci ve şiddetli savaşların yaşandığı yüzyıl olmuştur. Dünya tarihinde sadece "Dünya Savaşı" olarak tanımlanan iki savaş geçtiğimiz asır içinde gerçekleşmiştir. Bu fecaatler evvela altı asır boyunca varlığını her yerde hissettirmiş Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir.

1900'lü yılların ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti Trablusgarp Savaşı ile muhatap olmuş, bu savaş bitmeden Balkan Savaşları başlamıştır. Balkan Savaşlarının hemen akabinde Birinci Dünya Savaşı başlamış ve Osmanlı adeta neye uğradığını şaşırmıştır. Devletin bu elim vaziyetine karşı dış güçlerin tavrı daha dünden belli idi. İngilizler, Fransızlar, Ruslar ve İtalyanlar Osmanlı Devleti'nin can çektiği Birinci Cihan Harbi esnasında onun topraklarını kendi aralarında pay etmişlerdi. Bu hengâme içerisinde adeta "batan gemiden ne kaçırısam kardır" tavrıyla hareket eden iç unsurlar da olmuştur. Osmanlı'nın "Azınlık" dediği bu unsurlar Devlet-i Aliye ile olan altı asırlık hukuklarını unutarak düşman devletlerin saflarında yer almışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni azınlığı (millet-i sadıka sıfatını unutarak) İngilizler ve Ruslar ile hareket etmişlerdir. Özellikle Kafkas Cephesinde Osmanlı'nın Ruslara yenilmesinde rol oynamışlardır. Bunun üzerine Osmanlı doğal bir devlet refleksi ile tedbirler almış ve herkesin malumu olan Tehcir Kanunu'nu çıkarmıştır. Bu kanun ile Ermeniler Doğu Anadolu Bölgesinden Osmanlı'nın Suriye topraklarına yerleştirilmişlerdir. Ermenilerin karşı çıktığı bizim ise sahiplendiğimiz bu olay bugün Ermeni tarihini ve siyasetini şekillendirmiştir. Tehcir Kanunu'nu ve sonrasındaki zorunlu göç olayını lanetlemek Ermeni Devleti ve Diasporası'nın adeta kimlik meselesi haline gelmiştir. Çünkü bugünkü Ermenistan dışarıya büyük bir göç vermekte ve nüfusu azalmaktadır. Göç ile dışarıya giden Ermeniler yoğun bir asimilasyona maruz kalmakta ve Ermeni kimliklerini kaybetmektedirler. Bunu engellemek için Devlet ve Diaspora eliyle Tehcir Olayı ısıtılıp ısıtılıp piyasaya sürülmekte, sözde bir "acı" etrafında Ermenilere ulusal bilinç aşılacak istenmektedir. Meselenin bir diğer yönü ise

ekonomiktir. Söзде soykırım yalanı üzerinden dünyada birçok yayınevi ciddi kazançlar elde etmekte, milyonlarca dolar kazanmaktadırlar.

Evet, bir zulüm ve katliam vardır. Bu zulüm ve katliam bizzat Ermeniler tarafından Anadolu'nun Müslüman-Türk halkına yaptığı katliamdır. Evet, bir haksızlık vardır; o haksızlık Avrupa ve ABD'nin bu aşikâr gerçeği görmeyip bazı siyasi, dini ve ekonomik sebeplerden Ermenilerin yanında yer almalarıdır. Tezde Ermeni zulmünün ne boyutlara vardığını arşiv vesikaları ve canlı tanıkların ifadeleri ile aktarılmıştır. Tez çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ Hocam'a, dünyanın en nadide annesi ablam Zemzem SEYHAN'a, duaları ve varlığıyla bana güç veren eşim Gamze ASLAN'a teşekkür ederim.

Erzurum-2011

Özcan ASLAN

GİRİŞ

Bilindiği gibi çok eski yıllardan beri Ermeniler ve Türkler beraberce yaşamışlardır. Anadolu'da Selçuklular ve Osmanlılar zamanında başlayan ve Fatih'in İstanbul'u fethi ile gelişen bu yakınlaşma, patrikhanenin kurulması ve Ermeni cemaatine dini, kültürel, ticari bir takım imtiyazlar verilmesiyle kısa sürede en ileri seviyeye ulaşmıştır. Daha sonra verilen imtiyaz ve haklarla Osmanlı devletindeki Ermeniler, Avrupa'daki azınlıklardan çok daha mutlu ve huzurlu yaşama imkânı elde etmişlerdir.

600 yıl Osmanlı egemenliğinde kalan Ermeniler, diğer azınlıklara nazaran Türklere en çabuk kaynaşan, anlaşılan ve bu sebeple de devletin itimadını kazanan ayrıcalıklı bir topluluk olmuştur. Evlerinden kısa bir süre için ayrılan Ermeniler, mal ve mülklerini bir arada yaşadıkları Türklere bırakırken; hacca giden Müslümanlar da, sadece mal ve mülklerini değil, işlerinin idaresini ve ailesinin bakımını da Ermenilere emanet etmişlerdir. Bu da Ermenilere ne kadar güvendiklerini göstermektedir.

İşte araştırmamızda Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin neden birden bire ve hiçbir sebep yokken isyan ettikleri ve beraberce mutlu ve huzurlu yaşadıkları ülke halkının can ve malına kast ettikleri incelenmiş ve bütün bu olayların, yabancı devletlerin siyasi çıkarları için Ermenileri kışkırtmaları ve tahrikleri sonucunda meydana geldiği, kanısına varılmıştır.

Bu konu ile ilgili olarak, hem Ermeni, hem de Türk halkında ufak tefek hataların bulunduğu dair belgeler bulunmasına rağmen olayların nedenleri belgeler ışığında araştırıldığında, gerçek suçluların ve olayları tezgâhlayanların, Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan, onu bölmek, parçalamak için yüzün üzerinde plan proje yapan batılı devletler olduğu görülmüştür. Osmanlıların güçlü olduğu dönemlerde Ermenilere verilen hak ve imtiyazlar Osmanlı Devleti için hiçbir zaman sorun olmamıştır. Ancak, Osmanlı'nın zayıfladığı dönemlerde yabancı devletlerin siyasi politikaları uğruna kışkırtılan Ermeniler, yabancı güçlerin etkisiyle teşkilatlanıp, silahlanarak, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar çıkartmışlardır. Aynı zamanda bu devletlerin oyunlarına gelen Ermeni komite mensuplarının ve zamanla asli görevlerini terk edip dünyevi ve siyasi meselelere karışmaya, hatta teşkilatları yönlendirip teçhiz etmeye başlayan Ermeni ve yabancı din adamlarının da iki halkın birbirine düşman olmasında

büyük çabaları vardır. Bu tezi teyit eden birçok yerli ve yabancı arşiv belgesi bulunmaktadır.

Ermeni sorunu, esas olarak Ermenilerin kendi sorunu olarak değil Osmanlı İmparatorluğu'nda menfaatleri çarpışan iki büyük devletin, İngiltere ve Rusya'nın emellerini gerçekleştirme vasıtası olarak ortaya çıkmıştır.

Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin hakları batının koruması altına alınmış ve böylece şark meselesinden sonra bir de Ermeni meselesi gündeme gelmiştir.

I. Dünya Savaşına gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin iç huzurunu sağlamak ve savaş esnasında, halkın güvenliğini sağlamak maksadıyla çıkarmış olduğu tehcir kanunu ise, batılı devletler tarafından Ermeni soykırımı olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Hatta birçok Ermeni ve yazar “Tehcir bizi imha maksatlı yapılmıştır. Biz bu nedenle isyan ettik.” demektedirler. Oysa bunların gerçekle alakası yoktur. Çünkü tehcir kanunu Ermeni isyanlarından çok sonra çıkartılmıştır. (İlk Ermeni isyanı 1890 yılında Zeytun'da çıkmıştır.) 27 Mayıs 1915'te çıkarılan bu kanun maddeleri arasında Ermeniler için çıkarıldığına dair hiçbir ibare yoktur. Kanun tüm Osmanlı tebaasının savaş dışı, güvenli ve emniyetli bölgelere gönderilmesi, buralara yerleştirilmesini öngörmektedir.

Ayrıca Ermenilerin soykırımına uğradıklarını iddia ettikleri vatandaşlarının sayısında da abartmalı rakamlar mevcuttur. Bunların uydurma rakamlar olduğu araştırmamızın ilgili bölümlerinde, hem yerli hem de yabancı kaynaklar gösterilmek suretiyle ortaya çıkarılmıştır. Ermenilerin soykırımına uğradıklarını iddia ettikleri rakam neredeyse o zamanlar tüm dünyadaki Ermenilerin miktarı kadardır. Eğer Osmanlı Devleti böyle bir soykırım uygulamış olsaydı; bugün dünyanın dört bir tarafında yaşayan Ermeni halkından bahsetmek mümkün olmazdı.

Ermenilerin tehcir esnasında bir takım kayıpları olması doğaldır. Fakat yolculuk esnasında hastalık, soğuk oluşan bu kayıpların günahı Osmanlı'ya yüklenmemelidir. Sarıkamış Harekâtında aşırı soğuktan dolayı doksan bin kayıp verildiği unutulmamalıdır. Savaş ortamında bu tür tedbirlerin alınması sadece o devleti ilgilendirir.

Diğer önemle üzerinde durulması gereken husus da o dönemlerde Müslüman halka yapılan insanlık dışı olaylardır. Bunların ise hep göz ardı edildiğini görmekteyiz.

1877-1878 savaşının sonlarından itibaren 1920 yılına kadar olan dönemde bölgedeki Ermeni çeteleri ve komiteleri tarafından, katledilen Müslüman halkın sayısı tehcir esnasında yollarda hayatlarını kaybeden Ermenilerden çok daha fazladır.

1917 yılından sonra bölgedeki çeteler, Erzurum merkezinde, Erzincan'da, Bayburt'ta ve Gümüşhane'de Türkleri imha faaliyetine girişmişlerdir. Yaptıkları mezalim ve katliamlarla başlangıçta kendilerini teşvik eden Rus subaylarını ve yazarlarını bile hayretler içinde bırakmışlardır.

Daha sonraları yaşanan olaylar ise, büyük devletler tarafından amaçları doğrultusunda saptırılmış ve tarihin sayfalarında bir leke olarak kalmıştır. Osmanlı Hükümetinin bir güvenlik tedbiri olarak gerçekleştirdiği tehcir olayı bile yabancılar tarafından yanlış olarak sadece Ermenilerin lehinde kullanılmış, Türklerin aleyhinde yanlış olarak kamuoyu oluşturulmak istenmiştir. Bir kez daha belirtelim ki; bu dönemlerde Türklere karşı yapılan vahşet sonucu meydana gelen Türklerin kayıpları ise tehcir kanununa tabi olup, yolculuk esnasında hayatlarını yitiren Ermenilerden daha fazladır. Özellikle yerli ve yabancı tarihi belgeler ile Rus subaylarının mektupları bu mezalimleri doğrular niteliktedir.

Doğu Anadolu'da çeşitli yerlerde yapılan arkeolojik kazılarda çıkarılan iskeletlerin yanlarında bulunan Kur'an parçacıkları, giysiler, yöresel takılar, Türklerin kullandığı ağızlık, tütün tabakaları ve ziynet eşyaları, bunların Müslüman halka ait olduğunu, Türklere ait olduğunu göstermektedir. Ayrıca o günleri yaşayan, mezalimlere tanık olan insanların ifadeleri de bunları doğrular niteliktedir. Bu kimselere ait ifadeler Osmanlı belgelerinde de yer almaktadır. Bu belgeler araştırmamızın ilgili bölümlerinde yer almıştır.

Yapılan bu mezalimlerin çeşitli âşık ve halk ozanlarımız vasıtasıyla edebiyatımızda yer almış olması, bu olaylar için ağıtlar yakılması da mezalimlerin yapıldığını ve hatta derecesini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Çünkü âşıklar, ozanlar ve şairler kendilerinde iz bırakan olaylardan etkilenerek böyle eserler meydana getirebilirler.

Görüldüğü üzere Ermenilerin yüzlerce cami ve köyü yaktığı, binlerce insanımızı katlettiği bir gerçektir. Bu gün bile bu mezalimin etkisi, insanların yüzlerinde, yaşayışlarında, duygu ve düşüncelerinde görülmektedir. Geçmişten gelen bu kin ve nefret hala sürmektedir. Bu mezalimleri yaşayan insanların sayısı giderek azalsa da, bunların torunları da aynı hisleri taşımakta ve atalarının mezarlarının bulunduğu topraklardan ayrılmamakta ve onlar için anıtlar dikilmesini istemektedirler.

Iğdır'da 1999 yılında Ermenilerin yaptıkları mezalim için dikilen anıtın açılışı esnasında mezalimlerde hayatlarını kaybedenler, öldürülenler için okutulan Kur'an esnasında halkın büyük bir çoğunluğu gözyaşlarını tutamamıştır. Bu olay mezalimin etkilerinin devam ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bu mezalimleri yaşayan insanlar, dikilen anıtlar vesilesiyle o günlere ait anılarını taze tutmakta, kış sohbetlerinde çoluk çocuk ve torunlarına bu olayları anlatmak suretiyle, geçmişten ders almalarını öğütlemektedirler.

Bölge halkı, bugün bile Ermenilerden gelecek hiçbir şeyi kabul etmeyeceklerini belirtmektedirler. Kendileri için faydalı olabilecek Ermeni sınır kapısının açılmasına bile şiddetle karşı çıkmaktadırlar.

Ayrıca bölge halkını öfkeliendiren başka bir hususta Ermenilerin Ağrı Dağı'nı kendilerine mal etmeleri, paralarında ve içkilerinde **"Ağrı Dağı'nın"** resminikullanmalarıdır. Ermenilerin yapmış oldukları bu faaliyetleri İnternet sayfalarında da yer almaktadır. Ermeni yazarın İnternet sayfalarındaki şu sözleri hala bu topraklarda gözleri olduklarını göstermektedir:

"Neden bayrağınızda ay ve yıldız var? Ay ve Yıldız gökyüzünün, bütün evrenin, insanlığın değil mi? Nasıl ay ve yıldız sizin değil, insanlığın ortak malı ise;**ARARAT**'ta bir gün bizim olacak !"

Başka bir örnekte; 1919 Temmuzunda Erzurum Kongresi hazırlıkları sırasında Kars'ta Ermenilerin koro ile söyledikleri Antranik Marşı'dır:

"Antranikyekhbar, ertangDacgasdan

CartengTurkeri, darniHayasdan"

Aynen tercümesi:

“Antranik kardeş gidelim Türkiye’ye,

Kıralım Türkleri, olsun Ermenistan!”

Görülüyor ki; Ermenilerin gözleri hala bu topraklardadır. Ermenilerin paralarında, içkilerinde, turizm broşürlerinde bunu görmekteyiz. Bu şekilde davranmalarının da bu yörelerde oturan mezalimleri yaşayan insanlarımızdaki kin ve nefret duygularının sönmesini engellediği kanaatine varılmıştır.

Bu kin ve nefret duygularının zamanla yerini dostluğa bırakmasını ve Ermeni halkının da bir daha yabancı devletlerin politik hesaplarının kurbanı olmamasını ümit etmekteyiz. Çünkü bugün bile Ermeniler yabancı devletlerin seçim propagandalarının vazgeçilmez bir unsuru olarak kullanılmaktadır. Seçimlerde Ermeni Diasporasının oylarını ve desteğini almak isteyen yabancı ülkelerdeki politikacılar Ermeni Soykırımını sürekli gündemde tutarak oy peşinde koşmaktadırlar.

Bugün bölge halkı, Ermenilerin soykırım iddialarına karşı uygulanan devlet politikasını da yeterli bulmamakta; bu konuda Ermenilerin bu iddialarına hiçbir karşılık verilmemesinden rahatsızlık duymaktadırlar. Ayrıca devletten, mezalimin uygulandığı yerlerde kazılar yapmak suretiyle bu yerlerin ortaya çıkarılmasını ve buralara hayatlarını kaybeden insanların anısına anıtlar dikilmesini ve böylelikle atalarının mezarlarına sahip çıkılmasını talep etmektedirler.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHTE ERMENİLER

1.1. ERMENİLERİN YAŞADIKLARI COĞRAFYA

Tarihte “Ermeniler kimlerdir? Ermenistan neresidir?” vb. sorulara cevap vermek çok güçtür. Prof. NikerlandKrayblis’e göre “*Asya’nın tarihi gibi Ermeni tarihi de meçhuliyetleriçersindedir.*”¹ Krayblis, en eski tarih belgelerinde Ermenistan kaydına rastlanmadığını, hatta bilinen ilk belgelerden Asur Salnamelerinde bile Ermenistan kaydının yer almadığını belirtmektedir. En eski İran tarihlerinde bile Ermenistan tabirinin bulunmadığını, bu tabirin İranlılar tarafından daha sonradan kullanıldığını yazmaktadır.

İlk İran tarihleri ve tarihçileri Ermeni-Ermen isminden bahsetmez ve bu isim için hiçbir eser, hiçbir itikat hatta şahıs bile yoktur. Ermeni ismi bu memleketi istila eden İranlıların Menuas (Urdhu-Urartuların hükümdarı ve onun diktiği taş abideler) Abidelerinin Armonidad isminden aldıkları bir tabirdir. İranlılar bu ismin şöhretinden etkilenererek kelimenin değiştirilmiş şekli Erman-Ermen ismini kullanmışlardır. Bu tarihten itibaren eski Urdhu memleketi İranlılar’ın kullandıkları bir isimle anılmaya başlanmış ve İran hâkimiyeti altına girmiştir. Bu mütalaa gösteriyor ki Ermeni milleti ile kadim ve medeni Ermenistan arasında bir tarihi ilgi yoktur. Ermenistan tabir edilen bölge halkının İran hâkimiyetinden sonra, Arap, Roma ve Bizans hakimiyetinde yaşamalarına müteakip, Selçuklu idaresine girdiğinden bahseden Krayblis, şunları belirtmektedir: “*Arapların, Romalıların, Bizanslıların istilasıyla geçmiş asırlarda esaslı bir Ermeni hükümeti teşkil edilemediğinden, bugün ise 15. asırdan beri istiklallerini kaybetmiş olduklarından Ermenilerde Balkanlarda görülen “mazi kudreti” ve “mazi hissi” gibi uyandırılacak bir maneviyat yoktur. Ve bilhassa Ermeni ile Kürt arasında hiçbir fikri alaka, hassasiyet ve hayalin bulunmaması Ermenilerden evvel bu kıtaya yerleşmiş olan Kürtlerin memleketin asıl ahalisi kabul edilmesi tabiidir. Ermeniler de müstevli bir ordunun kalıntılarından ibaret bulunuyorlar demektir. Fakat öyle bir ordu*

¹NikerlandKrayblis, *Rusya’nın Şark Siyaseti ve Vilayet-i Şarkıye Meselesi*, (Çev. H. Âdem), Dersaadet Matbaası, İstanbul 1332, s.136.

ki, fetih haklarını da bin altı yüz seneden beri kayıp etmiş bulunuyor. Bu gün kıtada (Doğu Anadolu'da) hiçbir hakka malik değillerdir.”²

Bölgedeki Müslüman ve Ermeni nüfusu ile ilgili olarak birçok seyyah ve araştırmacılardan örnekler veren Krayblis, bölgede iki Ermeni'ye karşılık on Müslüman'ın bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Görüldüğü üzere Doğu Anadolu Bölgesi hiçbir zaman Ermeni vatanı olmamıştır. Ermeniler burada azınlık olarak bulunmuşlar, esaslı bir hükümet kuramamışlar, güçlü devletlerin idaresinde yaşamışlar ve önce Bizanslıların daha sonra da Selçuklu Türklerinin idaresine girmişlerdir.

1.2. BİZANSLILAR ZAMANINDA ERMENİLER

Orta Asya'dan gelen Türkler, Anadolu kapılarına ulaştıklarında Anadolu Bizans idaresinde bulunmakta, Ermeniler de bu idareye bağlı olarak yaşamaktaydılar. Bizans idaresinde bulunan Ermeniler maddi, manevi baskı ve zulüm görmekteydiler. O devirde yaşayan Urfalı Ermeni tarihçi Matieus bu feci durumu şöyle tasvir etmektedir: *“Ermeni milleti işte böyle esaret altına alındı. Bütün memleketimiz kan içinde kaldı. Ve kanlar memleketin bir ucundan öbür ucuna kadar tıpkı bir derya gibi aşıp taşı.”³*

Bizanslıların Ermenistan'a girişleri Ermeniler için müthiş bir felaketle sonuçlanmıştı. Bir kere kendi illeri olduktan sonra Bizanslıların Ermenilere yapmadıkları zulüm ve vahşet kalmadı. Ani'yi alınca ilk işleri oradan kumandanları ve ileri gelenleri sürmek, ordularını dağıtmak oldu. Demir ve zehir kullandılar. Savunmasız halkı ağır vergilere boğdular... Bu arada dini kurumları da saldırıya uğruyor, din reisleri yakalanarak Bizans'a sürülüyorlardı. Aralarında mezhep ve ırk düşmanlığı vardı. Bu hal Türklerin bölgeyi almasına kadar devam etti.⁴

Bizanslılar Ermeni Kralı Kakik' i feci şekilde öldürmüşlerdi. Bu uğurda Yunanlı yazar P. Charanis şunları belirtiyor: *“Bütün Rumlarla Ermenilerin birbirlerinden nefret ettikleri şüphesizdi. Zamanla bu nefret şiddetli düşmanlığa dönüşerek, kendisini çok fena fiiller şeklinde gösterdi. Mesela Ermeni Kralı Kakik, krallıktan azledildikten sonra Rumların piskoposu Caesaria tarafından bağlanarak bir çuval içersine büyük köpekle*

²Krayblis, s.138

³ İsmail Hami Danişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1992, s.217.

⁴ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s.76.

birlikte konuldu. Çuvalda, piskoposun adamları tarafından çıldırtılırcasına dövülen köpek çuval içersindeki kralı param parça etti.”⁵

Bir Ermeni yazar da Ermeniler üzerindeki Bizans zulmünü şöyle anlatıyor: *“Selçuklu harekâtından yıllarca evvel, Bizans hakimiyetine girmiş bulunan Ermeni prenslikleri, Bizans- Ortodoks baskısı altında inim inim inlemişlerdir. Doğu Anadolu’da bulunan Ermeni prenslikleri Bizans tarafından tarumar edilmiş ve en nihayet Ermeniler Orta Anadolu’ya göç etmeye mecbur kalmışlardı. Bizanslılar Ermenilere öyle baskılar yapıyorlar, akla gelmedik öyle vahşiyane işkenceler tatbik ediyorlardı ki, izahı mümkün değildir.”⁶*

Mesela Ermenilerin Ortodoks mezhebine girmeleri için, her nevi zoru kullanmaktan çekinmemişler ve mezhep değiştirmek istemeyen Ermenilerin ağızlarına eritilmiş kurşun dökerek çok feci bir şekilde ölmelerine sebep olmuşlardı. Bizanslıların bu akıl almaz vahşetleri neticesinde yüz binlerce Ermeni imha olup gitmişti.

Rumların Ermeniler üzerindeki bu zulmü Selçuklu Türklerinin Anadolu’yu fethini kolaylaştıran en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Bizans hükümdar RomojenDiogenes’in komutasında Malazgirt Meydan Muharebesi’ne katılan Bizans ordusunda çok sayıda Ermeni bulunuyordu. Bizans imparatorluğunun Ermeniler üzerindeki zulmü sebebiyle bunlardan emin olunamazdı. Bu sebeptendir ki; Diogenes taburlarını Ermenilerden gelebilecek aleyhte bir davranıştan korumak için özel tedbirler almak zorunda kaldı.

Görüldüğü üzere Ermeniler kendilere uygulanan baskı ve zulümden dolayı Türkleri bir kurtarıcı olarak kabul etmişlerdir.

1.3. SELÇUKLULAR ZAMANINDA ERMENİLER

Ermenileri, Bizans zulmünden çekip kurtaran Türkler oldu. Selçuklu sultanı Alp Arslan, Ermenileri himayesine aldı. Ermeni kralı David oğlu Kivrike’nin kızı ile evlendi. Buna mukabil Alp Arslan da onunla ebedi sulh ve dostluk kurdu. Hediye ve şereflere gark ettiği için Kral’ın payitahtı Lori’ye dönmesine müsaade etti. Melikşah da Ermenilere iyi davrandı. Ermeni patriği Bargengh’in isteği üzerine sayısı dört olan

⁵ P. Charanis, *The Armenians In The Byzantine Empire*, LivranoPerterand 1963, s.56.

⁶ LeyonDabağyan, “Ermeni Meselesi”, *Son Havadis Gazetesi*, (12 Mayıs 1981), s. 4.

Gategigosluğu bire indirdi. Ermeniler üzerindeki vergi yükünü hafifletti. Sultan Melikşah'ın bu çok müsamahakâr davranışı imparatorluk içindeki Hristiyanların kendisine karşı sevgisini ve devlete karşı sadakatini arttırmıştır.⁷

Bizans idaresinde zerresi bile bulunmayan Melikşah'ın adil idaresi hakkında, onun çağdaşı Urfalı Ermeni tarihçi Matieus şunları belirtmektedir: *“Melikşah'ın saltanatı Allah'ın lütfuna mazhar oldu. Hâkimiyet uzak ülkelere kadar yayıldı. Ve Ermenilere huzur verdi. Dünyanın hâkimi Melikşah sayısız askerlerden oluşan ordusu ile Romalıların memleketini fethetme girişti. Kalbi Hristiyanlara karşı şefkatle dolu idi. Geçtiği ülkelerin halkına bir baba gibi davranırdı. Birçok şehir ve vilayet kendi arzulan ile onun idaresine girdi. Bütün Ermeni ve Rum beldeleri onun kanunlarını tanıdı.”*⁸

Devrin patriği Basile de Melikşah'ın hakkında şunları söylemektedir: *“Her tarafa barış ve hakimane bir idare kurdu. Bütün hükümdarlardan daha akıllı ve kuvvetli idi. Ve bildiklerimizin hepsinden de adil olduğundan kimseye keder vermedi. Yüksek fikirleri, adil ahlakı ve şefkati ile kendisini herkese sevdirdi. Böylece harp ve şiddetle değil, gönülleri kazanmak suretiyle hiçbir hükümdarın elde edemediği memleketlere sahip oldu. Eğer ömrü vefa etseydi, çok süratle artan kudreti dolayısıyla Avrupa'yı da devletinin hudutları içersine alacaktı.”*⁹ Görülüyor ki, Ermenileri Bizans'ın zulüm idaresinden çekip kurtaran, onlara insanca yaşama hakkını bahşeden Selçuklu Türkleri olmuştur.

1.4. OSMANLILAR ZAMANINDA ERMENİLER

Ermeniler Selçuklulardan sonra Osmanlı egemenliğine girmişlerdir. Osmanlı'nın adil, müşfik ve hoşgörülü idaresi sayesinde huzur ve refah içersinde yaşamışlardır. Osmanlılar zamanında Ermeniler, bir taraftan İslamiyet'in, diğer taraftan da Türklerin fethettikleri yerlerde Müslüman olmayan azınlığa uyguladığı hoş görü ve adaletten yararlanma imkânı bulmuşlardır.

Osmanlıların ilk zamanlarında Müslüman olmayanlara karşı uygulanan bu siyaset, XIV. ve özellikle XV. Yüzyıldan itibaren verilen bazı imtiyazlarla Ermeniler

⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s.111.

⁸ Osman Turan, *Türk Cihan HakimiyetiMefkuresi Tarihi*, Turan Neşriyat, İstanbul 1969, II, 138.

⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat, İstanbul 1969, s.250.

lehinde gelişmeye, genişlemeye başlamıştır. Amacımız, bu bölüm içinde genel olarak Müslüman olmayanlara ve özellikle de Ermenilere tanınan hukuki, sosyal, iktisadi ve idari statüyü ortaya koymak, ayrıca Ermenilerin kendilerine verilen imtiyaz ve haklarla Osmanlı Devleti'nin azınlıkları içersinde en çok gözetilen, en çok değer verilen azınlık olduğunu göstermeye çalışmaktır.

1.4.1.Azınlıklar İçinde Ermenilerin Durumu

Osmanlı Devleti'nde, İslam Hukuku gereği, halk genel olarak iki kısma ayrılmıştır:

(a) Müslümanlar

(b) Müslüman olmayanlar (gayr-i müslim).

Gayr-i Müslimler de, Müslümanlarla savaş halinde olanlar (ehl-i harb) ve kendileriyle anlaşma yapılmış olanlar (ehl-i ahd) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Osmanlı halkından Müslüman olanlar veya olmayanlar, şeriatın çizmiş olduğu hudutlar ve buna bağlı olarak devletçe belirlenmiş olan hukuk sistemi içinde haklara ve vazifelere sahip olmuşlardır. Doğrudan hükümlerle ilgili görevler Müslümanlarca ifa edilirken, düşmanlıkları görülmeyen Müslüman olmayan azınlığın bir kısmı ise bazı devlet işlerinde çalıştırılmışlar ve son zamanlarda önemli görevlere getirilmişlerdir. Ayrıca, Müslüman muhakeme ve eğitim-öğretim hürriyetleriyle, can ve mal güvenliği de teminat altına alınmıştır. Bu hukuk sistemi, Tanzimatla birlikte Avrupa hukuk sisteminden de etkilenecek milletler arası bir mahiyet almıştır. Böylece yaklaşık beş yüzyıl Müslüman otoriteye tabi, fakat tamamen iç işlerinde serbest olan Müslüman olmayan azınlık, 1839'dan itibaren, hak ve vecibelerde Müslümanlarla eşit hale gelmeye başlamıştır.¹⁰ Selçuklu devri Türk-Ermeni münasebetleriyle ilgili olarak bazı Türk ve Ermeni tarihçilerince araştırmalar yapılmış olmasına rağmen, Osmanlı'nın kuruluş yıllarından İstanbul'un fethi öncesine kadar yaklaşık 150 yıllık Osmanlı-Ermeni münasebetleri üzerinde fazla araştırma yapılmadığı tespit edilmiştir.

II. Mehmet'in daha İstanbul'u fethetmeden önce Bursa'daki Ermeni cemaati ve ruhani temsilcileriyle temasa geçtiği bilinmektedir. Bunun siyasi, askeri, sosyal, iktisadi

¹⁰ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncüyıl Üniversitesi Yayınları, Van 1990, s.6.

ve dini birçok sebebi vardır. Bir taraftan Bizans'ın dini, mezhebi baskıları, Ermenileri bir bölgeden diğerine sürmeleri (tehcir), onları üçüncü sınıf bir vatandaş gibi kullanan, aşağılayan uygulamaları, Ermenileri Türklerin adil ve koruyucu sistemine iterken, diğer taraftan da Bizans'a karşı mücadelelerinde Osmanlılar, zaman zaman Ermenilerden faydalanma yoluna gitmişlerdir.¹¹ Bursa'nın fethini müteakip Orhan Gazi'nin ruhani liderlerini Bursa'ya yerleştirdiği Ermenileri (1326) daha yakından tanımak isteyen II. Mehmet, 1451 tarihinde ArşövekHovakim (Joachim) Yebiskopus'u ziyaret etmiş ve İstanbul'u fethettiğinde kendisini cemaatiyle birlikte oraya nakledip Patrik yapacağını belirtmiştir.¹²

Fetih öncesi ve sonrasında Ermeni ve Rum (Bizans) cemaatleriyle yakından ilgilenen Fatih, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki Türklerle, itimat ettiği Ermeni ailelerini İstanbul'a yerleşmiştir. Hovakim'e on yıl önce verdiği sözünü tutan Fatih, 1461 yılında Samatya'daki Sulu Manastır (SurpKevork)'da Ermeni Patrikhanesini kurdurmuş ve Hovakim'i Patrik ilan etmiştir. Böylece Ermenileri din, eğitim-öğretim, vakıf ve aile işyerini kendi örf ve adetlerine göre düzenleme hürriyetlerine kavuşturmuştur.¹³

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni zamanındaki fetihlerle, Doğu Anadolu, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye ve diğer bölgeler Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve yine birçok aile ve sanatkar İstanbul'a yerleştirilmiştir. Böylece yeni fethedilen yerler için Türklere uygulanan iskan politikası Ermeniler için de tatbik edilmiştir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Romalılar, Persler, Bizanslılar zamanında zorunlu göçe tabi tutulup yerlerinden, yurtlarından edilen hatta mezalim yapılan Ermeniler, Osmanlılar zamanındagönüllü olarak göçe, iskâna tabi tutulmuşlar ve özellikle İstanbul ve civarına yerleştirilmişlerdir. Öyle ki, XIX. Yüzyılın başlarına gelindiğinde İstanbul'daki Ermeni nüfusu 150.000'e ulaşmış ve o devirde dünyada en kalabalık Ermeni nüfusu olan şehir İstanbul olmuştur.¹⁴ Böylece Ermenilerin dini, milli, kültürel ve iktisadi kalkınmaları şuurlu olarak ve mütemadiyen iyileştirilerek en mümtaz cemaat haline getirilmiştir.

Bütün bunlara rağmen, savaş şartları içinde ve gayet insani tedbirlerle I. Dünya Savaşında tehcir edilen Ermenilerin durumlarını her fırsatta çarpıtarak, soykırım

¹¹ Süslü, s. 7.

¹² Y.G. Çark, Türk devleti Hizmetinde Ermeniler, İstanbul 1953, s. 19.

¹³ Çark, s. 20.

¹⁴ Allen W, *CaucasianBattlefields*, Cambridge 1953, s.12.

şeklinde dile getiren birçok Ermeni yazarın; Osmanlı öncesi yabancı devletlerin Ermenilere karşı uyguladıkları zorunlu göçten ve asırlarca sürdürülen Osmanlıların gönüllü iskan politikasından hiç söz etmemeleri, tarihi gerçekleri saklamaya çalıştıklarının göstergesidir.¹⁵

1.4.2. Ermenilere Verilen İmtiyaz ve Haklar

Osmanlı Devletince Müslüman olmayan azınlıklara verilen imtiyazlar, 1839 Fermanı, 1878 Berlin Kongresi ve 1908 Anayasasının getirdiği düzenlemelerle genişletilmiş ve Avrupa devletlerinin etkisiyle milletlerarası bir şekil almıştır. 1839 ve 1878 yıllarındaki düzenlemeler çerçevesinde ve Fatih'in 1461'de tanıdığı halk ve imtiyazlardan 400 yıl sonra 1863'de Nizamname-i Millet-i Ermeniyan adıyla Ermenilere yeni bir imtiyaz daha verilmiştir.¹⁶ Osmanlı Devletince Ermenilere verilen ayrıcalıkları, 1839 öncesi fermanlarla verilen imtiyazlar ve haklar şeklinde iki ana başlık altında incelemek mümkündür.¹⁷

1.4.2.1. İmtiyazlar

Osmanlı Devleti Ermenilere çok geniş imtiyazlar vermiştir. Bu imtiyazları sıralayacak olursak;¹⁸

(1) Ermeni cemaati dini ve dünyevi işlerini yürütmek üzere bir reis (patrik) seçme hakkına sahiptir.

(2) Kilise, hastane, yetimhane, mezarlık ve buna benzer dini ve hayri kurumların inşa, bakım ve idaresi cemaate aittir.

(3) Dini ve dünyevi işleri yürütmek üzere patrik, meclisler teşkil eder ve icra-i kararlar alabilir.

(4) Ermeni cemaati okullar açmak ve Ermenice olarak eğitim-öğretim yapmak hakkına sahiptir.

¹⁵ Çark, s. 27.

¹⁶ Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara 1967, s. 45.

¹⁷ BOA Yıldız Esas Evrakı, İstanbul 1853, ks.18, evrak no 553/1

¹⁸ Cemal Yıldırım, *Belgelerle Ağrı'da Ermeni Mezalimi*, İstanbul 2002, s. 31.

(5) Suç işleyen din adamlarının yeminli ifadeleri mahkemece makbul olup tevkif edildiklerinde ayrı bir yere kapatılırlar.

(6) Suç işlemesi halinde, bir papazın muhakemesi, dini ise, dini meclisçe, dünyevi ise karma meclisçe yapılır.

(7) Evlenme, boşanma, çeyiz, nafaka ve mirasla ilgili işlemler patrikhane tarafından ifa edilir.

(8) Ölen bir din adamının mirası, birincisi cemaat hayır kurumlarına, ikincisi patrikhanenin masraflarını karşılayacak binaların inşasına, üçüncüsü ise mirasçılara bırakılmak üzere üçlü özel bir statüye bağlanmıştır.

(9) İhtida durumunda ise, İslamiyet'i benimseyen kişi için papazın, ebeveyninin veya velisinin nasihatleri alınır, ısrar edecek olursa, bu konudaki İslami formalite yerine getirilir.

1.4.2.2.Haklar

Gayr-i Müslimlere ve Ermenilere verilen hakları da; 1839 ve 1856 Fermanları ve 1876 Anayasası ile verilen haklar ve 1908 Anayasasıyla verilen haklar olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Kanun-i Esasiye göre hakları şunlardır:¹⁹

(a) Osmanlı Hudutlarında yaşayan herkesin, ırk ve din ayrımı yapılmaksızın can, mal ve ırz güvenliği Devletin teminatı altındadır.

(b) Bütün Osmanlılar kanun önünde eşittir. Hangi din ve mezhebe ait olursa olsunlar, herkes Osmanlı tebası sayılacaktır.

(c) Din, dil, ırk itibarıyla bir cemaati diğerinden aşağı tutan bütün tabir ve sözler yazışmalarda yer almayacaktır.

(d) Hiç kimse din değiştirmeye mecbur edilmeyeceği gibi, herkes ibadetini serbestçe eda edebilecektir.

(e) Millet ayrımı yapılmaksızın bütün Osmanlı tebası maharetlerine ve liyakatlerine göre Devlet memurluklarına girebilecektir.

¹⁹ Yıldırım, s. 31.

(f) Kanunlarda öngörülenlerin dışında hiçbir ceza verilemeyecek ve hiç kimseye işkence yapılmayacaktır. Kanun hükümleri dışındaki her hangi bir sebeple hiç kimse tevkif edilmeyecektir.

(g) Vilayet ve sancak meclislerindeki Müslim ve gayri Müslim azaların hakkaniyetle seçilmesi ve oya fesat karıştırılmaması için kanunlar yapılacaktır.

(h) Her kazada cemaatin vakıf işlemlerini idare etmek için bir meclis kurulacaktır.

(i) Hiçbir sınıf ve mezhep gözetmeksizin bütün Osmanlılar kazançlarına göre vergilendirilecektir.

(i) Müslim ve gayri Müslim bütün Osmanlılar hukuk ve vazifelerinde eşit olacaklar, askerlik hizmeti ile mükellef olacaklar ve bunu fiilen yapabilecekleri gibi bedel vermek suretiyle de ifa edebileceklerdir.

(k) Cemaatlere ait hastane, mektep, mezarlık vs. gibi umumi yerlerin heyeti asliyeleri üzere tamirlerine karışılmayacak ancak yeniden inşası hükümetin müsaadesine tabi olacaklardır.

(l) Mahkemeler herkese açık olup gayr-i Müslimlerin şahadeti Müslimlerinki gibi kabul edilecek ve herkes haklarını korumak için mahkeme önünde gerekli gördüğü her vasıtayı kullanabileceklerdir.

(m) Her cemaat genel ve profesyonel amaçlı okullar açmak ve kendi dilinde eğitim vermekte serbest olup, bu okullar devletin kontrolü altındadır.

(n) Basın hür olup denetime tabi değildir.

(o) Osmanlı tebaası kanun ve yönetmelikler çerçevesinde dernekler, şirketler kurmakta ve toplantılar yapmakta serbesttir.

(p) İltizam usulünün ilgasıyla vergilerin doğrudan doğruya Devlet tarafından tahsili esas olacaktır.

(q) Her cemaatin ruhani reisi ve devletçe bir yıllığına tayin edilecek birer memuru bütün tebaaya şamil meselelerde Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye müzakerelerine iştirak edebilecek ve serbestçe konuşabilecektir.

1908 Anayasasına Göre Haklar:²⁰

Osmanlı idarelerinin Müslüman olmayanlara ve dolayısıyla Ermenilere verdiği imtiyaz ve haklar, 1908 yılında, Müslüman olsun veya olmasın bütün Osmanlıların eşitliğini ilan eden İttihat ve Terakki Fırkasının kabul ettiği yeni anayasa ile, 1924 Anayasasına kadar aşağıdaki şekilde uygulanmıştır:

Madde 8. Dini ne olursa olsun Devletin bütün tebaası “Osmanlı” olarak isimlendirilmiştir. Osmanlılık vasfı, kanunla belirtilen hususlar çerçevesinde kazanılır veya kaybedilir.

Madde 10. Hiç kimse hangi sebeple olursa olsun şerri ve sivil kanunlarla belirtilen hükümler dışında ne tevkif edilebilir ve ne de cezalandırılabilir.

Madde 11. İslamiyet, Devletin resmi dinidir. Bu hüküm göz önünde bulundurulmak suretiyle, Devlet hudutları içinde bilinen bütün dinlerin serbestçe uygulanmasını ve amme hukukuna ve geleneklere aykırı olmamak kaydıyla bütün cemaatlere tanınmış olan dini imtiyazların muhafazasını taahhüt etmektedir.

Madde 12. Kanunla belirlenmiş çizgiler dâhilinde basın hürdür. Hiçbir sansüre tabi tutulamaz.

Madde 15. Eğitim-Öğretim serbesttir. Her Osmanlı kanuni çerçevede genel ve özel dersler verebilir.

Madde 16. Bütün okular Devletin denetimine tabidir. Devlet vatandaşlarına vereceği eğitimi düzenleyebilecek, kontrol edebilecek, ancak cemaatlerin dini eğitim-öğretimine karışılmayacaktır.

Madde 17. Kanun karşısında bütün Osmanlılar eşittir. Dini ayrıcalıklar dışında memleketi için herkes aynı hak ve vecibelere sahiptir.

Madde 120. İlgili kanun hükümlerine göre her Osmanlı toplantı yapma hakkına sahiptir. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne, Anayasası ve hükümet şeklini değiştirmeye, Osmanlı unsurlarını siyasi açıdan bölmeye gelenek ve ahlaka aykırı ve gizli olan her türlü cemiyet kurmak yasaktır.

²⁰ Yıldırım, s. 18.

Yukarıda belirtilen hak ve imtiyazlar o dönemde hiçbir yabancı devletin azınlıklarına verilmemiştir. Bütün azınlıklarına Osmanlı diyen, hepsini kanun önünde eşit sayan, din ve inançlarında özgür bırakan, eğitimde, adli konularda, idare hukukunda eşi görülmemiş imtiyazlar tanıyan başka hiçbir devlet yoktur. Osmanlı devleti, bir tek devletin bütünlüğünü bozmaya, anayasasını ve hükümet şeklini değiştirmeye, Osmanlı unsurlarını siyasi açıdan bölmeye yönelik faaliyetleri yasaklamıştır.

1.4.3.Ermenilerin Sosyal, İktisadi Ve Siyasi Durumları

Daha önce de açıklandığı gibi, ayrıcalıklı bir cemaat durumunda olan Ermeniler, ilk günlerinden itibaren Osmanlı Devleti'nin her türlü nimetinden faydalanmışlardır. Bu imtiyaz ve haklar tıpkı kapitülasyonlar gibi devlet güçlü olduğu zaman bir sorun teşkil etmemiştir. Devlet zayıflamaya başladığı zamanlar da ise, batılı devletler tarafından baskı ve müdahale unsuru olarak kullanılmıştır.

1.4.3.1.Ermenilerin Sosyal ve İktisadi Hayattaki Yeri

Osmanlı Ermenilerinin sahip olduğu haklar ve sosyal, iktisadi ve siyasi hayattaki mevkiler, Osmanlı Devleti dışındaki ne Ermeniler ve ne de diğer azınlıklara hiçbir zaman verilmemiştir. Birçok Ermeni yazar bile bu hususu itiraf etmektedir:

M. Varandian'a göre, "*Rus Ermenisi'ne nazaran Türk Ermenisi, Ermeni kültürü, dili, tarihi, edebiyatı itibariyle çok güçlü ve hür idi.*"²¹

Rahip Y.G. Çark ise Osmanlı Ermenilerinin durumlarını şu şekilde ifade etmiştir: "*Tanzimat'ı Ermenilerin altın devri olarak tanımlarsak hata etmiş olmayız kanaatindeyiz. En feyizli en elverişli saydığımız bu devirde Ermeniler her sahada ileri gidebildiler, kendilerini tanıtarak hükümetin güven ve itimadını kazanarak yüksek mevkilere kadar çıkabildiler. Hatta birçok sahada Rumları dahi geçtiler. Ermeniler bilhassa memleketin ileri gitmesine çalıştılar, sanatlarını geliştirmek için serbest meydan buldular ve bu sayede az zamanda büyük servet sahibi oldular.*"²²

²¹ Mikael Varandian, *Ermeni olaylarının Tarihi*, (Çev. Esat Uras), Cenevre 1914, s. 150.

²² Y.G. Çark, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 1953, s. 44.

Bir dönem Türkiye’de bulunan Helmuth Von Moltke ise, İstanbul’da Serasker başkumandan’ın Ermeni olan tercümanı ve onun ailesinden bahsederken, Ermenileri şöyle tasvir etmiştir:

*“Bu Ermeniler Hakikatte Hristiyan Türkler denilebilir. Rumların kendi benliklerini korumalarına rağmen Ermeniler, Türk adetlerini hatta dilini benimsemişlerdir. Dinleri onların Hristiyan olarak tek kadınla evlenmelerine izin verir, fakat onlar Türk kadınlarından fark edilmez, ayrılmaz. Bir Ermeni kadını sokakta sadece gözlerini ve burnunun üst kısımlarını gösterir, diğer taraflarını kapatır.”*²³

Bu belgelerde de görüldüğü gibi, Ermeniler neredeyse Türklerden daha iyi duruma gelmişlerdir. Emniyetleri de Türkler tarafından sağlanan ve 624 Yıl Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Ermeniler ilk günden itibaren askerlikten muaf tutulmuşlardır. Askerlik hizmetini hep Türkler yapmıştır. 1839’dan sonra gayr-i Müslimlerin de askere alınması kararlaştırılmışsa da, fiilen 1908 yılına kadar askerlik yapmamışlar ve Osmanlı üniforması giyip Osmanlı silahı kuşanır kuşanmaz da, İhtilaf devletleri ile bir olup Osmanlılara silah çekmişlerdir.²⁴

Vergide ve adli durumlarda da askerlik kadar ayrıcalıklara sahip olmuşlardır. Köylerde yaşayan Ermeniler ziraat ve çiftçilikle meşgul olmuş, şehirlerde yaşayanlar ise, ticaret, kuyumculuk, bankerlik, ithalat ve ihracatla uğraşmışlardır. Müslümanlar çeşitli vergileri verirken Ermeniler Patrikhaneye mensup olduklarını belirterek ve yabancı konsoloslukların himayesinde hemen hemen hiç vergi ödememişlerdir.²⁵

1.4.3.2.Ermenilerin Siyasi Hayattaki Yeri

Batılıların destek ve himayesinde Osmanlı devletinde çıkarılan 1827 Rum isyanları ve müteakiben Yunanistan’a bağımsızlık verilmesi üzerine daha önce Rumlara verilmiş olan birçok memuriyet ve görevlere yüksek devlet memurluklarına, elçiliklere, mebusluklara hatta bakanlıklara Ermeniler getirilmeye başlanmıştır. Bu uygulamaya Tanzimat ve Islahat fermanlarından sonra da devam edilmiştir. Böylece Ermeniler donanma tercümanlıklarına, dış işleri, iç işleri, eğitim ve adalet bakanlıklarına P.T.T hizmetlerine atanarak nazır, müsteşar, sefir, sefaret kâtibi, mebus, saray doktoru, vali

²³ Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul 1967, III, 1062-1063.

²⁴ Zeki Başar, *Ermenilerden Gördüklerimiz*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974, s. 56.

²⁵ Başar, s. 58.

muavini, hâkim, muallim olarak görev yapmışlardır. Yine I. Meşrutiyet meclisindeki 48 mebussan 12'si gayri-Müslim, bunlardan da 10 kişisi Ermeni'ydi. Yine 1910 parlamentosundaki 276 milletvekilinden 492'u gayri-Müslim, bunlardan da 11'i Ermeni idi.²⁶

Bunlardan bazılarının Osmanlı parlamentosuna milletvekili, bakan olarak girmelerine, bazı önemli mevkilere gelmelerine rağmen birinci dünya savaşında Ermeni komiteleri ve ihtilaf devletleri ile anlaşarak Osmanlılara ihanet ettikleri ve silah çektikleri görülmüştür. Bu kimselere örnek olarak KarakinPastırmacıyan ve NoradungiyanGabriel Efendi'yi verebiliriz.²⁷ KarakinPastırmacıyan, Erzurum'da doğmuş ve 1908-1912 yılları arasında Erzurum milletvekili olarak görev yapmıştır. Doğu Anadolu'yu işgal eden Rus ordularına katılarak ArmenGaro adıyla Osmanlılara yapılan katliamlara tertipçileri ve liderleri arasında yer almış ve meşhur cellât Antranik'le birlikte bir çok mezalim yapmıştır.²⁸

NoradungiyanGabriel Efendi, 1852 yılında İstanbul'da doğmuş olup Paris hukuk fakültesini bitirmiş, bir süre sonra siyaset ilimleri fakültesine devam etmiştir. İstanbul'a döndüğünde dış işleri bakanlığında kâtip olarak çalışmıştır. Daha sonra bu görevle Paris'e gönderilmiştir. Hariciye nezaretinin birçok kademelerinde memurluk yapmış ve Çetine elçiliğine tayin edilmiştir. 1881'de Babıâli hukuk müşaviri olmuş ve çeşitli siyasi, hukuki komisyon üyeliklerinde bulunmuştur. Bu arada hukuk fakültesinde devletler hususi hukuku ve siyasi ilimler derslerini vermiştir.²⁹ 1905 yılında nazır olarak Romanya'ya gitmiştir. Bu görevde iken Almanya ile ticaret, Sırbistan demiryollarının birleştirilmesi ve İran ile Muhabere işlerini başarı ile yürütmüştür. Kendisine hükümet tarafından birinci sınıf mecidiye, ikinci sınıf Osmaniye ve İran, Sırbistan, İtalya, Fransa devletleri tarafından nişanlar verilmiştir.³⁰

İkinci Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından hariciye nazırlığına getirilmiştir. Bazı ilmi makalelerin yanı sıra Fransızca olarak dört ciltlik ve Osmanlı Devletinin yaptığı milletler arası anlaşmalar konusunda bir kitap neşretmiştir.

²⁶ Osman Karabıyık, *Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü Bugünü*, İstanbul 1984, s.69.

²⁷ Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat – 1 İhtilaliyesi, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983, s. 234 – 235.

²⁸ Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat – 1 İhtilaliyesi, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983, s. 309.

²⁹ Çark, s. 192.

³⁰ Çark s.193.

Ancak, devletin her türlü nimetlerinden faydalanmasına ve baklanlığa kadar yükselmesine rağmen NoradungiyanGabriel Efendi, Osmanlılara savaş açan Ermeni komitelerine katılmakta tereddüt etmemiştir. Lozan Konferansı öncesi ve sırasında Avrupa'nın çeşitli yerlerinde Türkler aleyhinde çalışan heyetleri teşvik etmiş ve Aharonyan, Hadisyan ve Paşalyan'dan oluşan ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni Yurdu kurulmasını şiddetle savunan Ermeni heyeti olarak Lozan tarihi komisyonuna muhtıra ve raporlar sunmuştur.³¹ Osmanlı devletindeki Ermenilerin siyasi hayattaki durumlarının ne olduğunu anlamak için, NoradungiyanGabriel Efendi'nin safahatına bakmak yeterli olacaktır.³²

1.4.4. Ermeni Nüfus

Osmanlı Devleti'nin fethettiği yerlerde asayiş sağladıktan sonra yaptığı işlerin başında nüfus sayımının ve arazi yazımının yapılması gelmektedir. Diğer yerlerde de aynı şekilde ve belirli aralıklarla bu işlemler yapılmıştır. Bu sayımlar ve arazi yazımları başta tapu-tahrir defterleri ve kısmen de diğer kayıtlarda olmak üzere bu gün başbakanlık arşivi ile tapu kadastro genel müdürlüğünde muhafaza edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde ilk genel nüfus sayımı ve arazi yazımı II. Mahmut zamanında 1830'da yapılmıştır. Bir taraftan yeniçeri ocağının kaldırılıp yerine yeni bir ordunun kuruluşu için aktif gücün tespiti, diğer taraftan da savaşlar dolayısıyla tahsilinde birçok aksaklıklar görülen vergilerin toplanması ve yapılan ıslahat programında nüfus sayımının da yer alması sebepleriyle Anadolu ve Rumeli'nin erkek nüfusu, kurulan özel bir meclisin belirlediği talimatlar gereği yapılmıştır. Müslüman ve Hristiyan nüfus olarak yapılan bu sayım, Osmanlı Devleti'nin ilk genel sayımıdır. Bu sayım 19. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde ne kadar Hristiyan bulunduğunu da ortaya koymaktadır. Buna göre Anadolu ve Rumeli'de 4.000.000 civarında bir erkek nüfus mevcuttur. Bu nüfusun 2.100.000'i Müslüman, 400.000'i Hristiyan olmak üzere 2.500.000'u Anadolu'da; 800.000'i Hristiyan, 500.000'i Müslüman, bir kısmı da Yahudi ve Kıpti olmak üzere 1.500.000'u Rumeli'de yer almıştır.³³

³¹ Çark, s.194.

³² Çark, s.195.

³³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, V, 156.

Ermeni Soykırımı iddialarında, Ermeniler ve onları destekleyenlerin en çok üzerinde durdukları husus hep nüfus meselesi olmuştur. Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusu sürekli olarak fazla gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan bu dönemlerdeki Ermeni nüfusunu dikkatlice gözden geçirmek gerekmektedir.

1910 Tarihli AnsiclopediaBritanica'da Ermenilerin bulunduğu 9 ilde, Ermeni nüfusunun 913.875 olduğu, aynı illerde Müslüman nüfusun ise, 4.453.250 olduğu belirtilmektedir. Bu rakam da Ermeni nüfusu hakkında bir fikir oluşmasına yardımcı olacaktır. 1.500.000 Ermeni'nin katledildiğini söyleyen kimselerin, o zamanlar toplam 1.200.000 civarında Ermeni bulunduğu bir zamanda, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin nasıl 1.500.000 kayıp verdiğini açıklamaları gerekmektedir. VitalCuine'nin aynı tarihlerde verdiği rakamlarda bunlara çok yakındır. Buna göre Ermeni ve Müslüman nüfus dağılımı şöyledir;³⁴

Tablo 1.1. 1910'da Müslüman ve Ermeni Nüfus Dağılımı

	MÜSLÜMANLAR	ERMENİLER	TOP.NÜFUS
Ermenilerin Yoğun Bulunduğu vilayetlerde	3.635.086	810.285	4.445.371
İstanbul ve Diğer Vilayetlerde	4.426.525	283.064	4.709.589
Suriye Filistin ve Adalarda	4.068.646	59.018	4.127.664
TOPLAM	12.130.075	1.152.367	13.282.624

Yine Fransız Sarı Kitabı 1897'de genel nüfusu 14.856.118, Ermeni nüfusunu ise 1.475.011 olarak biraz abartılı şekilde vermiştir.³⁵ I. Dünya Savaşı sonrasında ki nüfus azalmasını iyi değerlendirebilmek için savaş öncesi Ermeni nüfus üzerinde daha titiz durmak gerekir. Bu dönemde de komisyonlar kurulmuş bir nüfus istatistiği yapılmıştır. Bu istatistik "Memalik-i Osmaniye'nin 1330 senesi nüfus istatistiği" adıyla İstanbul'da 1330 ve 1336'da harita ile birlikte yayınlanmıştır. İstatistiğe göre 33 vilayet ve sancaktaki Müslüman, Ermeni ve Rum nüfusunun dağılımı şöyledir:³⁶

³⁴VitalCuinet, *La Turquie d'Asie*, Çev. Azmi Süslü, Paris 1981, I, 16-19.

³⁵LivreJaune, *DocumentsDiplomatiquesAffaires Armeniennes:1893-1896*, Paris 1897, s. 2.

³⁶ Uras, s.315.

Tablo1.2. 1914'te Müslüman, Rum ve Ermeni Nüfus Sayıları

VİLAYETLER	MÜSLÜMANLAR	RUMLAR	ERMENİLER
Edirne	360.411	227.680	19.773
Adana	341.903	8.974	52.650
Antalya	235.762	12.385	630
Ankara	877.285	20.240	51.556
Halep	576.320	21.954	20.142
Avdın	1.249.067	299.097	20.237
Bitlis	309.999		117.492
Bolu	399.281	5.151	2.970
Bursa	474.114	74.927	60.119
Kayseri	184.292	20.590	50.174
İstanbul	560.434	205.752	82.880
Çanakkale	149.903	8.550	2.474
Diyarbakır	492.101	1.935	65.850
Canik	265.950	98.739	27.319
Erzurum	673.297	4864	134.377
Eskişehir	140.678	2613	8.592
İzmit	226.859	40.048	55.852
İçel	102.034	2.507	341
Karahisar	277.659	632	7.439
Karesi	359.804	97.497	8.653
Kastamonu	737.302	20.058	8.959
Harput	446.379	971	79.971
Kütahya	303.348	8755	4.548
Maraş	152.645	34	32.322
Menteşe	188.916	19.923	12
Niğde	227.100	58.312	4.936
Urfa	149.384	2	16.718
Sivas	939.735	75.324	147.099
Trabzon	921.128	161.574	68.899
Van	179.380	1	67.792
Zor	65.770	45	232
TOPLAM NÜFUSLAR	12.568.240	1.499.134	1.221.008

Bu istatistiğe göre 1914'te Osmanlı devletinde yaşayan Ermenilerin nüfusunun 1.234.671 olduğu görülmektedir. Birçok batılı yazar ve Ermeni yazar da buna yakın rakamlar vermektedir.³⁷

Bütün bu belgeler gözden geçirildiğinde I. Dünya Savaşı öncesinde Ermeni nüfusu en çok 1.300.000. kadardır. Olayı çarpıtmak, uluslar arası platformda gündem yaratmak maksadıyla; siyasi ve duygusal hislerle konuya yaklaşan, hiçbir ciddi belge gösteremeyen veya sahte belgeler sunan, bazı Ermeni yazarların ve patrikhanenin savaş öncesi Ermeni nüfusunu 5.000.000 olarak bildirmelerini gerçek dışı iddialar olarak kabul etmek gerekir.³⁸Savaş sonrasında ise, Ermeni nüfusunun yaklaşık olarak onda bir nispetinde azalmasının nedeni; İtilaf Devletlerinin saflarında yer almaları, savaş sırasında ölmeleri, komşu ülkelere göç etmeleri, salgın hastalıklar sonucu hayatlarını kaybetmeleridir. Osmanlı Devleti'nin 1.500.000 Ermeni'yi soykırıma tabii tuttuğunu savunan görüşler ise, gerçekten uzak iddialardır. Çünkü o zamanlar Osmanlı Devleti içersindeki Ermeni nüfusu bile o kadar değildi.³⁹

³⁷Cuinet, s. 101.

³⁸ İsmet Alpaslan, *Ağrı Bölgesinde Ermenilerin Yaptığı Katliam*, Ağrı 2008, s. 42.

³⁹Yıldırım, s. 55.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA’NIN OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ ERMENİLERE MÜDAHALESİ

600 yıl Osmanlı egemenliğinde kalan Ermeniler, diğer azınlıklara nazaran Türklere en çabuk kaynaşan, anlaşılan ve bu sebeple de Devletin itimadını kazanan ve Rumlardan çok onun nimetlerinden faydalanan cemaat olmuştur. Aile içinde, sokakta Türkçe konuşan, hatta ayinlerini bile Türkçe yapan ve bugün bile Türkçe konuşmayı sürdüren Ermeniler bir zamanlar Osmanlı Devleti’nin en sadık tebaası olmuşlardır. Seyahate gittiklerinde mal ve mülklerini Ermeniler, bir arada yaşadıkları Türklere bırakırken, hacca giden Müslümanlar da sadece mal ve mülklerini değil, işlerinin idaresini ve ailesinin bakımını da Ermenilere emanet edecek şekilde itimat etmişlerdir.⁴⁰

Hal böyleyken Osmanlı Devleti’ndeki Ermeniler, birden bire durup dururken ve hiçbir sebep yokken isyana kalkmış, yaşadıkları ülkeye ve halkına kast etmiş değillerdir. Bu tutumun vebali, günahı ne Türklere ne de Ermenilere ait olması gerekir. Bunun tarihi, siyasi bazı sebepleri vardır. Olayların 1890’larda başlayıp alevlendiğini iddia etmek ise, tamamen olmasa da kısmen hatalıdır. Aynı şekilde Ermeni isyanlarını 1789 Büyük Fransız İhtilali’na bağlamak da doğru bir teşhis değildir. İsyan, İhtilal, inkılâp gibi sosyal olayların tarihi bir seyri, fikri bir hazırlık safhası ve nihayet bir durulma, bir sükûn safhası vardır. Yine bir tarihi olayı doğrudan doğruya bugünkü verilerle incelemek, o günün şartlarını göz ardı etmek, hele hele olayı ilk bakışta zahiri, arızı sebepleriyle açıklamaya çalışmak veya sadece tek taraflı belgelerle hüküm vermek tarih metodolojisine aykırı olduğu gibi, inceleyenleri de yanlış kanaate sevk eder ve incelemeler hakkında yanlış hükme ulaştırır. Bu bakımdan “Ermeni Meselesi” olarak isimlendirilen olaylar silsilesinin 1890’dan önce de aksiyon safhaları görülen ve hazırlıkları çok daha gerilere varan sebepleri vardır.⁴¹

Olaylar sorumluları tarafından değerlendirilirken de birçok taraftar, propagandaya yönelik veya hissi neşriyat yapan Ermenilerin ve bazı batılı yazarların yaptıkları gibi Türkleri, Türkçeyi Türkiye’yi tanımadan, Türkler ve Türk Tarihi hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadan onlar hakkında hüküm vermek, Türk halkını ve

⁴⁰ Enver Ziya Karal, *Ermeni Sorunu (1878-1923)*, Ankara(tarihsiz), s. 8.

⁴¹ Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, Turan Yayınları, İstanbul 1982, s. 89.

idarecilerini suçlu göstermek ve yine derinlemesine olayları incelemekten veya hisleriyle hareket eden bazı yerli ve yabancı yazarların yaptıkları gibi suçu tamamen Ermeni cemaatine yüklemek de doğru olmasa gerekir.⁴²

Hem Ermeni, hem de Türk halkında ufak tefek hataların bulunduğu dair belgeler bulunmasına rağmen, olayların açık suçluları ve tezgâhlayıcılarının, belgeler ışığında araştırıldığında, Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan ve olayların patlak verdiği zamandan çok daha önceleri onu bölmek, parçalamak için yüzden fazla plan proje yapan batılı devletlerin, doğal olarak onlara alet olan Ermeni ve yabancı teşkilat, komite mensuplarının ve zamanla ruhani görevlerini terk edip dünyevi ve siyasi meselelere karışmaya hatta teşkilatları yönlendirip teçhiz etmeye başlayan Ermeni ve Yabancı din adamlarının olduğu görülecektir. Bu tezi teyit eden birçok yerli ve yabancı arşiv belgesi bulunmaktadır.

2.1.RUSLAR VE ERMENİLER

Tarihte Ermenileri Türkiye aleyhine kışkırtan ilk devlet Rusya olmuştur. Daha I. Petro (Deli Petro) zamanında Kafkasların güneyinde yaşayan Ermeniler, Rusya'nın sıcak denizlere inme emeli uğrunda kullandıkları bir unsur olmuşlardır. Ermenilerin coğrafi konumu ve dinlerinin Rusların dini ile aynı oluşu, onları emelleri uğruna kullanmada Rusya'ya büyük bir fırsat vermiştir. I. Petro, Karadeniz ve Baltık'a inme siyasetine ağırlık verdiği için Ermenilerle sıkı ilişkiye girmemiştir. Fakat ondan sonra gelen çarlar I. Petro'nun açtığı yoldan yürüyerek Ermeniler üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Ermenilere yönelik bu Rus faaliyeti kısa zamanda tesirlerini göstermiş, 1769-1774Türk-Rus Harbi'nde Ermeniler, Büyük Katerina (II. Katerina) tarafından cesaretlendirilerek,⁴³ Rusya'nın himayesi altında Ararat Krallığı'nı kurma umidinde düşürülmüşlerdi, Rusya'nın XVIII. asır başlarından bugüne kadar devam eden bilinen siyaseti, Karadeniz'den ve Rumeli'den ilerleyip Boğazları zapt ederek Akdeniz'e çıkmayı hedeflemektedir. Avrupa yolu üzerinde veya civarında Romenler, Sırp, Bulgarlar gibi Hristiyan ve Ortodoks Kavimleri yoktu. Asya yolu üzerinde ise başlıca kavim Ermenilerdi. Katerina II, Osmanlı seferleri esnasında, Ermenileri Türkler aleyhine teşvik etmişti. Bu teşviklerden cesaret alan bir Ermeni Piskoposu

⁴² İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1984, s. 53-57.

⁴³ Erdal İlter, *Ermeni ve Rus Mezalimi*, Ankara 1996, s. 132.

Osep Argotyan, bir Ararat Krallığı projesi hazırlayarak, Petersburg'a takdim etmiş ve bu proje Çarice Hükümeti tarafından olumlu karşılanmıştı. Fakat Rus Orduları aşağılara pek inemediklerinden Ararat Krallığı hayali de Rus arşivlerinde gömülü kalmıştır.⁴⁴

1800'lü yıllarda Petersburg'da Ermeni bağımsızlığı için müzakerelere başlanmıştır. Müzakereler neticesinde, Kafkasya'da Rus himayesinde bir Ermenistan kurulması kararlaştırılarak statü antlaşması imzalanmıştır. Rus-İran harplerinde Ermeniler, Ruslara büyük yardımlarda bulunmuşlardır. Çünkü kurulması vaat edilen, Ermenistan'ın büyük bir kısmı İran topraklarında bulunmaktaydı. 1826'da Rus-İran harbinde de Ermeniler Ruslara yardım etmişlerdir. Böylelikle harbin sonunda bağımsızlıklarına kesin olarak kavuşacaklarını ummaktaydılar. Fakat Rusya, onlara bu fırsatı vermemiştir. Çünkü bağımsız bir Ermenistan Rusların işine gelmemektedir.⁴⁵ Rusya'nın Ermeniler üzerindeki emeli, daha o zamanlar belli olmuştur. Rus politikasının temelinde yatan gerçek; Ermenilere, bağımsızlık vermek değil, bağımsızlık, hürriyet, kurtuluş vs. sahte vaatleri ile onları aldatarak, düşmanlarına karşı bu toplumu kullanmak ve Ermenilerle meskûn toprakları Rusya'ya ilhak etmektir. Ruslar, bu politikaya sonuna kadar sadık kalmışlar ve zavallı Ermenileri amaçları doğrultusunda kullanmışlardır.⁴⁶

Rusya'nın Ermeniler üzerindeki hâkimiyeti, ilkin İran'a tabi olan Ermeniler üzerinde kendini göstermiş bu, daha sonra Ruslar güneye sarktıkça Türkiye'ye tabi Ermeni azınlığına da sirayet etmeye başlamış, 19. Asrın ikinci çeyreğinden itibaren bütün Türk-Rus harplerinde Ermeniler de Rusların tahrikleri sonucu onlara yardım etmeye başlamışlardır.⁴⁷ 1804'de İran ile olan harbi müteakip, Erivan ve çevresinin Rusya'nın eline geçmesi ile Ermeniler üzerinde Rus hâkimiyeti başladı. Rus Hükümeti Ermenilerin kendi emelleri için gayet iyi bir alet olabileceklerinin kısa bir zamanda farkına varmış ve onları bu yolda kullanmaya başlamıştı. 1828-1829 Rus-Türk Harbi'nde Rus kuvvetleri Erzurum'a kadar ilerledikleri ve Ermenilerle meskûn sahayı işgalleri altına aldıkları zaman, Türkiye'deki Ermenilerle Rus makamları arasında yakınlaşma başlamıştı. Böylece Ruslar, din bakımından kendilerine yakın saydıkları Ermenileri Türklere karşı kullanma fırsatı elde etmişlerdir. Zaten bu sıralarda Rus

⁴⁴ Yusuf Akçura, *Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri*, TTK Yay., Ankara 1940, s.49.

⁴⁵ İltis, s. 135.

⁴⁶ Veysel Eroğlu, *Ermeni Mezalimi*, Sebil Yayınları, İstanbul 1995, s. 45 – 67.

⁴⁷ Eroğlu, s. 70.

ordusunda hizmet eden fazla sayıda Ermeni vardı ve onlar da bu konuda Ruslara yardımcı olmaktaydılar.⁴⁸

Hele, 1854-1855 Rus-Türk savaşında Rus kuvvetleri Ermenilerin birçoğunun yaşadığı Kars şehri ve çevresini işgal ettikten sonra Ruslarla Ermeniler arasında yakın münasebetler büsbütün artmıştı. Zaten savaş başlar başlamaz Türk tebaası birçok Ermeni'nin Ruslar tarafına geçtiğini, Ruslara casusluk yaptıklarını ve menfaat karşılığı türlü hizmetlerde bulunduklarını biliyorlardı.⁴⁹

Türkiye'deki Ermeni azınlığı üzerinde Rus tahrikleri Ermeni ahaliden ziyade onların dini liderleri, papazlar üzerinde yoğunluk kazanmıştı. Papazlar elde edilirse, bunlar vasıtasıyla Ermeni ahaliyi tahrik daha da kolaylaşacaktı. Bu uğurda Rusya bütün Ermenileri bir dini merkeze bağlamak için gayret göstermiştir. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethedince bir Ermeni patrikhanesi tesis ederek bütün Ermenileri buraya bağlamıştı. Fakat Ermenistan da ayrıca bir Ermeni Ecmiyadzin Kilisesi vardı. Bununla Türkiye'deki patriklik arasındaki bağlar yıllar önce kesilmişti. Ruslar buradaki din adamlarını, kendi düşünceleri doğrultusunda kullanmak suretiyle, Ermenileri etkilemeye, Osmanlı Devleti'ndeki Ermenileri isyana teşvik etmeye başlamışlardır.⁵⁰ Anlaşıldığı üzere Çarlık Rusya'sı Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emelleri sebebi ile bütün Ermenileri kendi kontrolüne almak istemekte ve bunun içinde din unsurunu kullanmaktaydı.⁵¹

Türk-Rus harplerinde Rus orduları Güneye sarktıkça Türkiye'deki Ermeni azınlığı üzerinde Rusya'nın tahrikleri daha da artmaktaydı. 93 Harbi'nde Rus Ordusu Erzurum'u ele geçirince, Ruslar bölgenin her tarafına özel memurlar, papazlar göndererek Ermenileri isyana teşvik etmekteydiler.⁵² Rusların Doğu Anadolu'yu istilaları üzerine telaşa düşen İngiltere hükümetinin baskısıyla, Rusların Erzurum'u boşaltması söz konusu olunca, Ruslar ikinci bir plan hazırlamışlardır. Müslümanların Ermenilere işkence yaptığı bahanesiyle, Asya'nın mazlum Hristiyan Ermenilerini (!) himaye meselesi çıkaran Rusya, bu sefer de bunu kullanarak Ermenileri her tarafta

⁴⁸ BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.

⁴⁹ Akçura, s. 113.

⁵⁰ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı: 1878 – 1879*, İstanbul 1986, s. 104.

⁵¹ Küçük, s. 106.

⁵² Aziz Alpagut, *Rus Oyuncağı Ermeniler*, Ankara 1973, s. 50

isyana teşvik etmiştir. Fakat yine de Türkiye’deki Ermenileri isyan ettirmeye muvaffak olamayan Rusya, bunun üzerine kendisinin ihdas ettiği Ermeni meselesini, Ayastefanos Anlaşmasının 61. maddesine koyarak Ermenileri kullanma uğrunda yeni bir taktik takip etmeye başlamıştır. Türkiye’deki Ermeni azınlığın, Rusların tahrikleri sonucu isyana kalkışmaması, hatta ilerde göreceğimiz gibi bu tahriklere bizzat karşı çıkışı, Türkiye’de “Ermeni Meselesi”ni Türkiye’nin kendine has şartları değil, büyük ölçüde dış tahriklerin başlattığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni meselesinin başlaması ve gelişmesinin en belli başlı sebebini teşkil eden Rus kışkırtmaları yanında, daha başka birçok sebepler vardır.⁵³ Bu sebepler şu şekilde sıralanabilir: 1789 Fransız İhtilali fikirlerinin Ermenileri de etkilemesi, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmak peşinde koşan Hristiyan unsurların bu hareketlerinin Ermenilere ayrı bir devlet kurma uğrunda örnek olması, misyonerlerin ve Avrupa devletlerinin politik emellerle Ermenileri kışkırtmaları, Osmanlı Devlet yönetiminin bozulması.

Fransız İhtilali’nin milliyetçilik fikirleri, Rumları, Bulgarları, Romenleri etkilediği gibi Ermenileri de etkiledi. Ermeni ayrılıkçı hareketinin temellerini takviye etti. 24 Mayıs 1860 da İstanbul’da “Ermeni Milli Nizamnamesi”nin yayınlanması üzerine Ermeniler, yeni birçok hak ve imtiyazlara kavuşmuşlar ve talebelerini yurt dışına tahsile göndermek imkânını da elde etmişlerdi. Bunun sonucu, Avrupa memleketlerine bilhassa Fransa’ya yüksek tahsil müesseselerinde öğrenim için gençler gönderilmeye başlanmıştır 1789 ve 1848 Fransız İhtilallerinin politik ideallerinin etkisine giren bu gençler, Türkiye’ye döndüklerinde Ermeni milliyetçilik hareketini hızlandırıcı rol oynuyorlardı.⁵⁴

Osmanlı İmparatorluğu’nda Yunancılık, Bulgarcılık v.s. hareketleri Ermenicilikten önce başlamıştı. Bu hareketler de Ermeni hareketinin gelişmesine bir örnek oldu. Bilhassa Yunancılık, Ermeniciliği kamçılayan ilk ayrılıkçı hareketi teşkil etti. Bu zamanda Ermeniler, Balkanlar’daki halklar gibi kültürel bir uyanış tecrübesine başlamışlar, şüphesiz Yunanlılar örneğinden etkilenmişler ve kendi okullarını açmaya,

⁵³ Yahya Okçu, *Türk Rus Mücadelesi tarihi*, Ankara 1953, s. 76

⁵⁴ Y. Ziya Birinci, Adana’da *Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız Ermeni İlişkileri*, Ankara 1999, s. 123.

milli edebiyat geliştirmeye, gazeteler yayınlamaya, Batı ile ticari v.s. ilişkiler kurmaya önem vermeye başlamışlardı.⁵⁵

Osmanlı Devlet yönetiminin bozulmasından sadece Ermeniler değil, içerisinde Müslümanlar da bulunmak üzere bütün halkı rahatsız etmiştir. Hatta Müslüman halk, Hristiyanlara nazaran daha çok zarara uğrayan ve huzursuz yaşayan bir kitle olmuştur. Uzun süren harp yılları ve bunların doğurduğu sürekli mağlubiyetlerin yükünü Müslümanlar ekmekteydiler. Gayri Müslimler, askere alınmıyor, bu sebepten sayıları gittikçe oğalmaktaydılar. Onların şikâyetlerini dile getirecek ve hal çareleri bulabilecek sistemli ve daimi müesseseleri olmasına rağmen; Müslüman halk ise, sabırla durumunun düzeleceği zamanı beklemekteydi. Osmanlı devlet yönetiminin en bozuk anlarında bile Ermenilerin durumu Müslümanlardan çok daha iyi olmuştur.

Ermenileri tahrik eden unsurun başını Rusya çekiyordu ama diğer devletler de ondan aşağı kalmıyordu. Avrupa Devletleri Ermenileri Osmanlı Devleti'ne kışkırtırken ilk önceleri misyonerleri ve onların teşkilatlarını kullanmışlardı. En fazla bu teşkilatlar Ermeniler üzerinde etkili olmuştur.

Kapitülasyonlardan istifade eden Amerikan misyonerleri tamamen Osmanlı Devleti'nin aleyhine çalışıyorlardı. Bunlar Ermenilerin Gregoryen Kilisesini Protestan yapmaya çalışıyorlardı. Amerikan Protestanlarına göre Müslümanlar kâfirdir bu yüzden onların aleyhine sistemli propaganda yapıp insan kasabı oldukları efsanesini yayıyorlardı.⁵⁶

2.2.İNGİLİZLER VE ERMENİLER

Ermeni sorunu, Ermenilerin değil, Osmanlı imparatorluğu üzerinde çıkarları çatışan iki büyük devletin, İngiltere ve Rusya'nın davası olarak ortaya çıkarılmıştır.⁵⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkma uğrunda, bu imparatorluğun Hristiyan unsurlarını ilkin Rusya kışkırtmaya başlamış, daha sonra ise başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın büyük devletleri, Hristiyan unsurların kullanımını Rusya'nın elinden alarak, kendi emellerini gerçekleştirme uğrunda kullanmaya başlamışlardır.

⁵⁵ Birinci, s. 125.

⁵⁶ Erol Uluben, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Yayılcılık Matbaası, İstanbul 1967, s. 168.

⁵⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1962, III, 131.

Ermeni meselesini, sıcak denizlere ulaşma yolları olan İskenderun ve Basra Körfezi'ne inmenin bir silahı olarak kullanmak isteyen Rusya'nın karşısına, Ayastefenos Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İngiltere çıktı. Rusya'nın bu anlaşmaya, Ermenilerle meskûn yerlerde ıslahat için bir madde koydurmasından İngiltere rahatsız olmuştu, Ermenileri himaye etmekte bulunan Rusya'nın bütün Asya'yı kontrol altına almasından korkuyordu.⁵⁸

İngiltere, daha Ayastefenos Antlaşması imzalanır imzalanmaz, antlaşma gereği ortaya çıkan durumu kendi aleyhine görmüş, Hindistan yolunun güvenliği için Kıbrıs'a Osmanlı Devleti'ni tehdit ederek el koyarken, bu Ada 'ya yerleşme antlaşmasına, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat maddesi de ilave ettirerek, meseleyi resmen daha o zamanlar ele almıştı. İngiltere bununla, Ayastefanos Antlaşması ile Ermenilere ıslahat vaat edip onların sempatisini kazanmak isteyen Rusya'nın elinden Ermeni meselesini çekip almak, Ermenileri kendisine meylettirerek İskenderun Körfezi'ne doğru muhtemel bir Rus ilerlemesine karşı bir Ermeni setti meydana getirmek istiyordu.⁵⁹ Ayastefanos Antlaşmasını tadil için Berlin'de toplanan konferansta Ermeni meselesi, Rusya ile İngiltere arasında bir rekabet konusu oldu. Her iki devlet de Ermenilerin sempatisini kendi üzerlerine çekmek için Ayastefanos Antlaşmasında yer alan Ermenilerle ilgili ıslahat maddesinin Berlin Antlaşmasında geçmesi uğrunda çalıştılar.

İngiltere'nin, hızlı bir şekilde Ermeni meselesine sahip çıkıp onu Rusya'nın elinden almak istemesi, Rusya'yı iyice ürküttü. Rusya emellerini gerçekleştirmek için Ermenileri kullanmada yalnız olmadığını görmüş, çarlığın emellerine set çekme uğrunda İngilizlerin de Ermenileri kullanmasından rahatsız olmuştu. Müstakil bir Ermenistan Türkiye'den daha mühim bir Akdeniz'i koruma unsurudur. Bu suretle Rusya'nın Şark yolu kapanmış olur. Gizli bir surette bu siyaseti tercih eden İngiltere, Rusya'nın eski hararetiyle karşılaşmamıştı. Her ne kadar Rusya Ermenilerin bu taleplerini (ıslahat isteklerini) teşvik etmişse de İngiltere'nin ortaya atılması ile ve Ermenilerin İngilizlere meyilli olduklarını görmesiyle fikir değiştirmeye mecbur oldu. O zaman başbakan olan Lubanof'un bir İngiliz sefirine: "*Vakit gecikti. Rusya'nın İngiltere ile birlikte çalışması pek güç*" dedi.⁶⁰ Bir defasında da Ermenilerin tekliflerini

⁵⁸ Edward Dariaul, *Şark meselesi*, Çev. A. Hafız, İstanbul 1328, s. 325.

⁵⁹ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, IV, 332.

⁶⁰ Krayblis, s. 176.

reddeden Lubanof, açıkça şunları söylemişti: “*Bulgaristan’ın durumunu, bilhassa siyaset ve milli gayelerini gören Rusya hükümeti, menfaatine aykırı olacak olan bir Ermenistan teşkilini tasvip edemez.*”⁶¹

Görülüyor ki, Rusya ve İngiltere, zavallı Ermenileri birbirlerine karşı kullanıyorlardı. Arada ezilen Ermeniler oluyor, Türkiye de huzursuz, daima kargaşalıklarla meşgul ediliyordu.

Rusya’nın, daha işe el attığından beri, Tuna Boylarında ve Balkanlar’da kargaşalıklar çıkarma ve harpler meydana getirilmesinin hedefi, Balkanlar vasıtasıyla, Boğazlar ve sıcak denizlere inmekti. Bu uğurda Türkiye’ye öldürücü darbeyi 93 Harbi ile vurmuş, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan’ın bağımsızlığını sağlamıştı. Rusya bu devletler üzerindeki planı, bunları, kendi desteği ile kurulması sebebiyle hegemonyasına alıp kullanmaktı. Fakat karşısına Avrupa Devletleri çıktı. Bilhassa İngiltere, Rusya’nın Bulgarlar üzerindeki emelini bildiği için o da Bulgarları var gücüyle desteklemiş, Rusya’nın inisiyatifini büyük ölçüde Bulgarlardan almıştı. Bu sebepten, Bulgaristan kurulunca, İngiltere’nin yardımına minnettarlığın karşılığı olarak ona sempati duyulmaya başlamış, bu durum Rusya’nın işine gelmemiş, Bulgaristan giderek Rusya’dan kopmuştu. Böylece, Rusya’nın Bulgaristan vasıtası ile sıcak denizlere inme planı suya düşmüş oldu. 93 Harbi’ni müteakip, İngiltere’nin Ermeni meselesine sahip çıkması, Bulgaristan misalinden ders alan Rusya’yı korkutmuş, bunun neticesi Ermeniler üzerindeki baskısını arttırmaya sebep olmuştu.⁶² (Berlin Konferansı’ndan sonra) Ermeni davasını benimsemiş olan Rus siyasetinde mühim bir değişiklik olmuştur. Kendi eseri olan Romanya ve Bulgaristan gibi yeni Balkan peyklerinin hemen nankörlüğe başlayıp kendisinden yüz çevirdiklerini ve bu suretle kendisi için artık Balkanlar üzerinden Akdeniz’e inme imkânının kalmadığını gören Rusya, aynı hataya Anadolu’da da irtikap edip günün birinde o taraftan da yolunu kesebilecek bir Ermenistan teşkilini tehlikeli görmeye başlamış ve hatta Rus hariciye nazırı Prens Lubanof işte bundan dolayı: “*Biz Garptaki hatamızı Şarkta da tekrarlemeyeceğimiz için bir Ermeni Bulgaristan’ı istemeyiz.*”⁶³ demekte tereddüt etmemiştir. Zaten o sırada Çarlığın Kafkasya’yı Ruslaştırma siyaseti en şiddetli devrindedir. Cenubi Kafkasya’da

⁶¹Krayblis, s. 177.

⁶²Sarıkaya, s. 55.

⁶³Driault, s. 329.

ise, Anadolu’da bulunan Ermenilerden daha fazla Ermeni vardır. Ve Rus Hükümetinin en mühim hedeflerinden biri de Ermeni kilisesini, dilini ve kültürünü yıkmaktır.⁶⁴

Rusya, Balkan Harbi’nin sonuna kadar Ermenilere soğuk davranacak, bilhassa, kendi hâkimiyetindeki Ermeniler üzerindeki baskısını, Ruslaştırma operasyonlarını arttıracaktır. Bu müddet içerisinde, kendisine zararlı olmamak şartıyla, Türkiye’yi rahatsız etmek ve Türkiye’deki Ermeniler üzerindeki sempatisini devam ettirmek için Ermenileri Türkiye aleyhine zaman zaman kışkırtmaktan da geri kalmayacaktır. İleride daha detaylı olarak göreceğimiz gibi Rusya, Bağımsız Ermenistan’a karşıdır. Onun Ermeniler üzerindeki bütün emeli Ermenistan olarak adlandırıldığı mintıkayı kendi topraklarına Ermenileri kullanarak ilhak etmektir. Aksi halde, onun sıcak denizlere inme yolu üzerinde kurulacak bir Bağımsız Ermenistan emellerine tarihi ideallerine aykırıdır. Bu sebepten Ermenistan tabiri, Rusya tarafından siyasi manada kullanılmakta ve ileride İskenderun Körfezi’ne çıkmayı yani Akdeniz’e ayak basmayı hedef tutmakta idi.⁶⁵

Osmanlı yönetiminde, huzur ve refah içerisinde yaşayan Ermenilerin, kendiliklerinden bir “Ermeni Meselesi” yoktu. Bu mesele, siyasi manada ve Türkiye’ye karşı kullanılmak üzere Rusya tarafından çıkarılmış, daha sonra da aynı maksatlarla İngiltere tarafından sahip çıkılmıştı. Görülüyor ki, Ermeni davası Ermenilerin değil, Osmanlı İmparatorluğu’nda menfaatleri çarpışan iki büyük devletin İngiltere ve Rusya’nın davası olarak evvela politik bir hüviyet ile meydana getirilmiştir. Fakat kâğıt üzerinde ve madde halinde kalan bu davadan da ne Rusya’nın ne de İngiltere’nin istifade etmesine imkân yoktu. Şu halde davayı canlandırmak gerekiyordu. İşte Ermeni isyanları Berlin Muahedesi’nden sonra bu davanın avukatlığını ele almış olan İngiltere’nin ve zaman zaman aynı işe karışmış Rusya’nın ince hesaplarının bir neticesi gibi görünmektedir.⁶⁶ Ermeniler, 19. Asrın son çeyreğinin başlarından itibaren İngiltere ve Rusya’nın elinde kukla bir toplum haline geldiler. Rusya’ya karşılık olarak İngiltere Ermenilere her türlü desteği sağlamaktan geri kalmadı. Islahat istekleri ile Avrupa

⁶⁴ Danişmend, s. 333.

⁶⁵ Sarıkaya, s. 58.

⁶⁶ Yıldırım, s. 33.

Devletlerini ve zaman zaman da Rusya'yı peşine takarak Doğu Anadolu'yu Türklerden koparmak için her türlü faaliyette bulundu.⁶⁷

2.3.OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VEERMENİLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda her mezhebin hamisi bir devlet vardı. Katolikler üzerinde, Fransa; Ortodokslar üzerinde ise, Rusya himaye üzerinde bulunuyordu. Onların bu tavrı, bu yoldan Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirme uğrunda birer taktik tavidir. Fransa ve Rusya'nın bu taktikle, menfaatleri uğrunda ilerlemeler kaydettiklerini gören Protestan İngiltere de Osmanlı İmparatorluğu'nda Protestan olmadığı halde, Osmanlı İmparatorluğu İçerisinde emellerinin gerçekleşmesine yardımcı olacak bir Protestan halk meydana getirmeye çalıştı. Bu maksatla, üzerinde en çok durduğu halk Ermeniler olmuştur. Böylelikle İngiliz misyonerler faaliyeti, aynı zamanda Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesine de yardımcı olacaktır.⁶⁸

Katoliklerin hamisi Fransa ve Avusturya idi. Ortodoksların ise Rusya idi. Bu üç devlet 1840'dan sonra, Lübnan ve Suriye'de Müslümanlarla Hristiyanlar arasında meydana gelen olaylardan faydalanarak mezhepdaşlarını himaye etmek bahanesiyle müdahalede bulunmak suretiyle, nüfuslarını kuvvetlendirmeye başlamışlardı. İngiltere de bu devletlerden aşağı kalmamak için, Ermeniler üzerinde dini bir etki yaratmak ve onlar üzerinde dini bir himaye kurmak istedi. Fakat Ermeniler içinde böyle bir himayeye mevzuu olacak bir Protestan topluluğu bulunmadığı için, öncelikle böyle bir protestan topluluk yaratması gerekmektedir. Bu maksatla, Osmanlı Devleti'nden 1840 yılında da Kudüs'te bir Protestan mabedi inşası için müsaade istedi. Bab-ı Ali önce reddetti ise de 1842'te Kudüs'te ilk Protestan Kilisesi kapılarını açtı. Bundan sonra kiliseye Protestan tedarikine girişildi.

İngiltere, Amerika ve Almanya'dan gelen Protestan misyonerleri, İngiliz konsoloslarının desteklenmesi sayesinde para ve daha başka menfaatler temin etmek suretiyle, başka din ve mezheplerde bulunan halkı Protestan yapmaya giriştiler. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, vicdan hürriyeti prensibini, İngiltere ve Fransa'nın

⁶⁷ BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.

⁶⁸ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, s. 43-44.

istediği şekilde yani mezhep değiştirme serbestisi şeklinde tespit ettiği için, Protestan misyonerler faaliyetlerini daha geniş ölçüde ve daha kolaylıkla yapmaya devam ettiler.

Protestan misyonerlerinin Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde Tanzimat Devrinde açmaya başladıkları misyoner okulları, Ermenicilik hareketi yanında bölücü hareketlerin de geliştiği yerler olmuştur. Bunların içinde en etkilisi İstanbul'da bulunan Robert Koleji'dir. Bulgar ihtilalcıların birçoğu Ermeni ihtilalcıların bir kısmı bu kolejden yetişmiştir. Padişah II. Abdülhamit Protestan olan bu misyonerlere hiçbir zaman güvenmemiştir. Bulgaristan'daki olayların büyük bir kısmı Boğaz içindeki Robert Koleji tarafından yapılmıştır. Çünkü milliyetçi Bulgar şefi StanBoulos bu kolejde yetiştirilmişti. Ayrıca gizli çalışan Hınçak Cemiyeti de bu misyonerlerden teşvik ve tahrik görüyordu.⁶⁹

Türkiye'de misyoner mekteplerinin ilk açıldıkları zamanlarda bulunanların talebeleri Hristiyan çocukları idi. Robert Koleji'nin talebelerinin çoğu Bulgar, Ermeni ve Rum'du. Merzifon Koleji'nde ise, bütün talebe Rum ve Ermeni idi. Bu kolej, Pontusçuluk'un gelişmesine sebep olduğu gibi, Ermeniciliğe de kaynaklık ve yataklık yapmıştır, Ermeni komitacılarının bir kısmı bu okullardan yetişmiş, Rusya ve batı devletlerinin hizmetinde Türkiye aleyhine faaliyete başlamışlardır. Ermeni isyanlarının yoğun olduğu günlerde, Anadolu'nun büyük bir kısmını gezen ve Merzifon'a da uğrayan İngiltere'nin Erzurum konsolosu Robert Graves'in hatıralarında yer aldığı üzere, Merzifon ve civarında faaliyet gösteren Hınçak ve Taşnak gibi "Gizli Cemiyetler" Merzifon Amerikan Koleji'nin misyonerleri ile sıkı ilişkiler içerisinde bulunuyorlardı.⁷⁰

Bütün bu izahlarımızdan sonra sorunun başlangıç noktasını, Osmanlı Devleti'nde huzur ve saadet içerisinde olan Ermenilerin değil, Rusya Ermenileri ile Ermeni davasından yararlanmak isteyen Avrupa Devletlerinin çabaları oluşturmaktadırdiyebiliriz.

⁶⁹ Yıldırım, s. 54

⁷⁰ Yıldırım, s. 56.

2.4.ERMENİ KOMİTELERİ VE GÖNÜLLÜ FAALİYETLERİ

Savaş başlar başlamaz herkes kendince bir hesap içine girmiştir. Ermeniler, Türk hatta Rus ve İran hâkimiyetinden kurtularak bağımsız bir Ermenistan kurmak için harekete geçmişlerdir.⁷¹ İtilaf Devletleri, hem içerideki, hem dışarıdaki Ermenileri silahlandırıp bağımsızlık vaat ederek Osmanlı Devleti'ni kısa sürede saf dışı etmek üzere faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Osmanlı Devleti ise, savaş sebebiyle son verdiği ıslahat baskılarına karşılık, Ermenilerin cephede cephe gerisinde başlattıkları terör hareketlerini etkisiz kılmak, hem Türk, hem de Ermeni tabasını bunlardan korumak amacıyla başka bölgelere nakletmek ve birçok cephede İtilaf Devletleri ile savaşmak durumunda kalmıştır.

Yukarıda da temas ettiğimiz üzere, bir taraftan komiteler, diğer taraftan da içerideki ve dışarıdaki kiliseler, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması için bundan daha iyi bir bahane bulunamayacağı kanaatine varmışlardır. Bu amaçla daha 1914 Haziranında Erzurum'da yapılan kongresinde Taşnaksutyun İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Hristiyan unsurlara ve özellikle Ermenilere karşı eskiden beri takip ettiği iktisadi, sosyal ve idari politika ve ıslahatı uygulama konusundaki tutumunu bahane ederek İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet etmeye, onun siyasi programını tenkit etmeye, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadele etmeye karar vermiştir.⁷²

Bu karar, savaşın ilk günlerinden itibaren sadece Taşnaksutyun tarafından değil, Hınçak, ReformeHınçak, Ramgavar komiteleri, Ermeni gönüllüleri, çeteleri tarafından da uygulamaya konulmuştur. Ayrıca Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret beylerine Osmanlı'ya karşı ittifak mektupları gönderilmiştir.⁷³ Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri durumu hakkında casusluk yapmışlar ve Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis gibi savaş sahası olması muhtemel vilayetlerde bulunan Ermenilerin büyük bir kısmı kendi silahlarıyla, silah altına alınanlar ise, firar ederek Ruslara katılmışlardır. Sınır boylarında Ermeni çeteleri saldırıya geçmişler, Erzincan ve civarındaki Ermenilerin dörtte üçü doğrudan doğruya veya İran üzerinden Rusya'ya geçmişlerdir. Osmanlı ordusunda silah altına alınmalar ise, firar edip yollarda rastladıklarına ve çevreye saldırmışlardır. Sadece Türkiye'deki ve Rusya'daki Ermeniler değil, aynı zamanda İran,

⁷¹ BOA, A. MKT. MHM., D. No. 671, G. No. 11.

⁷² Uras, s.579.

⁷³ BOA, HAT. 1032/42881-C, BOA, HAT. 1032/42881-6

Romanya, İtalya, İngiltere ve Amerika'daki Ermeniler de gönüllü alayları kurmuşlar ve Kafkas Cephesine katılmışlardır. Rus uyruklu Ermeniler tarafından örgütlenen, Hınçak komitesinin siyasi programını incelemek bize onların ne olduklarını ve ne yapmak istediklerini ve sonra da ne yaptıklarını açıklamak açısından faydalı olacaktır.⁷⁴

Ermenilerin çoğunluğunun bulunduğu Türkiye Ermenileri ve onların yaşadıkları yerler, vatanımızın en geniş topraklarıdır. Davamız, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle bir hak durumuna gelmiş ve diğer devletler tarafından da tanınmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması nedeniyle, parçalanması söz konusu olduğundan, aşağıdaki hususları gerçekleştirmek tarihi bir zorunluluk olmuştur.⁷⁵

a. Ermeni komitecileri bütün çabalarını Ermeni davası için harcayacaklardır.

b. Bu duruma göre ihtilalin uğraşı sahası Türkiye'de yaşayan Ermenilerin sahası olacaktır.

c. Ermenilerin geleceklerini Osmanlı Devleti'nin kaderinden ayırmak gerekeceğinden Ermenilerin ilk amacının koşulu Ermeni bağımsızlığıdır.

Yukarıda belirtilen hususlardan dolayı, bu komitelerin amaçları ve faaliyetleri hakkında başka bir şey söylemeye gerek olmadığı kanısına varılmıştır.

⁷⁴ Uras, s. 77 – 85.

⁷⁵ Uras, s. 88.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA ERMENİLER VE TEHCİR OLAYI

3.1.SAVAŞTA ERMENİ İSYANLARI VE İHANETLERİ

Savaş öncesi Rusya'nın ve Ermeni Komiteleriyle, kilise okulları ve çetelerin yürüttükleri propaganda, teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetleri, savaş başlar başlamaz hemen uygulamaya konulmuştur. Bu amaçla Kafkaslar'da toplanan gönüllü subaylarına siyasi sebeplerle Rus Hükümeti tarafından Sibiry'a sürülmüş 180 bin Ermeni'yle, Osmanlı Devleti'nden birçok kişi katılmıştır. Bunların en faal reisleri ise, savaş başlarında Rusya'ya kaçan ve ArmenGarò takma adını kullanan Osmanlı Erzurum Mebusu KrakinPastırmacıyan, Antratik (General), ZangezoruŞabaşOrbelyan, Yüzbaşı Melik, Karabağlı Avan Han (General), Tarahanof Kardeşler, Atabekof, Monuşak Kadın, ArkepiskoposManuçaryan, Doktor Paşayan, SarkisParsehyan, Şahrikyan, Hajuk, Hraç, Zohrap, Murad (HamparsumBoyacıyan) Osmanlı Van Mebusu ve Taşnaksutyun yetkililerinden V. Papazyan idi.⁷⁶

Ermeni komiteleri ve çetelerinin yaptıkları faaliyetler ise, Osmanlı Ordusundan silah ve cephanelerle firar etmek, aktif gücü savaşta bulunan köy ve kasabalarda katliam, mezalim yapmak; evleri, tarım ürünlerini, hayvanları yakmak, öldürmek; savaşan Türkleri bu şekilde tedirgin ederek cepheyi terke zorlamak;⁷⁷ cepheden dönen yaralı, sakat askerleri katletmek; askerleri sevkıyat ve ikmal yollarını ele geçirmek; Ermenilerden ve bazı aşiretlerden gönüllü olarak veya zorla çeteler teşkil ederek cephe gerisinde Osmanlı Ordusunu vurmak: İtilaf Devletleri lehinde casusluk yapmak, onların ordularına katılmak; tahliye etmek ve suçu Müslümanlara yüklemek; Müslümanların moralini bozacak propagandalar yapmak ve ele geçirdikleri yerlerde hemen teşkilatlanarak Ermeni hâkimiyetini kurmaktır. Bu amaçla teşkilatlanmaları sağlanan Ermeniler, seferberlik ilan edilir edilmez hem Osmanlı toprakları içinde, hem de dışında hemen harekete geçmiştiler.⁷⁸Gönüllüler, çeteler halinde Kafkaslarda ve Anadolu'nun birçok yerinde yüz binlerce Müslümanı, yaşlıları, çocukları, kadınları, kızları, cepheden dönen yaralıları, sakatları sistemli olarak katletmişler; köyleri, kasabaları yakmışlar,

⁷⁶ Uras, s. 591.

⁷⁷ BOA, A. MKT. MHM., D. No. 671, G. No. 11.

⁷⁸ BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.

yıkılmışlar, orduyu arkadan vurmuşlardır. Faaliyetlerine katılmayan Ermenileri ve Türk olmayan diğer unsurları da öldürmekten çekinmemişlerdir.

Ermeniler ve destekçileri tarafından genellikle mesnetsiz, belgesiz olarak yazılan ve yüzyılımızın ilk çeyreğinde 300.000 ve son zamanlarda da 1.500.000 olarak ifade edilen sözde Ermeni Katliamının tutarsızlığı hakkında yerli yazarlar tarafından da birçok eser yazılmasına rağmen, Ermeniler tarafından katledilmiş olan ve sayıları 1.000.000'u geçen Müslümanlar Türklerle ilgili pek araştırma yapmamışlardır. Hatta masum insanların öldürülmesini tasvip edip etmedikleri, ihanet etmek istemedikleri, dokuz yüzyıl beraber yaşadıkları Türklere silah çekmek istemedikleri veya isyancılara yardım etmedikleri için Ermeni komiteleri, çeteleri tarafından öldürülen Ermeniler veya diğer unsurlardan pek çok insan vardır.⁷⁹

3.2.TEHCİR (SEVK VE İSKÂN, TENKİL) OLAYI

1878'den itibaren hem Batılı Devletlerin hem de içeride ve dışarıdaki Ermenilerin yoğun faaliyetleriyle ortaya atılan Islahat Meselesi 1915 Mayısından itibaren günümüze kadar yerini yeni bir formüle bırakmıştır: Ermeni Katliamı birincisiyle hakları ellerinden alınan, zulmedilen, hor görülen, öldürülen Ermeni imajı Ermeni ve Batılı literatürlerine mal edilmek istenirken, ikincisiyle de sürülen, toplu olarak katledilen ermeni tablosu özellikle Batı kamuoyuna benimsetilmeye çalışılmaktadır.⁸⁰

Bu iki efsanenin zihinlerde yer etmesi için bir taraftan Ermeniler, diğer taraftan da Anadolu üzerinde emelleri olanlar, ellerine geçen her fırsatta insanüstü gayretler sarf etmişlerdir. Olaylar çarpıtılarak, abartılarak ve çoğu defa da tersine çevrilerek kullanılmaya çalışılmıştır. Böylece sözde mezalim olayları da bir çığ gibi büyütülerek günümüze kadar taşınmıştır.

Osmanlı Devleti, ne de milleti tarafından hiçbir devirde bu iddia ile katledilenler, yerlerinden, yurtlarından edilenler, bebeğinden, yaşlısına kadar kökü kazınmak istenenler hep Anadolu'daki veya Kafkaslardaki Müslümanlar olmuşlardır.Savaş sırasında öldürüldüğü klasik Ermeni kaynaklarında 300.000 olarak ifade edilen Ermeni

⁷⁹ Süslü,s. 70.

⁸⁰ Süslü, s. 97.

sayısı, bazı yeni kaynaklarında abartılarak 1.500.000 veya hatta son zamanlarda 3.000.000 olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Bunlardan sadece birkaçını gözden geçirmek Ermenilerin asılsız iddialarını ortaya çıkarmaya yeterli olacaktır.

Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusunun miktarı göç ettirilen veya katledildiği iddia edilen Ermeni sayısı hakkındaki bu farklılıklar olayın gerçek dışı olduğunu göstermektedir. Hâlbuki Erzurum, Kars, Van, Bitlis, Muş'tan, Adıyaman'a, Sivas'a, Kayseri'ye Ankara'ya kadar uzanan bölgelerde Ermeniler tarafından katledilmiş Türklere ait 100'e yakın toplu mezar mevcuttur. Bunlardan açılan ilk beşinde binlerce ceset ve bulgu çıkmıştır.⁸¹ Bu bölümde yerli ve yabancı belgelere ve zaman zaman Ermeni kaynaklarına da dayanarak tehcir adıyla meşhur olan olayın hangi şartlarda ve nasıl yapıldığını incelemeye çalışacağız.

3.2.1 Tehcir Terimi

Arapça asıllı olan kelime “hecera” fiilinden türeyen rubai (dört harfli) bir mastar isimdir. Bir yerden başka bir yere göç ettirmek, hicret ettirmek (immigration, emigration) manasını taşır. Fiilde bir sürgün manası yoktur. Buna rağmen bilmeyerek veya çoğu kez olay dramatize edilmek amacıyla Ermeniler ve bazı Batılı yazarlar tarafından sürgün manasına gelen sonuncu terimler seçilmiştir. Bütün bunlar maksatlı olarak yapılmaktadır.⁸²

Batı dillerindeki sürgün manasına gelen terimlere, Türk tarihinden bir örnek vermek gerekirse, İtilaf Devletleri tarafından Malta'ya sürülüp mecburi ikamete tabi tutulan hatta harp esirleri gibi muamele gören birçok Osmanlı idarecisinin durumunu gösterebiliriz. Hâlbuki Ermenilerin kendilerine hakim olan Türkler hariç, birçok devlet tarafından sürüldüklerine, haklarının ellerinden alındığına hatta katledildiklerine dair pek çok örnek mevcuttur.

3.2.2. Osmanlı Devleti'nin Tehcir Öncesinde Aldığı Tedbirler

Öteden beri teşkilatlanma ve silahlanmalarını Osmanlı Devleti sınırları dışında ve içinde, Batılı Devletlerin maddi ve manevi desteğinde sürdürmüş olan Ermeniler, I.

⁸¹ Iğdır'ın Oba, Erzurum'un Alaca ve Yeşilyayla Köylerinde açılmış olan bu toplu mezarlarda çıkarılan cesetler ve bulgular bugün Van ve Erzurum Müzelerinde sergilenmektedir.

⁸² Süslü, s. 99.

Dünya Savaşı başlar başlamaz fiili hareketlerini yoğunlaştırmışlardır. Bir taraftan Osmanlı Ermeni Milletvekilleri ve devlet kademesindeki diğer yetkililer, Patrikhane, kilise papazları ve yabancı konsolosluk mensupları gizliden gizliye bu faaliyetleri yönetirken, diğer taraftan da komiteciler, bunların teşkil ettikleri içeride diğer çeteler, dışarıdaki gönüllü alayları, öğretmenler, papazlar, ticaret ve sanayi erbabı ve Ermeni halkının önemli bir kısmı da harekâtı gerçekleştirmişlerdir.⁸³ Sistemli olarak köylere kadar iletilen talimatların esasını şu hususlar teşkil etmiştir.⁸⁴

1. Kim olursa olsun her Ermeni asıllı ihtiyaçlarından bazılarını bile satmak suretiyle silahlanmalıdır.
2. Seferberlik ilanıyla silah altına çağırılan Ermeniler, bu çağrıya uymayacaklar ve çevresindeki halkı, Müslümanlar dâhil orduya katılmaktan men edecektir.
3. Her ne suretle olursa olsun silahlı altına alınmış olan Ermeni askerleri ordudan firar edip ermeni çetelerine veya gönüllü birliklerine katılacaklardır.
4. Rus orduları sınırı geçer geçmez komiteciler, firariler ve çeteler Rus ordusuna katılarak onlarla birlikte Osmanlı Ordusuna saldıracaklardır.
5. İkmal yollarını ve telgraf hatlarını kesmek suretiyle Osmanlı Ordusunun iâşe ve istihbaratını sekteye uğratacaklardır.
6. Cephe gerisinde iki yaşına kadar olan bütün Müslümanları gördükleri yerde ve her fırsatta katledeceklerdir
7. Müslüman halkın yiyecek, mal ve mülkünü ele geçirecek, yakıp yıkacaklardır.
8. Terk edecekleri ev tarım ürünleri, kilise ve hayır kurumlarını yakıp bunları Müslümanlar yapmış gibi propaganda yapacaklardır.
9. Resmi daireleri kundaklayacaklar, Osmanlı zaptiye ve jandarmalarını pusuya düşüreceklerdir.
10. Cepheden yaralı dönen Osmanlı askerlerini öldüreceklerdir.
11. Şehirlerde, kasabalarda ve köylerde isyanlar ve ihtilaller çıkaracaklardır.

⁸³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı*, İstanbul 1973, s.12-21.

⁸⁴ ATASE Arşivi, No.1/2, K. 2703, D. 308, F. 21/18.

12. Müslüman asker ve sivil halkın morallerini bozup göçe mecbur edeceklerdir.

13. Bomba ve silah imal veya tedarik ederek bütün Ermenileri silahlandıracaklardır.

14. Ermenilerin yaptıkları isyan, ihtilal ve katliamların faturasını Müslümanlara çıkarak bunu özellikle dış kamuoyunda neşredeceklerdir.

15. İtilaf Devletleri hesabına casusluk ve rehberlik yapacaklardır.

Bütün bu direktifler uygulamaya konulup birçok kanlı olay Anadolu'nun birçok kesiminde başlatılınca Osmanlı Hükümeti savaşta olmasına rağmen Ermenilerin bu yaptıklarına çok sert tedbirler almayıp dokuz ay boyunca olayları mahallinde yatıştırmaya çalışmıştır.

Diğer taraftan hükümet İtilaf Devletleriyle işbirliği içinde olaylar çıkaran Ermenilerin yatıştırılması ve iç emniyetin sağlanması amacıyla parlamentodaki Ermeni mebuslara müracaat etmiş bunların aracılığıyla komitecilerin uyarılmasını istemiştir. Aynı uyarı Patrikhaneye de yapılmıştır. Fakat bütün bunlar hükümetin güçsüz olduğu, olayları engellemekten aciz olduğu şeklinde yorumlanmış ve olaylara hız verilerek Ermenilere haksız muameleler yapıldığı iddia edilmiştir.

Osmanlı Hükümeti'nin bütün bu iyi niyetine rağmen olayların artması birçok cephede savaş halinde bulunması, isyanların ihanete dönüşmesi söz konusu olunca Osmanlı Devleti bu olaylara karşı kesin tedbirler almıştır. Bunlardan ilki 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni komite merkezlerinin kapatılmasını, evrakına el konulmasını elebaşlarının tutuklanmasını ön gören emirnamenin gönderilmesi olmuştur. Bahsedilen emirname, isyan çıkan on dört ilin valiliğine gönderilmiştir. Ve Ermeni komiteleri kapatılarak 2345 kişi devlet aleyhine faaliyette bulunmaktan tutuklanmıştır. İşte bu gün Ermenistan Cumhuriyeti dışında yaşayanların her yıl Ermeni soykırımı yıldönümü diye andıkları 24 Nisan tarihi 2345 komitecinin tutuklandığı tarihtir.⁸⁵ Doğu Cephesinde Ermeni asıllı vatandaşlarının ihanetine uğrayan Osmanlı Hükümeti tutuklamalardan sonra 27 Mayıs 1915 tarihli bir kanun çerçevesinde de Doğu Anadolu'da savaş bölgesi hattı içinde kalan bölgelere, Suriye'ye sevk etmiştir. Tehcir uygulaması Ermeni çevreleri ve hasım devletlerce "Ermeni Katliamı" olarak adlandırılmış ve Osmanlılara karşı

⁸⁵ Bayur, s. 21.

büyük bir propaganda kampanyası başlatılmıştır. Oysa tehcir güvenlik nedenleriyle belirli bir grubun belirli bir yerde ikamete mecbur bırakılması uygulamasından ibarettir. Bu önlem ülkesinin güvenliği ve toprak bütünlüğü açısından benzer tehlikelerle karşılaşan tüm devletlerin başvurduğu bir uygulamadır. Başta ABD olmak üzere I. Dünya Savaşı'nda bile çok sayıda devlet tarafından aynı önleme başvurulmuştur.

Osmanlı Hükümeti tehcir sırasında vukuu bulabilecek herhangi bir aksaklığı gidermek amacıyla birçok önlem almıştır. Öte yandan, savaş günlerinin güç koşullarını, araç, yakıt, gıda, ilaç ve diğer imkânların yetersizliğini, ağır iklim şartlarını ve tifüs gibi salgın hastalıkların yol açtığı tahribatı da göz önünde tutmak gerekir. Örneğin 90.000 kişilik bir Osmanlı Kolordusu'nun Doğu Cephesinde sırf soğuk ve salgın hastalıktan kırıldığı unutulmamalı, bu güçlüklerin sadece Ermeniler için değil, tüm Osmanlılar için eşit ölçüde olduğu kabul edilmelidir.

3.2.3. Tehcir Kanunun Çıkarılmasının Nedenleri Ve içeriği

Daha önce de bahsedildiği gibi, Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı başladığı sırada Ermeni komitecilerin kışkırtmalarıyla memleketin çeşitli yerlerinde isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti başlangıçta, ilgili makamlara uyarılarda bulunmuş, fakat bundan bir sonuç alamayınca daha güçlü tedbirler almak gereği duymuştur. Gerekli görülecek tehlikeli kimselerin, ferden veya toplu halde, devlet güvenliğini tehdit etmeyen bölgelere zorunlu olarak gönderilmesi gerekmektedir. İşte tehcir kanunu bu maksatla çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı başladıktan ve her tarafta Ermeni hareketi görüldükten sonra uzun incelemeler sonucu buna karar vermiştir. Tehcir kanunu için başlıca üç sebep sayılabilir:⁸⁶

a. Mecburi göçten iki ay önce itilaf devletlerinin Çanakkale hareketi başlamıştı. Osmanlı Devleti her taraftan düşmanla çevrilmişti.

b. İtilaf devletleri bilhassa Ruslar Ermenileri silahlandırmışlardı.

c. Özellikle Çanakkale'de itilaf devletlerinin taarruzu başlayınca Osmanlı Ermenileri ihtilal komitelerinin önderliğinde Rusların yanında yer aldılar ve çeteleri organize ederek terörist faaliyetlerde bulundular.⁸⁷

⁸⁶SalahiSonyel, Ermeni Tehciri ve Belgeleri, Ankara 1978, s. 100.

⁸⁷Karal, s. 21.

Nisan ayında Van'da isyan başladı. Bu bir alarm niteliğindeydi. Bu olaydan sonra ordunun ve devletin güvenliğini sağlamak maksadıyla tehcir kanunu çıkartılmıştır. Kanun 14 Mayıs 1915' de yürürlüğe girmiştir. Kanunun metninde bu kanunun sadece Ermenilere uygulanacağına dair hüküm yoktur. Hükümetin icraatlarına karşı çıkan emirlerine itaat etmeyen, casusluk yapan ve silahlı direnmede bulunanlar tek tek veya topluca diğer yerlere sevk ve iskan edilecekti.

Bazı Ermeni yazarlar mecburi göçün Ermenileri imha maksadıyla yapıldığını yazarlar. Bunun inanılacak hiçbir tarafı yoktur. Bir kere tehcir kanunu ermeni isyanlarından sonra çıkarılmıştır. Ermenilerin dediği gibi “Bizi zorla göç ettireceklerdi, biz ondan dolayı isyan ettik.” gibi bir şey söz konusu değildir. Ermeni komitacısı Papazyan'ın dediği gibi, göçe Ermenilerin Türk devlet ve milletini yok etmek maksadı ile Ruslarla işbirliğine girmesi olmuştur.⁸⁸ Ayrıca mecburi göç ülkenin her tarafına uygulanmamıştır. İstanbul'da isyancılarla ilgili sadece 2345 kişi mecburi göçe tabi olmuşlardır. İzmir'de, Orta Anadolu'da ve Güneyde oturan Ermeniler göçe tabii olmamışlardır. Ermeni katliamı diye dile dolanan itham vesikasının dayanağı, İngilizlerin yayınladıkları “mavi” kitaptır. Propaganda maksatlı çıkarılan bu kitap olayları tek taraflı değerlendirmektedir. Bu tarihte İngilizler, Çanakkale'de başarısız olmuş, Kut-ülAmare'de esir edilmişlerdir.

Ermeni göç olaylarında haksız yere itham edilen ve sonunda da bir Ermeni kurşunu ile hayatını kaybeden Cemal Paşa hatıralarında şöyle yazmaktadır:⁸⁹

“Benim Ermenilere ne kadar iyi davrandığımı herkesten daha fazla Zaven Efendi bilir. Pera Palas otelinde beni ziyarete gelerek patrikhanenin takdirini bana sunmuş ve bütün Ermeniler adına teşekkür etmişti.” Fakat aynı Cemal Paşa bir Ermeni kurşunu ile hayatını kaybetmiştir.!

27 Mayıs 1915'te Osmanlı Devleti tehcir kanunu çıkartmıştır. Kanunun içeriği ise:⁹⁰

Madde 1-Sefer zamanında ordu, kolordu ve tümen komutanları ve bunların vekilleri ve bağımsız bölge komutanları, halk tarafından herhangi bir şekilde hükümet

⁸⁸ Uras, s. 608.

⁸⁹ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara 1990, s. 160.

⁹⁰ Yıldırım, s. 28.

emirlerine, yurt savunmasına, mevcut düzene ve güvenlik işlerine karşı durum alan ve silahla saldıran ve direnenleri görürse, hemen askeri kuvvetlerle karşı koyacaklardır.

Madde 2- Ordu, Kolordu ve Tümen komutanları askeri nedenlere dayanan casusluk ve hainliklerini hissettikleri bölge halkını tek tek veya toplu halde, memleketin diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralara yerleştirebilirler.

Madde 3- Bu kanun yayınlandığı tarihten ibarettir.

Görüldüğü gibi tehcir kanununda sırf Ermeniler için hiçbir madde yoktur. Asayiş ve huzuru bozan herkes tehcire tabi olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERMENİLER VE AĞRI

4.1. ERMENİLER’İN AĞRI VE ÇEVRESİ İLE İLGİLİ EMELLERİ

Yaklaşık yüzelli yıldır Ermeniler, Doğu Anadolu üzerindeki emellerini canlı tutuyor, bunu gündeme getirmekten çekinmiyorlar. Yaptıkları katliam yetmiyormuş gibi, dünya kamuoyunu etkileyecek her türlü faaliyet ve yayınları artarak devam ediyor. Tarihe ve gerçeklere karşı yalan söyleme, iftira atma, senaryo hazırlama, terörist örgütlerle işbirliği yapmakta usta olduklarından, kendilerini haklı göstererek Özellikle Hristiyan Batı toplumlarını lehlerine çevirmekte başardı oldular.

Ermenilerin kiliseleri, toplumun dinî ve millî duygularını, bazı motifleri, coğrafi mekânları, sembolleri, edebiyatı, sanatı, matbaayı, basın-yayını, lobi faaliyetlerini, reklâmı, haritayı iyi kullandıkları bir gerçektir. Ermeni liderleri, yöneticileri, papazları, fikir adamları, yazarlar; yetişen Ermeni neslini Ermenistan Ülküsünde, hem de Büyük Ermenistan Ülküsü’nde Türkleri kötileyerek yönlendirmeyi başardılar. İnsanlardaki din, yurt, milliyetçilik, geleceğe güven duygularını çok iyi okşuyorlar. Millî duygularını, millî motiflerini Ermeniler kadar başarılarıyla kullanan millet azdır. Ağrı Dağı, o motiflerden biridir; Ağrı onların “kızıl elma”sıdır. Ormandan, sudan yoksun, taş ve toprak yığını olarak göğe yükselen çorak Ağrı Dağı, Ermeniler için çok şey ifade eder. Ağrı Dağı bağımsız Ermenistan’ın kutsal, aynı zamanda ayrılmaz bir parçasıdır. Ağrı, Ermeni hayallerini besleyen bir merkezdir. Onlara göre Ağrı, Büyük Ermenistan’ın merkezidir. Ağrı Dağı, “Dünyanın Anası olarak kutsallaştırmaktadır.”⁹¹ Ağrı, bir mesaj aracıdır. Her Ermeni, Ağrı Dağı’nı (Ararat/ Masis) özel bir muhabbetle sever; vatanın, tarihin, bağımsızlığın, sevginin sembolü sayar. Yerine göre acının(!) sembolü kabul ederler. Bugün Ermeniler Ağrı Dağı’nı devlet arması olarak kullanıyorlar. Evet bizim Ağrı Dağı, Ermenilerin ve Ermeni Devleti’nin resmî arması... İstanbul’da yayınlanan Jamanak adlı Ermeni gazetesi bile Ağrı Dağı’nın fotoğrafını sık sık kullanıyor. Ermeni tarih, coğrafya, hikâye, roman, şiir kitaplarını, dergilerini, atlaslarını Ağrı Dağı resimleri süsler. Bastırdıkları kitaplarda, haritalarda, atlaslarda, bildiri ve afişlerde Doğu Anadolu “Ermenistan” olarak gösterilmektedir. Haritalarda ki Armenia adı ile birlikte Ararat adı dikkat çeker Bu dağ, resmi ve özel hayatın

⁹¹*Encyclopedia of Jewish*, “Ararat maddesi”, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987, s. 74.

vazgeçilmez bir parçasıdır. Ermenistan Parlamentosu, Ermenistan Cumhuriyeti'nin 1918-1920 yılları arasında kullanıldığı ve üzerinde Ağrı Dağı'nın resmi bulunan devlet armasını yeniden benimsemiştir. Resmî Ermeni arması şöyledir:

“Birkalkan üzerinde Ağrı Dağı ve tepesinde Nuh'un gemisi, kalkanın altında ise bir arslan ile kartal resmi”⁹²bu arma,Ermeni parası Drahmi üzerinde yer aldığı gibi, kurum ve kuruluşların ambleminde, tablolarda, pullarda, kartpostallarda, spor takımlarının formalarında, kitap-dergi- gazete sayfalarında; günlük hayatta kullanılan, çarşı- pazarda satılan kibrit, çakmak, anahtarlık, tabak, bardak, tişört, her türlü süs ve kullarıma eşyasında, poşetlerde, araç-gereç üzerinde bulunmaktadır. Ermeniler Ağrı Dağı'nı kutsallaştırmış, öylesine ölümsüzleştirmişlerdir ki, onu ülkenin milli sembolü haline getirmişlerdir. Ağrı Dağı, Ermeniler için bir karasevddir.

Ermeniler her yıl Amerikalı ve Batılı birçok adamı Ağrı'ya Nuh'un gemisini bulmaya gönderirler. Ermeni vakıflarının, Amerikan Araştırma Heyetinin, kiliselerin para vererek yolladığı dağcılar (!), görünüşte Ağrı Dağı'nda Hz. Nuh'un gemisini ararlar; ama aslında Nuh Peygamber vasıtasıyla Dağı kutsal bir hâle getirerek konuyu gündemde canlı muhafaza etmek ve Hristiyanlığı Ağrı yöresine çekerek, Ermenilere siyâsî zemin hazırlamak istemektedirler.⁹³

Ermeniler, Nuh Peygamber'i, Tufanı, Nuh'un gemisini malzeme ve motif olarak kullanmak suretiyle, Ağrı Dağı'nı (Ararat) Tevrat'la, İncil'le, Hristiyan dünyasıyla bütünleştirmek istiyorlar. Ağrı, Tevrat'ta geçen Ararat dağları ile ilişkilendirilerek, bu dağın Ermenilere ait olduğu tezi işleniyor ve dünya kamuoyunun dikkati buraya yönlendiriliyor. Ağrı'yı Nuh'un Gemisi'yle cazip hale getirmek, Ermenileri çok heyecanlandırıyor. Dağınık durumda olan Ermenilerin millî duygularını harekete geçirmenin, bir araya toplanmanın bir yolu da, katliam suçlamalarıyla birlikte Ağrı Dağı-Nuh Gemisi tezini devamlı işlemektir. Böylece bütün Ermeniler, ataları kabul ettikleri Nuh Peygamber motifini kullanıp, dinî ve manevî duygular etrafında toplanarak Ağrı Dağı için hak İddia edeceklerdir. “Sözde Ermeni Soykırımı” tezlerini ABD ve Avrupa'da kamuoyuna mal edip kanunlar çıkarttıkça, Ermeniler gelecekte, Ağrı Dağı merkez olmak üzere Doğu Anadolu'dan toprak taleplerini daha yüksek sesle dile getireceklerdir.

⁹² “Ermeniler'in Gözü Ağrı'da Başlıklı Haber”, *Zaman Gazetesi*, 28 Mart 1992.

⁹³ Sadi Bayram, “Kaynaklara Göre Anadolu'da Protürk İzleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 62, (Ekim 1989), s. 14.

1920'de Ermeniler, SSCB emrine girdikten sonra bile ayrıcalık gördüler. Rusça'nın en az bulaştığı dil Ermenicedir. Ruslar, işgal ettikleri her devletin alfabesine dokunmadılar. Sovyet Ermenistan'ın da koyu milliyetçilik hislerinin kökleşmesine göz yumuldu. Hatta aşırı milliyetçilik Ermenistan'da merasimleşti. Her yıl Ermenistan'da Ermenilerin toplu yaşadığı başka Sovyet ülkelerinde Ermenilerin Türkler tarafından öldürüldüğü gün diye tespit ettikleri bir tarihte (24 Nisan) merasimler yapıldı. Türklere bol bol hücum edilerek millî bir his canlandırıldı. Bu hareketleri Moskova'daki nüfuzlu Ermeniler yürüttü. Müslümanların camileri kapatılarak ibadetleri yasaklanırken, Ermenistan'da dini bayramlarda ve Pazar günlerinde kiliseler ağzına kadar genç, ihtiyar, erkek ve kadınla doldu, Türk düşmanlığı yapıldı.⁹⁴

Mendillerin, çay tabaklarının, sokak reklamlarının, binaların ne mümkünse hepsinin üstünde tepesi karlı Ağrı'nın resmi, "Bizim Ararat" sözleri, Ararat hasreti içki şişelerinin üzerinde bile Büyük ve Küçük Ağrı Dağları'nın fotoğrafları, altında da "Ararat" yazısı Ermenistan'da nereye gidilse, Ağrı Dağı insanın karşısında. Zihinlere, bilinçaltına böylesine işlemiş bir dağ, bir motif, elbette onların ruhunu coşturacaktır.

Ermeniler, "Ağrı Dağı tarafında toplanıp zafere ulaşacağız." derler. Ağrı Dağı yöresini ele geçirmek, onların değişmez millî ülküsüdür.⁹⁵

Ermeniler Ağrı Dağı'nı kutsal, Ermeni birliğinin simgesi sayarlar. Toplantı veya bir gösteriye katılanlar yüzlerini Ağrı Dağı'na dönerek saygı duruşunda bulunurlar. Erivan'da Ermenistan Ana heykelinin bulunduğu tepeden veya Ağrı Dağı'nın rahat seyredildiği romantik mekân (!) dedikleri bazı yerlerde akşamları gün batımında Ağrı'nın puslar arasında kaybolan silüetini hasretle izler, özlemlerini dile getirirler.

Üç nesil Ermeni, katliam senaryoları, Türk düşmanlığı üzerinde uydurulmuş hikâyeler dinleyerek; sayfalarında Ağrı Dağı'nın da bulunduğu tek yanlı yazılmış yayınları okuyarak büyüdü. Her Ermeni Türklere kin besledi. Ararat hayalleriyle yetiştirdi. Nerede bir Türk ile bir Ermeni karşılaşırsa, sözü döndürüp dolaştırıp "siz Ermenileri katlettiniz" noktasına getirir. Çünkü onlara öyle söylendi, öyle öğretilti, onlar da bilinçaltına yerleştirilen bu yanlış bilgilendirme sonucunda Türk Milleti'ne kin beslediler, toptan savaş açtılar. Kendilerinin yaptığı hainliği, katliamı öğrenmediler, söylemediler, inkâr ettiler. Böylece bugünlere gelindi. Yaşanan ve mevcut gelişmeler

⁹⁴ İsmet Alpaslan, *Ağrı Bölgesinde Ermeniler'in Yaptığı Katliamlar*, Ağrı Valiliği Yayınları, Ağrı 2008, s. 4.

⁹⁵ Alpaslan, s. 5.

şunu gösteriyor ki, dünya durdukça Ermeni'deki Türk düşmanlığı ve Ağrı Dağı sevdası devam edecektir.

Ermeniler, Büyük Ermenistan ülküsü ve Türk düşmanlığı konusunda Basın-yayını, Hristiyanlık ve kiliseleri, politikayı, sanatı, bazı millî motifleri vs. başarıyla kullanmaktadırlar. Bunları birer propaganda malzemesi ve baskı unsuru olarak ustaca değerlendirme sonucu, Türkiye'de, Avrupa ve ABD'de büyük bir kamuoyu oluşturulmuş, kendi tezlerini destekleyecek önemli siyasî güçler ve taraftar kazanmışlardır. Ağrı Dağı, onlar için iyi bir malzemedir. "Ararat" filmi, sözde Ermeni soykırımını iddialarını işlemektedir. Ötekiler gibi Ararat filminde de iftira, kin, nefret ve intikam duygularıyla Osmanlı Devleti ile Türk Milleti'ne saldırılmaktadır.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbine gireceği sırada, bütün Ermenilerin Katagigosu, Ararat Anakilisesi Patriği Beşinci Kevork imzasıyla bir bildiri yayınlanmıştı. Bildiride şayet savaş çıkarsa, Ermenilerin silâhlanarak Osmanlı Ordusuna saldıracakları ve Kahraman Rus Ordusunun başarı ve zaferi için Rusya'nın safında yer alıp onları kayıtsız şartsız can-ı gönülden destekleyecekleri açıklanmaktaydı. Bu tarihî bildiri, Ağustos 1914'te Ararat (Ağrı) adlı gazetede yayınlanarak Ermenilere ve dünyaya duyuruldu.⁹⁶

İstanbul'da Ermenilerin 1908'den beri yayınladıkları Jamanak adlı bir gazete vardır. Bu gazete, 31 Aralık 1991 tarihli yılbaşı özel sayısında tam sayfa bir resim yayınladı. Resim' de Ermenistan'ın bağımsızlığı, Ağrı Dağı, dağın zirvesine dikilen Ermeni bayrağı, Ermenistan yöneticileri, papazlar, kiliseler, Türklerin Ermenileri katlettiği iddiaları, yılı, öldürülen Ermeni sayısı vs. yer alıyor.

Ermeni iftiralarını içeren "İkinci Geceyarısı Ekspresi" diyebileceğimiz ve Mayıs (2002) ayının üçüncü haftasında gösterime giren Ararat filmi ile görülüyor ki, Türk Milleti var oldukça, Ermeniler Ağrı Dağı'na sahip çıkacak; ABD, Avrupa ve Rus hükümetleri ile kamuoyunu etkileyerek, her imkânı kullanmak suretiyle, sözde soykırım iddialarını hep gündemde tutacaklardır. Zira Ermenileri yaşatan en büyük güç, vazgeçemedikleri kültürleri, Ağrı Dağı ve sıkı sıkıya bağlı oldukları dinleridir. Bunları her yerde ve her zaman başarıyla kullanarak Ağrı Dağı sevdasını daha da geliştirip

⁹⁶ Alpaslan, s. 5.

gelecekteki ülkelerini kuvvetlendirmektedirler. Türk Düşmanlığı, Ağrı hayranlığı ve dinî duygulan onların başlıca manevî beslenme gıdalarıdır.⁹⁷

4.2. BİRİNCİ DÜNYA HARBİ ÖNCESİ VE SIRASINDA AĞRI VE ÇEVRESİNDE DEMOGRAFİK YAPI

Ermenilerin üzerinde çok durduğu konulardan biri, bölgedeki nüfus oranları, buna bağlı olarak Savaş ve Tehcir sırasında ölen insan sayısıdır. Büyütülen, şişirilen rakamlarla ölü istismarı çok yapılmaktadır. Görünüşte Ermeniler Doğu Anadolu, Güney Anadolu, Orta Anadolu, Çukurova ve İstanbul gibi geniş alana yayılmış durumdaydılar. Fakat Ermeniler, diğer Hıristiyan unsurlar gibi toplu değil, küçük gruplar halinde dağılmışlardı. Çünkü Ermeniler Yahudiler gibi parayı çok sever; servete kavuşmak için köy, kasaba, şehirlere dağılır, oralardaki ticaret ve sanayi alanlarını ellerine geçirirlerdi. Bazı köy ve kasabalardaki birkaç insan dışında, Ermeniler hep zengin kişilerdi, İstanbul ve taşradaki pek çok ticaret onların elindeydi. Bir kısmı da devlet yönetiminde, en güzel meslek dallarında çalışmaktaydı. Erkekler 1908 yılına kadar askerlikten; yaşlı, müflis, iş tutacak güçte olmayanlar vergiden muaf tutulduklarından Ermeniler, nüfus kayıtlarını düzenli, hatta fazla yazdırırlardı.⁹⁸ Bütün muvazzaf ve ihtiyat askerî hizmetlerin ağırlığı sadece Müslümanların üzerindeydi. Bu yük, Müslümanların sefalet içinde yaşamalarına bile sebep olmaktaydı. Bu acıyı halk, hikâyelerine, şiir ve Yemen türkülerine işlemiştir. Savaşlar, cepheler, cihat derken, Hıristiyan nüfus huzur içinde yaşayıp artarken, Müslümanlar'ınki devamlı azalmaktaydı.⁹⁹

Doğu Anadolu'da (Ağrı, Beyazıt dahil) yaşayan Ermeniler ise, köy ve kasabalarda oturanlar, genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmakla beraber, şehir merkezlerindeki esnafılık, sanayi, ticaret, memurluk işlerini yürütürlerdi. Köylülerin zirai, hayvan ve hayvansal ürünlerini Ermeniler alır, Müslüman halk, her türlü ihtiyacını onlardan karşılardı. Türkler az bir gelire yetinir; cephelerde savaşırken, Ermeniler iş ve ticaret yaparak ekonomiyi ellerine geçirmişlerdi. Yaşadıkları yerlerde mevcut nüfusun

⁹⁷ Alpaslan, s. 6.

⁹⁸ Yıldırım, s. 34.

⁹⁹ Yıldırım, s. 36.

ancak dörtte birini oluşturdıkları halde, “Erzurum bölgesinde sermayenin dörtte üçü Ermeni azınlığın elindeydi.”¹⁰⁰

Ağrı’da yerleşen Ermenilerin büyük bir kısmını Ruslar iskân ettirmiştir. Rusya, 1828 -1829, 1855 - 1856, 1877 - 1878 ve 1914 - 1918 Osmanlı - Rus savaşlarında, Rus işgalinden, Ermeni zulmünden bıkan Türklerin terk ettiği ev ve topraklara Ermenileri yerleştirmiştir. Ermeni nüfusu çok göstermek, Ermenistan Devleti’nin kuruluşu için Ermenilerin, işgali kolaylaştırmak için de Rusların yaramaydı.

Erzurum İngiliz Konsolosu M.J.G. Taylor, 1869’da İngiltere Dışişleri Bakanı Kont Clarendon’a yazdığı mektupta Beyazıt Mutasarrıflığında toplam 82.100 nüfus bulunduğunu, bunun 9.200’ünün Hristiyan olduğunu belirtmektedir.¹⁰¹

Tablo 4.1. 1871 Tarihli Erzurum Vilayeti Beyazıt Sancağı Nüfusu.¹⁰²

Kaza Merkezî	Hristiyan Nüfusu	Müslüman Nüfusu	Toplam
Bayezid	1.475	4.025	5.500
Diyadin	110	850	960
Karaköse	1.470	3.450	4.920
Toprakkale (Eleşkirt)	2.200	4.710	6.910
Antâb (Tutak) (Hamur dahil)	-	4.840	4.840
Patnos Nahiyesi	250	850	1.100
(Konak-Göçer Aşiretler)	-	2.280	2.280
TOPLAM	5.505	21.005	26.510

¹⁰⁰ Bilal Şimşir, *Osmanlı Ermenileri*, Ankara 1986, s. 80.

¹⁰¹ Şimşir, s. 81.

¹⁰² İsmet Alpaslan, *Her Yönüyle Ağrı*, Ankara 1995, s. 56.

Tablo 4.2.1872 Tarihli Erzurum Vilayeti Beyazıt Sancağı Nüfusu:¹⁰³

Kaza Merkezi	Hristiyan Nüfusu	Müslüman Nüfusu	Toplam
Bayezid Kazası	1.475	4.025	5.500
Celâli Aşireti	-	2.700	2.700
Adamanlı Aşireti	-	1.800	1.800
Diyadin Kazası	110	850	960
Karakilise Kazası (Karaköse)	1.470	2.450	3.920
Eleşkirt Kazası	2.200	4.710	6.910
Antâb Kazası	-	2.150	2.150
Hamur Nahiyesi	-	2.690.	2.690
TOPLAM	5.255	21.375	26.630

Cuinet, XIX ncu yüzyıl sonunda Anadolu'da yaptığı gezilerden sonra yazdığı 5 ciltlik eserinde (VitalCuinet, Cilt: 1, s. 132 - 240) Beyazıt Sancağı'ndan da söz edip bilgi vermektedir. I. Dünya Savaşının başladığı yıl olan 1914 yılında Ağrı ve civarında Ermeni nüfusu bölgedeki Müslüman nüfusun çeyreğini bile bulamıyordu. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere Ağrı ilinin ne merkezinde nede ilçelerinde Ermeni milletin hiçbir zaman demografik üstünlüğü olmamıştır.

Tablo 4.3.14 Mart 1914 Tarihi İtibariyle Beyazıt Sancağı Nüfusu:¹⁰⁴

Kaza Merkezi	Müslüman	Ermeni
Bayezid (Merkez)	20.952	2.619
Diyadin	19.640	904
Eleşkirt	23.368	5.624
Karakilise (Karaköse)	22.142	3.195
Tutak	23.873	1.070
TOPLAM	109.975	13.412

¹⁰³ *Yurt Ansiklopedisi*, Fasikül:7, I, 356.

¹⁰⁴ Erdal İltar, *Ermeni Ve Rus Mezalimi*, Ankara 1996, s. 193.

4.3.BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE AĞRI CEPHESİ

1828-1918 arasında geçen 90 yıl içinde bölgede dört defa Türk-Rus savaşı olmuş; Osmanlı Devleti'nin zayıf, Rusya'nın güçlü olduğu zamanlara rastlayan bu savaşlarda, Ağrıdört Rus işgali görmüştür.⁹³ Harbi ve Büyük Harbin bizim açımızdan kötü olan yönlerinden biri Rusların Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtması, gelecekte bir Ermenistan Devleti sözü vererek katliama zemin hazırlamasıdır.

Rusya 1914 yılının yazında Kafkas Bölgesinde, Revan çevresinde, Iğdır'da büyük askerî yığınak yapmaktaydı. Zamanı geldiğinde Osmanlı Devleti'ne birkaç cepheden saldıracağı belliydi. 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'na göre Ardahan, Kars, Oltu, Artvin, Batum bölgeleri Rusya'ya verildiğinden, iki devletin sınırı Ağrı Dağı doruğu-Aras Güneyi dağları sırtı, Köseadağ-Tahir hattı olarak belirlenmişti. Yaklaşık 150 km.lik bu sınırın her iki yakasında Ermeni köyleri vardı ve bunlar, Rusya'nın bölgeyi işgalini kolaylaştıracaktı.¹⁰⁵

Avrupalı emperyalist güçlerin kendi aralarındaki problemlerin sıcak çatışmaya dönüşmesiyle çıkan I. Dünya Harbi'ne Osmanlı Devleti fiilen olmasa da 2 Ağustos 1914'te girmiştir. Bu tarihte Almanya ile yapılan ittifak antlaşması ile taraf olunmuş ve savaşa katılmak zorunda kalmıştır. Başlangıçta Osmanlı yöneticilerinin çıkacak büyük bir savaşta İngiltere'nin yer aldığı blokta savaşa katılma düşüncesinde olmasına rağmen, İngiliz-Fransız ve Rus savaş sonu plânlarında Osmanlı Devleti'nin paylaşılması esas olduğundan, savaşa Almanya ve Avusturya- Macaristan ittifakı yanında girilmiştir.

Osmanlı Devleti ve Ordusu'nun hazırlıksız yakalandığı ve girdiği I. Dünya Harbinde yedi cephede savaşılmıştır. Bu yedi cephenin güç kullanımı, kayıp ve sonuçları açısından iki cephesi ön plâna çıkmıştır: Çanakkale ve Kafkasya Cepheleeri... I. Dünya Savaşı'nın başında açılan Kafkasya Cephesinin varlığı iki noktaya dayanır: Birincisi; Turan ideali çerçevesinde Osmanlı topraklarının Rusya'nın aleyhine doğruya doğru genişletilmesi ve Türkistan Coğrafyası ile bağlantı kurularak Batı sınırlarındaki kayıpların telafi edilmesi düşüncesinden doğmuştur. İkinci olarak da bazı Rus kuvvetlerinin bu bölgede tutularak dolaylı yoldan, Doğu Avrupa'daki Alman-Rus Cephesindeki Alman yükünün hafifletilmesi amaçlanmıştır. 3. Ordu ile bir kısım ihtiyat kuvvetlerinin (Hamidiye Alayları) savunacağı Kafkas Cephesi, kuzeyde Karadeniz kıyılarından güneyde Urfa-Mardin hattına kadar uzanan çok geniş ve aynı zamanda

¹⁰⁵ Alpaslan, s. 11.

savunulması bir coğrafyayı kontrol edecekti.¹⁰⁶ Görünürde 450 km.lik Osmanlı-Rus sınırında düzen alan ve Rus Ordusunun hareketlerine göre vaziyet alacak olan Osmanlı askerî güçleri, Türk yerleşim yerlerini basarak halkı öldürerek veya yıldırarak yok etmeği amaçlayan Ermeni çetelerine karşı da savaşmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁷

Kafkas Cephesinin merkezî alanında kalan Ağrı Bölgesi, 1914-1915 ve 1918 yılındaki savaşlarda bu cephede meydana gelen değişikliklerden doğrudan etkilenmiştir. Geniş ve savunması zor bir alanı koruyacak olan ordumuz ve ihtiyat kuvvetleri savaşa hazır değildi; silâh, mühimmat, levazım ve diğer araç-gereç bakımından büyük eksikleri vardı. Buna karşılık Rus ve Ermeni kuvvetleri silâh, araç-gereç, yiyecek ve cephane yönünden daha donanımlıydı. Osmanlı kuvvetlerinin ihtiyaçları had safhada olmasına rağmen, Osmanlı Harbiye Nezareti ve Genelkurmayı bu eksikleri ne görebiliyor, ne de telâfi edecek durumda idi. Savaş sonunda bu cephede Osmanlı Devleti'nin kayıpları korkunç rakamlara ulaşmıştır: 240 bin ölü, 160 bin yaralı-sakat ve yerinden, yurdundan edilmiş yüz binlerce insan...¹⁰⁸

Ağrı Bölgesi coğrafi yapı bakımından dağlık ve sert bir karaktere sahiptir. Belli yerlerdeki geçitlerin izin verdiği bu bölgenin savunmasında esas olan geçitlerin tutulmasına ve savunulmasına dayanıyordu. Seferberlikle birlikte 1914 Eylülünün başından itibaren Kafkas Cephesinin belirlenmiş yığınak noktalarına birlik ve asker sevkıyatı çerçevesinde Ağrı Cephesini oluşturan Beyazıt-Eleşkirt, Karaköse-Malazgirt hatları üzerindeki Eleşkirt, Tutak, Karaköse, Diyadin ve Beyazıt merkezlerindeki yığınak yerlerine silâhlı kuvvet kaydırılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁹

31 Ekim 1914'te Beyazıt-Karaköse hatlarına kadar sokulan Rus Kafkas Ordusu'nun keşif kolları ile başlayan sıcak temas, 1 Kasım 1914'te Beyazıt ve Murat vadilerine doğru Rus birliklerinin ilerlemesi ile yoğun çatışmaya dönüşmüştür. Böylece I. Dünya Harbi'nde Osmanlı'dan Devleti'nin ilk kara savaşı, Rus Kafkas Ordusu'nun sınırlarımıza tecavüzü ile BayezitSancağı'nın kuzeyindeki Osmanlı-Rus sınırında başladı. 1 Kasım 1914 günü Rus Ordusu, Ağrı'da Bayezit, Musun, Cumaçay; ayrıca Kötek, Narman ve Kaleboğazı mevkielelerinden Türk sınırını geçerek topraklarımıza girmişti. Bayezit (Ağrı) bölgesinde askerî kuvvet olarak Karaköse'nin doğusunda 2.

¹⁰⁶ Alpaslan, s. 11.

¹⁰⁷ Alpaslan, s. 12.

¹⁰⁸ Alpaslan, s. 13.

¹⁰⁹ Alpaslan, s. 13.

İhtiyat Süvari Tümeni, batısında 3. İhtiyat Süvari Tümeni, Karaköse merkezde 22. Süvari Alayı, Bayezit'te Seyyar jandarma Alayı (bir jandarma, beş sınır taburu), Musun (Suluçam)'da Musun Sınır Taburu, Arzep (Sağlıksuyu)'te Seyyar Jandarma Taburu, Kızıldize (Ortadirek), de 12. İhtiyat Süvari Alayı, Taşlıçay'da Sınır Taburu, Amat (Tezeren)'ta Sınır Taburu ve Eleşkirt'te Sınır Taburu, Tutak'ta 33. Tümen konuşlandırılmış, kuzeyden gelecek Rus ve Ermeni saldırılarına karşı koyacaklardı.¹¹⁰

Rus Ordusu'nun saldırısı sanılandan daha güçlü olduğundan, kuvvetlerimiz fazla kayıp vermemek için bazı cephelerde geri çekilmek zorunda kaldı. Savaşın ilk günlerinde Bayezit çevresi ile Murat havzasının kuzey kısmı düşmanın eline geçmiş, Rus kuvvetleri Diyardin- Taşlıçay Karaköse-Eleşkirt ve Tutak mıntıklarında çok çetin harplerin yaşandığı Ağrı Cephesi'nde üstün Rus ve Ermeni kuvvetleri karşısında Van'dan getirilen 13. Kolorduya ait birlikler ile çeşitli ihtiyat kuvvetleri tutunamamışlar, savaşın dördüncü günü Ağrı'nın önemli bir kısmı düşman eline geçmiştir. Bu cephede aşiret erlerinden oluşan bazı ihtiyat süvari alaylarının çabuk dağılması nedeniyle Türk Ordusu'nun Rus Ordusu karşısında başarılı olamayacağı anlaşıncı, Tutak'taki 33. Tümen ile Karaköse'deki 2. İhtiyat Süvari Tümeni birlikleri Erzurum'a kaydırıldı. Bayezit, Diyardin, Taşlıçay, Karaköse ve Eleşkirt'in işgal edilmesi üzerine, sınır taburları da dahil 3. İhtiyat Süvari Tümeni dağınık bir durumda Tutak'a çekildi. İlk günlerde başarılı olduğu halde, Rus Ordusu'nun Aladağ'ı, Hamur Boğazını ve Kılıçgediği'ni aşip güneye inmesi kolay olmadı. Haftalarca süren savaştan sonra Ruslar Tutak'ı işgal edebilmişti. Rusların Malazgirt'e doğru ilerlemesini durdurabilmek için 19 Kasım 1914'te 2. İhtiyat Süvari Tümenine bağlı Abdülmecit Bey'in Alayı ile Hüseyin Paşa'nın emrindeki 16. İhtiyat Süvari Alayının düşmana taarruzu sonucu Tutak geri alınmış; 400 ölü ve çok sayıda silâh, cephane bırakan Ruslar, Kılıçgediği'ne çekilmişlerdi.¹¹¹

21 Kasım 1914'te 3. Ordu Komutanlığı'nca İhtiyat Süvari Alayları (Hamidiye Alayları) lağvedilerek nizami ordu birlikleriyle birleştirildi. Dağılan birliklerimizin yeniden toparlanması ile Kasım ve Aralık 1914'te yapılan savaşlarda, ancak Tutak ve çevresinde tutunabilmiştik. Bayezit, Diyardin, Taşlıçay, Karaköse, Eleşkirt ve Hamur hatlarının işgal edilmesi ile düşmanın Van, Muş ve Bitlis istikametinde önü açılmıştı.¹¹²

¹¹⁰ Alpaslan, s. 14.

¹¹¹ *Birinci Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı-I*, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1993, s. 71.

¹¹² *Birinci Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı-I*, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1993, s. 75.

Rus birliklerinin Ordumuzun geri hatlarına sarkma ihtimalinin olduğu bir sırada, Başkomutan Enver Paşa'nın 3. Ordu Komutanlığını da üstlenerek 22 Aralık 1914'te başlattığı Sarıkamış Kuşatma, Harekâtı başarısızlıkla sonuçlanıp tam bir hezimete dönüşünce, 8 Ocak 1915'te Ordumuz perişan bir halde Erzurum'a doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Bu büyük yenilgi 90 bine yakın Türk askerinin boşu boşuna donarak şehit olmasına sebep olmuştu. Sarıkamış faciası, Türk Milletini ve orduyu olduğu gibi, Ağrı cephesini tutmaya çalışan az sayıdaki askerimizi de çok kötü etkilemiş, morallerinin çökmesine yol açmıştı. Sarıkamış'ta ummadıkları sonucu alan Ruslar, Erzurum-Köprüköy civarlarına kadar rahatça gelmişlerdi. 3.Ordu'nun gücü azaldığından Ağrı Cephesi de tamamen Rusların eline geçti. 1915 yılı başında genel bir Rus saldırısının beklendiği bölgede Ermeni çeteleri faaliyetlerini arttırmışlar¹¹³ ve Osmanlı Genelkurmayı bir genelge yayınlarak Ermenilerin terör hareketlerine dikkat çekmiş, bölgede önlem alınmasını istemiştir. Ancak bu dönemde Ermeniler Van Bölgesinde sürekli karışıklıklar ve isyan çıkarmayı başarmışlardır.¹¹⁴

Harbin başından itibaren Ermeniler Rus kuvvetlerine yardım etmiş, teşkil ettikleri gönüllü taburlarla istilâcı Rus kuvvetlerine katılmışlardı, Sarıkamış yenilgimizi fırsat bilen Ermeniler, Rusların da kışkırtmasıyla Şubat 1915'ten itibaren daha belirgin ve düzenli bir şekilde direnişe geçip ayaklanma hazırlıklarına başladılar. 3. Ordu Komutanlığı ve İçişleri Bakanlığı, Ermeni azınlığın bölgede halka ve askeri birliklere saldırdığını,¹¹⁵ Ruslarla işbirliği yaptığını ve genel bir isyan başlatarak çok daha tehlikeli sonuçlar doğuracağını biliyordu. Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da savaşın olduğu yerlerde yaşayan Ermenilerin zarar görmemesi için 27 Mayıs 1915'te Tehcir Kanunu'nu çıkartarak, onları ülkenin başka bir bölgesine, daha güneye geçici olarak nakletti. Tehcir uygulamasından sonra Ermeniler uslanacaklarına iyice azgınlaşıp kan dökmeye devam ettiler.¹¹⁶

Ruslar, Tutak, Bulanık ve Malazgirt Bölgesindeki cephelerde, özellikle Kılıçgediği mevzilerinde tutunamadıklarından, 20 Temmuz 1915'te Karaköse üzerinden Iğdır Ovası'na, Ağrı Dağı eteklerine doğru çekilmeye başladılar. Abdülkerim Paşa, Rus kuvvetlerinin bir kısmını Tahir geçidine kadar sürdü. Ruslara kılavuzluk yapan, destek

¹¹³ BOA, Yıldız Tasnifi, D. No. 191, G. No. 41.

¹¹⁴ *Birinci Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı-I*, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1993, s. 87.

¹¹⁵ BOA, Yıldız Tasnifi, D. No. 143, G. No. 91.

¹¹⁶ Alpaslan, s. 16.

veren Ermeniler, yüzyıllarca birlikte yaşadıkları Müslüman komşularına ihanet edip düşmanla işbirliği yaptıklarından ve Osmanlı Devleti nezdinde suçlu olduklarını bildiklerinden, göç kararı almış, çekilen Rus birliklerinin himayesinde göçmen olarak araba ve eşyaları, hayvan sürüleriyle bütün yolları doldurmuş idiler.

Rus saldırılarının durgunlaştığı sanılan bir dönemde Eleşkirt-Tahir'de üslenen birliklerimiz stratejik önemi olan Kılıç ve Mızrak gediklerini ele geçirmek ve tutma çabaları başarılı olamadı. İran sınırı üzerinde yaptıkları genel bir saldırı ile Murat vadisi boyunca ve Van Gölü civarına sarkan Rus birlikleri, Bitlis ve Muş hattına kadar olan bölgeyi ele geçirdiler. 7 Mayıs - 22 Temmuz 1915 arasında Ağrı Cephesinin bütün bölgelerinde çeşitli savaşlar olduğu halde birliklerimizin sürekli azalan güçleri ve Rusların artan yığınaklarından dolayı istenilen sonuçlar alınamamıştır. Ancak 28 Temmuz 1915'ten itibaren mevzii karşı saldırılarla başlayan taarruzumuz genişleyerek yayılmış ve 31 Temmuzda Ruslar ele geçirdikleri yerleri terk ederek Hamur-Kılıçgediği hatlarında tutunmaya çalışırken ordumuzun inatçı savunması ve beklenmedik karşı saldırıları ile Eleşkirt-Hamur arasında çok çetin savaşlar olmuştur.¹¹⁷

Patnos ve Tutak'ı geri almak ve Rus ilerleyişini durdurmak için yapılan savaşlarda birliklerimiz iki kola ayrılmıştır: Murat Nehrinin batı ve güney-batı kısımlarında Sağ ve bu nehrin güney ve güneydoğu kısımlarında da Sol Cenah Grupları oluşturulmuştur. 9. Kolordu ve ihtiyat kuvvetlerinin bu saldırıları pek işe yaramamıştır. Ağustosun ilk yarısında Ağrı Cephesinin elde kalan kısımlarında son kez olmak üzere çetin savaşlar yapılmıştır. Osmanlı güçlerinin Rusları geri çekilmeye zorlamak için yaptığı taarruzlar istenilen sonucu vermediği gibi, bu dönemde Çanakkale'de yapılan ölüm-kalım mücadelesine ağırlık verildiğinden, yardım gelme ihtimali de ortadan kalkmıştı. Üstün Rus güçlerine ve Ermeni çetelerinin kallesçe saldırılarına karşı koymaya ve fırsat buldukça karşı saldırıya geçen birliklerimiz, Ağustos ayının ilk günlerinde Kılıçgediği, Tutak ve Hamur muharebelerinde bazı başarılar elde etti ise de 1915 Ağustosunun ortalarına gelindiğinde Bulanık-Ahlat hattına kadar tüm Ağrı Bölgesi düşman eline geçti.¹¹⁸

1915 yılının son aylarına doğru Ruslar Doğu Anadolu'da işgal alanlarını genişletirken, Ermeniler eski yerlerine dönüp Türk Ordusuna, halka saldırmaya devam

¹¹⁷ Alpaslan, s. 16.

¹¹⁸ Alpaslan, s. 17.

edecekler ve Rus birliklerine, Ermeni alaylarına yeni katılmalar olacaktı. Bu gelişmeler, Müslüman halkla Ermeni toplumu arasında düşmanlığı arttırmıştır.

Bölgede yaşayan halkın Anadolu içlerine doğru göçü ile birlikte kuvvetlerimizin düzensiz geri çekilişleri, meydana Ermeniçetelerine bıraktı. 1916 Şubatında Erzurum'u işgal eden Ruslar Erzincan'a doğru ilerlerken, Ermenilerinde katıldığı bir kısım Rus süvari birlikleri Muş'u işgal etmeye hazırlanıyordu. Batı ve Güney yönlerinde ilerleyen Rus ordusu, 1916 yılı içinde bütün Doğu Anadolu Bölgesini işgal etti.

3.Ordu'nun arta kalan çeşitli birlikleri bütün Doğu cephesi hattı boyunca belirli noktalarda tutunmaya çalıştılar. 1916 yılının ortalarında Mustafa Kemal Paşa'nın Muş ve Bitlis'i kurtarmasının dışında bölge tamamen Rus güçlerinin kontrolünde iken 1917 Kasımında Rusya'da Bolşevik İhtilalı patlak verdi ve Çarlık rejimi devrildi. Bolşevikler savaştan çekildiler ve Bretislovak Antlaşması (3 Mart 1918) ile Rus ordusu işgal ettiği bölgeleri boşalttı.

4.4. RUS ORDUSUNUN GERİ ÇEKİLMESİ VE ERMENİLERİN ONLARIN YERİNE GEÇİŞİ

Rusya'da Çarlık devrilip (5-8 Kasım 1917) komünizm kurulunca, Doğu Anadolu ve diğer cephelerdeki Rus askerleri, ellerinde beyaz bayraklarla siperlerinden çıkarak barış ve yeni rejim hakkında tezahürat yaptılar. Bizim asker gibi, Rus askerleri de savaştan bıkmıştı. Birlikler cepheyi terk ediyordu. Rus Kafkas Ordusundan 200.000 kişi Kafkasya'ya geri dönmüş, cebede 40.000 kişi kalmıştı. Bunlar, tutuğu ve görevine bağlı askerlerdi.

18 Aralık 1917'de Osmanlı Devleti ile Rusya, Erzincan'da bir antlaşma imzaladı. Antlaşma ile ülkenin doğusunda savaş durdu. Rus Ordusunun geri çekilmesi hızlandı. Ruslar, Kafkas Cephesinde var olan her şeylerini Ermeni birliklerine teslim ettiler. Böylece kurulmakta olan Ermeni ordusunun güçlenmesine yarayacak çok miktarda yiyecek, malzeme, silâh ve cephane Ermenilerin eline geçti. Ermeni Taşnak Komitesi, Rus Ordusunun terk ettiği vilâyetlerimizde özerk bir Ermeni idaresi kurmak üzere, tek bir İslâm bırakmamak maksadı ile, bir toplu öldürme planı hazırlamıştı.¹¹⁹ Ermeni kuvvetleri bölge Müslüman halkının mallarını yakıp yıkmakta, insanlık için utanç teşkil eden işkence ve toptan öldürmeler yapmakta idi.

¹¹⁹ Hüsamettin Tugay, *Bir Neslin Dramı*, Ankara 1966, s. 170.

Rus işgalinden sonra Ermenilerin eline geçen yerler, ancak askeri kuvvetle kurtarılabilecekti. Başkomutanlık Vekâleti, 3 Ocak 1918'de 3. Ordu Komutanlığına Ruslarla çatışmamak koşulu ile temasın devam ettirilmesi ve Türk halkının Ermeni zulümlerinden kurtarılmasını ve 6 Ocak 1918'de de Ruslarla yapılan ateşkes antlaşmasına göre, Rusların saptanan hududa kadar geri çekilmesi üzerine, kendileri ile teması sağlamak ve bölgedeki Müslüman halkı Ermenilerin zulüm, öldürme ve yağmalamalarından ¹²⁰ kurtarmak için teşkil edilecek milis kuvvetlerinin ileri sürülmesini emretmiştir. ¹²¹

3.Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın, Müslüman halka karşı Ermenilerin yapmakta olduğu zulüm ve toptan öldürmenin önlenmesi için Rus Ordu Komutanı General Odişelitze'ye yaptığı müracaat bir sonuç vermemiştir. Rus Ordu Komutanı, Ermenilere karşı etkili bir durumda değildir; Ermeni vahşetini önleyememektedir. Ermeniler, bölgedeki Kürtlere müttefik olma önerisinde bulunmakta ve Sivas'a kadar olan bölgenin kendilerine verildiği propagandasını yapmaktadırlar.

3. Ordu Komutanlığından bildirildiğine göre, Ermenilerin 1918 yılı başındaki kuvveti 40.000 - 50.000 kadardır. Ermenilerin teşekkül etmiş bir kolordusu bulunmakta ve düzenli kıtaları ile çetelerini Van ve Erzurum havalisine göndermişlerdir. Çekilen Rus kuvvetlerinin yerini alan Ermeni birlikleri; 1 avcı tümeni, 3 piyade tugayı, 3 süvari alayı ile alay ve tabur halinde bağımsız birliklerle toplam 36 piyade taburundan meydana geliyordu ki, geri teşkilatlarıyla birlikte mevcut 50.000 kişiydi. Yani bizim Doğu Cephesi'ndeki askerimizden fazla. ¹²²

Ermeni kuvvetleri dağınık olmakla birlikte, üç ayrı bölgede ağırlıklarını toplamışlardı. Merkezi Erzincan'da bulunan üç alaylı Ermeni grubu Fırat havzasında, üç alaylı başka bir grup Murat havzasında ve iki alaylı bir tugay da Van'da bulunmaktaydı. Ek olarak Erzurum ve Kars'ta da bazı birlikleri mevcuttu. Bu Ermeni çetelerinin yaptığı katliamı durdurmak için, Ordumuz vakit geçirmeden ileri harekâta geçmeliydi. Hareket ne kadar geç kalırsa, Ermenilerin giriştiği toplu öldürme o kadar fazla olacaktı. Başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere, Doğuda görev yapan her subay bu durumu iyi biliyordu.

¹²⁰ BOA, A. MKT. MHM., D. No. 549, G. No. 13.

¹²¹ Alpaslan, s. 17.

¹²² Alpaslan, s. 18.

Doğu Anadolu Bölgesini Ermeni işgal ve zulmünden kurtarmak amacıyla, Ordumuz Erzincan'dan başlayarak 12 Şubat 1918'de harekete geçti. Erzincan'dan sonra nüfusun çoğu Ermenilerce öldürülmüş Erzurum 12 Mart 1918'de kurtarıl原因 Ermeniler, Hasankale-Horasan istikametinde Kars'a doğru kovuldu. Hedef, katliama girişen Ermenileri sınırlarımızın ötesine sürmektir. Ermeniler önlerine çıkan köy ve şehirleri yakıp yıkmış, insanlarını vahşice katletmişti.¹²³ Gördükleri o feci katliam karşısında subay ve erlerimizin günlerce uykusu kaçmış, yemek yiyemez olmuşlardı. Ermeniler, benzeri vahşetleri Ağrı bölgesinde de yapmaktaydılar.¹²⁴ Ağrı Cephesindeki askeri ve sivil birlikler yetersizdi. Düzenli ordu birlikleri azaldığından, halkın direnişi ve dağınık halde bulunan Hamidiye Alaylarının mücadelesi, Ermeni çeteleri karşısında yetersiz kalıyordu. Artık Ordunun, Muş ve Van'dan da, Erzincan'dakine benzer bir ileri harekât yapması kaçınılmazdı.

4.5. SEVR ANTLAŞMASI VE ERMENİLER

Birinci Dünya Harbi'nin galibi ve uzlaşmacı devletlerinin 10 Ağustos 1920'de imzaladıktan sonra Sevr Antlaşması, Türkiye'nin idam hükmü ve yok edilme kararı idi. Çünkü Türkiye; İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve Rusya arasında paylaşıldığı gibi, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulması kararlaştırılmıştı. TBMM tarafından kabul edilmeyen ve uygulanmasına da izin verilmeyen antlaşmanın özellikle 88 ve 89. maddeleri, müttefik devletler gibi hür ve bağımsız bir Ermenistan devleti kurulmasını, Ermenistan ile Osmanlı Devleti'nin sınırının belirlenmesini ABD Cumhurbaşkanı'nın hakemliğine bırakıyordu. Antlaşmanın 90, 91, 92 ve 93. maddeleri de yine Ermenistan lehine ve Ermenistan'ın kuruluşunu sağlayan hükümlerdi.

Ermeniler Sevr Antlaşması ile umduklarını bulamayınca, Ardahan, Kars, Iğdır, Nahçıvan ve Ağrı Dağı çevresinde saldırılarını arttırıp insanlık dışı hareketlerine devam ettiler. Doğu Anadolu Bölgesi'ni işgal etmek için askerî harekâta giriştiler. Zira 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Antlaşması ile Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbi öncesi sınırlarına çekilmiş, yukarıda belirtilen yerler ile Revan bölgesi Ermenilerin kontrolünde kalmıştı. Ermeniler, buralardaki Türkleri topluca öldürmeye devam ediyorlardı. Ermeni saldırıları giderek yaygınlaşınca, 9 Haziran 1920'de Doğu

¹²³ BOA, A. MKT. MHM., D. No. 622, G. No. 24.

¹²⁴ BOA, A. MKT. MHM., D. No. 622, G. No. 24.

Bölgesi'nde seferberlik ilan edildi. 28 Eylül 1920'de Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum Oltu'dan başlayarak bölgedeki Ermeni birlikleri üzerine yürüyüp bölgeyi Ermenilerden kurtarma harekâtını başlattı. 30 Ekim 1920'de Kars'ı, 7 Kasım 1920'ye kadar da bölgedeki tüm şehirleri bir bir kurtarıp Gümrü'yü ele geçirdi.¹²⁵

Yüz binlerce Müslüman'ı katlederek Aras Nehri doğusuna çekilen Ermeniler, ateşkes önerdiler. 2-3 Aralık 1920'de Türkiye ile Ermenistan arasında Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya yakın hükümler taşıyan 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması İle 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması da sonradan imzalanarak, bugün hala geçerli olan sınırlar tespit edildi. Antlaşma, ayrıca Sevr Antlaşmasının konu ile ilgili maddelerini de iptal etti.

21 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı ve Antlaşması görüşmelerinde Ermeni heyetleri ile başta Lord Curzon olmak üzere Avrupalı devletlerin delegeleri Erivan Cumhuriyetinin sınırlarının genişletilerek Doğu İllerini ve Kilikya'yı içine alması, Karadeniz ve Akdeniz'e çıkış limanları verilmesi için çok uğraşmış,mücadele etmişse de, Türk delegelerinin kararlı tutumları sonucunda istekleri kabul edilmemiştir.¹²⁶

Lozan'da barış müzakereleri 24 Temmuz 1923'te karara bağlanmış; Türkiye ile İttifak Devletleri, Barış Antlaşması imzalamıştır. Antlaşma ile (Hatay hariç), Türkiye'nin sınırları ve azınlıkların hakları belirlenmiştir. Sevr'in yerini alan Lozan Antlaşması'nda Ermeniler hakkında hiç bir hüküm bulunmamaktadır.

Lozan Antlaşması'nın 31. maddesi, Türk topraklarından ayrılan ülkelerde yaşayan ve kendiliğinden bu ülke vatandaşlığı kazanan kişilere, Türk vatandaşlığını yeniden elde etmek için iki yıllık bir süre tanınmaktaydı. Bu hüküm gereğince, Türkiye'den ayrılan topraklara göçen veya oralarda oturan Ermenilerin geri gelme hakları vardı. Bu haktan, Türkiye dışında kalmış olan Ermenilerden pek azı yararlandı. Oysa bu hak onlara tanınmıştı. Bugün Doğu Anadolu'da Ermeni yoksa bunun sebebi Ermenilerin buraya dönmemeleridir, dönecek yüzleri olmamasıdır,yasaklanmış değildir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

¹²⁵ Alpaslan, s. 39.

¹²⁶ Alpaslan, s. 40.

AĞRI VE CİVARINDA ERMENİ MEZALİMİNE DAİR OLAYLAR

Ağrı ve özellikle Ağrı Dağının Ermeniler için özel bir anlamı olduğunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Avrupalıların ve özelde Rusların Ermenileri kışkırtması ile doğu Anadolu'nun diğer şehir, kasaba ve köylerinde Ermenilerin başlattıkları kıyım Ağrı ve çevresinde de görülmeye başlanmıştı. Ağrı'nın Osmanlı başkenti olan İstanbul'a uzak olması, merkezin burada kolluk kuvvetlerinde zafiyete neden oluyor ve Ermeni çetelerini istedikleri gibi hareket etmelerini olanaklı kılıyordu. Dahası şehir Osmanlı-Rus savaşlarında tampon bir konumdaydı ve sık sık el değiştirmesi Ermenileri bu topraklar konusunda ayrı bir cesaretlendirmekteydi.

I. Dünya Savaşının başlaması ile Ermeniler faaliyetlerini iyice arttırmış, Kafkas cephesindeki yenilgimizden soma Ruslar ile ittifak kurup gerçek niyetlerini ortaya koymuşlardı. Rus yardımları ile silahlanan Ermeni çeteleri Ağrı ve civar ilçe ve köylerinde akıl almaz mezalimler yapmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti her ne kadar önlem almaya çalışmışsada¹²⁷ bu mezalime engel olamamıştır.

Ermenilerin Ağrı ve civarında başlattıkları kıyım neticesinde bölgede bulunan birçok Müslüman aile Anadolu'nun daha batı taraflarına göç etmek zorunda kalmıştır.¹²⁸ Ermeni çetelerinin hedefinde sadece bölgenin yerli halkı yoktu. Bu çeteler aynı zamanda saldırdıkları yerlerde camileri, kütüphaneleri, resmi daireleri ve kültür varlıklarını da tahrip ediyorlardı. Bu tahribatın da bir amacı vardı: Ağrı ve civarının tarihte Türklere ait olmadığı buranın aslında Ermeni yurdu olduğunu bu yıkım ile ispatlama gayreti içindeydiler. Ruslardan aldıkları destek ile katliamlarını arttıran Ermeniler Rusların çekilmesi ile neye tutunacaklarını hesap edememişlerdi.

¹²⁷BOA, A. MKT. MHM. D. No. 549, G. No. 13.

¹²⁸ Eğer Ermenilerin iddia ettikleri gibi mezalimi Türkler yapmış olsaydı bölgeden kaçanların Ermeniler olması gerekmez miydi? Bugün orta ve batı Anadolu'da birçok ilçe ve köyü doğu Anadolu'dan Ermeni zulmünden kaçarak gelen Müslüman Türk ve Kürt Aşiretlerin oluşturduğu birçokların malumudur.

5.1. DOĞUBEYAZIT'TA ERMENİ OLAYLARI

Doğubayazıt ilçesi Osmanlı devletinin son döneminde Erzurum Eyaletine bağlı bir sancaktı. Ağrı (Karaköse/karakilise)¹²⁹ bu sancağa bağlıydı. Doğubayazıt'ın sancak olması ve bir sınır şehri olması burada Ermeni nüfusunu arttıran faktörlerdendi. Ağrı bölgesinde o dönem için Eleşkirt ilçesinden soma Ermeni nüfusunun en fazla oldu yer burasıydı.¹³⁰ Ayrıca Sancağın Ağrı Dağı eteğinde kurulması burayı Ermeniler için daha başka anlamlı kılıyordu. Aslında bu sınır şehri Ruslar için de önem arz etmekteydi. Ruslar önce Ermeniler aracılığı ile burada ellerini güçlendirmek istiyorlardı. Bu amaçla Beyazıt sancağının durumu Ayestefanos ve Berlin Antlaşmalarında tartışma konusu olmuştur.¹³¹

Doğubayazıt ve çevresinin dağlık olması, Rusya'ya sınır olması Ermeni çetelerinin bu bölgede etkin olmalarına neden olmuştur. Birçok Osmanlı arşiv belgesinde Ermeni fedailerinin bu mntıkadan Osmanlı topraklarına saldırdığı¹³² ve Müslüman halka zarar verdiği belirtilmektedir.¹³³ Özellikle Beyazıt sancağına bağlı Taşlıçay Nahiyesi ve köylerinde ciddi katliamlar yaşanmıştır. Bu katliamlara dair birçok şahit henüz hayattadırlar. Örneğin Taşlıçay Nahiyesine bağlı Geçitalan Köyü'nde Ermeni katliamına tanıklık eden Mensure Kılıç gördüklerini şöyle anlatmaktadır: *"Bir bahar günü idi. Karlar yavaş yavaş erimeye başlamış, havalar ısınmaya başlamıştı.*

Evde ailemle birlikte oturmuştuk. Birden köyün içinden sesler ve çığlıklar gelmeye başladı. Dışarı çıktığımızda komşuların korku içinde bağırarak Ermenilerin köye geldiklerini ve herkesin hemen köy meydanında toplanmasını istediklerini söylediler. Biz daha köy meydanına inmeden çığlıklar artmaya ve silâh sesleri gelmeye başladı, Ermeniler vakit kaybetmeden bazı köylüleri öldürmüşlerdi. Ermenilere yakalanmak istemeyen kadın ve kızlar tepelere doğru kaçmaya başlamışlardı. Ermeniler köylülerimizi dövüyor, acımasızca ile işkence ediyor ve karşı koymaya çalışanları da öldürüyorlardı. Yaptıkları zulüm insanlık dışıydı, bunları izliyor ama hiçbir şey

¹²⁹"Karakilise" ismi Ermenilerin meşhur Eçmiyazdin Kilisesinin bir kolunun burada olması ile ilgilidir. Bu Kilisenin bugün bazı kalıntıları vardır. Ağrı şehir merkezinde bulunan Emniyet Müdürlüğü binası bahçesinde bu kiliseden kalma temeller mevcuttur.

¹³⁰ İsmet Alpaslan, *Her Yönüyle Ağrı*, Ankara 1995, s. 56.

¹³¹ Alpaslan, s. 101

¹³² Ağrı ve civarı ile ilgili Osmanlı arşiv belgelerinde birçok ifade şöyledir: "Beyazıt civarından gelip hudud-u hakaniyi tecavüz edüp askeri şahane ile müsademe eden Ermeni eşkıyasının" gibi ifadeler sıklıkla kullanılmaktadır.

¹³³ BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.

yapamıyorduk, Ermeniler insanların bazılarını canlı canlı yakıyor, diğerlerini ise önce işkence edip sonra da kurşuna dizip öldürüyorlardı. Ermenilerin bu vahşetleri ve zulümleri devam ederken güzel kızları ve kadınları alarak zorla götürmeye başladılar. Direnenleri de döverek götürüyorlardı."¹³⁴ Geçitalan Köyünde Ermeniler otuza yakın kişi öldürmüşlerdir.¹³⁵ Bu kıyım ile köyde 1992 yılında toplu bir mezar açılmıştır.¹³⁶

Osmanlı arşiv belgelerinde Ermeni fedailerinin Beyazıt civarında ve özellikle Ağrı Dağı mağaralarında¹³⁷ örgütlendikleri, Rusya ile bu bölge üzerinden irtibata geçtikleri kaydedilmektedir.¹³⁸ Olayların yaşandığı bölgelerden merkezlere çekilen telgraflarda Ermeni eşkıyasının Ağrı Dağı mağaralarında sayılarının on binleri geçtiği¹³⁹ belirtilmektedir. Bu sayıda bir fedai grubunun bölgede yapacağı ve yaptığı maddi ve manevi tahribatlar, yıkımlar, kıyımlar ve işkenceler son derece büyük ve ciddi olmuştur. Yine bu mezalimin bir örneği de Yukarı Taşlıçay Köyünde yaşanmıştır. Olaya tanık olan Kerem Dede yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır:¹⁴⁰ *"Ermeniler daha önceden Çöğürlü Köyüne yerleşmişlerdi. Bu dönemlerde Ermenilerin bölgemizde yaptıkları katliamları hep duyardık. 1914-1916 arası bir dönemdi sanırım, benim kayınbiraderim Celil bir gün Ermeniler tarafından yakalandı, Ermeniler Celil'e; 'Gelin siz Kur'an biz de İncil'e yemin edelim, birbirimize kesinlikle zarar vermeyeceğiz buna inanın' demişler. Celil de bunun üzerine köye gelerek köy halkına 'gelin toplanalım bunlar bize zarar vermeyecekler, bakın yemin bile ediyorlar, onlarla görüşelim anlaşalım' dedi. Bunun üzerine köy halkının büyük bir kısmı Celil'e inandı, bir kısmı ise inanmayarak yine Ayılık denilen mevkide kaldı. Ayılık mevkisinden aşağı inen köylülerimiz inerken Ağa Teslim, Ağa Teslim' diye bağırarak hem diğer köylülerimizi teslim olmaya çağırıyor, hem de Ermenilere biz teslim oluyoruz, bize dokunmayın' diyorlardı. Ermenilerin kendilerini öldürmeyeceklerine inanıyorlardı. Teslim olan köylüler Ayılık mevkisinden köye indikten sonra Ermeniler tarafından hemen esir alınarak büyük eziyet, işkence ve küfürler ile Müftullah oğlu Rüstem 'in mereğine dolduruldu, biz bu olayları saklandığımız yer olan Ayılık mevkisinden izliyorduk ama bir şey yapamazdık,*

¹³⁴Yıldırım, s. 125-128.

¹³⁵ Alpaslan, s. 44.

¹³⁶ Alpaslan, s. 44.

¹³⁷ BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.

¹³⁸ ATAŞE Arşivi, No.1/2, K. 2703, D. 308, F. 21/18.

¹³⁹ BOA, Yıldız Tasnifi, D. No. 143, G. No. 91.

¹⁴⁰ Alpaslan, s. 46.

onlar sayıca üstündü üstelik de silâhlı idiler. Ermeniler de sarp ve kayalık olduğu için bizim saklandığımız Ayılık denilen mevkiden çekmiyorlardı. Kadın-erkek ve çocuk herkesi bu mereğe birlikte doldurmuşlardı. Bu olayı benimle birlikte kayınbiraderim, Zeynel oğlu Cabbar ve köylülerimiz büyük bir üzüntü içinde izliyorlardı. Ermeniler bu olaylar olurken mereğin içinden köyün güzel ve genç olan kadınlarından 8-10 kişiyi zorla dışarı çıkararak alıp götürdüler sonra da bazı erkekleri dışarı çıkararak kılıçla başlarını kestiler, bazılarını da kurşunlayarak öldürdüler. Bu insanları hem dövüyor, küfür ediyor hemde işkence yaparak öldürüyorlardı. Bu öldürülenler arasında köylülere gelin teslim olun diyen kayınbiraderim Celil 'de vardı."

Küçük Müslüman köylere bir anda binlerce Ermeni eşkıyasının saldırması ve ardındaki olaylar bölgeden merkezlere gönderilen telgraflarda sıkça dillendirilmiştir. Bölgedeki Müslüman halkın bu saldırılara karşı koyabilecek bir gücü yoktu. Çünkü savunmayı yapabilecek genç ve olgun yaştaki erkeklerin birçoğu cephedeydi. Bu durum Ermeni fedai ve zorbaların köylerde Müslüman halka karşı tavırlarını sertleştiriyorlardı. Yaşlılara, kadın ve çocuklara istediklerini yaptıran Ermeni zorbalar halkın mal ve mülkünü de gasp ediyorlardı.¹⁴¹ Beyazıt bölgesinde bulunan Ermeniler kiliseleri de bir cephane deposu ve örgüt merkezi olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. Kilisede sözde ayin niyetiyle toplanan fedailer burada planlarını yapıp çıkmaktaydılar. Yine Osmanlı arşiv kayıtlarında kilisede toplanan bazı Ermenilerin bölgede bulunan asker tarafından takip edilmesi ve faaliyetlerinin merkezlere rapor edilmesine dair kayıtlar mevcuttur.¹⁴²

Beyazıt'ta meydana gelen olaylarda aktif rol alan sadece sıradan komiteci Ermeniler değildir. Osmanlı mebusan meclisinde vekillik yapan ve devletten maaş alan bazı kişilerde çekinmeden bu katliamlara ön ayak olmuşlardır. Ağrı-Erzurum bölgesinde KarekinPastırmacıyan adlı Osmanlı mebusu bunlardan biridir. Hicri 8 Şubat 1330 tarihinde dâhiliye nezaretine gönderilen 7 Şubat 1330 tarihli ve 666 numaralı şifreli telgrafta bu kişinin ayrılıkçı faaliyetleri anlatılmakta ve komitacıları kışkırtıp etraftaki köyleri yakıp yıktığı ifade edilmektedir.¹⁴³

¹⁴¹ Yıldırım, s. 140-142

¹⁴² BOA, Yıldız Tasnifi, D. No. 143, G. No. 91. Bu arşiv belgesinde İstanbul'dan yazılan bir telgraf namede Beyazıt sancağına bağlı Garipdoz köyünde Ermenilerin ziyaret amacıyla buradaki kiliseye geldikleri ama asıl amaçlarının bölgede fesat çıkarmak olduğu ve içlerinde komitecilerin olduğu dördüncü orduya bildirilmektedir.

¹⁴³ KarekinPastırmacıyan Erzurum mebusudur. Beyazıt'ta Ermeni komiteciler önünde "Sivas'a... Sivas'a..." diye bağırarak ve komitecileri örgütleyen bu mebustur.

Ermeni komitecilerin bu faaliyetleri neticesinde Beyazıt bölgesindeki halk büyük bir kıyım uğramış, olayların önce bölgede var olan Müslüman nüfusun sayısı 15000'den 1000'e düşmüştür. Bu manzara gerçekten bize bölgede nasıl bir feccatin yaşandığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Komitecilerin yaptıkları bu mezalim sadece Türkler tarafından dillendirilmemekte aynı zamanda bu zulümler bölgede faaliyet gösteren Rus ve İngiliz makamlarınca da teyit edilmektedir. Örneğin 1918 yılında Beyazıt bölgesinde bulunan ve bir Rus subay olan İvan GokilaviçPilyat Ermeni çeteleri hakkında şunu söylemektedir: *"...Ben bile Ermenilerin kıyımından kendimi zor kurtardım ve Tanrı'ya şükür ki Türklere teslim oldum..."* 1920 yılında İngiliz Devlet adamı Lord Curzon'un Avam Kamarasındaki Ermeniler hakkındaki cümleleri şu şekildedir. *"...Bana öyle geliyor ki sizler Ermenileri daha sekiz yaşında masum bir kız gibi görüyorsunuz. Ama çok yanıltıyorsunuz. Zira Ermeniler son vahşi davranışları ile ne kadar kan dökücü bir toplum olduklarını bizzat kendileri ispat etmişlerdir..."*

Doğubayazıt'ta Müslümanların katliama uğradığına dair diğer bir kanıt ise olaylardan önce ve somasında Ermeni ve Müslüman nüfusunun durumudur. Beyazıt'ta köylerde olaylardan önce Müslüman nüfusun sayısı 448 iken olaylardan soma bu sayı 243'e düşmüştür. Buna karşın köylerde yaşayan Ermeni sayısı 33 iken bu sayı olaylardan soma bile bir sayı aşağı düşmemiştir.¹⁴⁴

5.2. AĞRI VE MERKEZ KÖYLERİNDE ERMENİ MEZALİMİ

Ağrı konum olarak Erzurum-İran geçiş yolu üzerinde bulunmaktadır. Etrafı dağlarla çevrili olmasına karşın düz bir ovada kurulmuştur. Burada Ermeni olayları çıktığı sırada Ağrı merkezde 80 hanelik bir Ermeni mahallesi vardı. Merkeze bağlı köylerde ise en fazla yoğun olarak bulundukları köy Yoncalı köyü idi. Ermeni nüfusu mevcut nüfusun % 10'unu bile oluşturmamaktaydı. İngiliz misyonerlerin ve Rusların gelişinden öncede diğer Anadolu şehirleri gibi Ağrı'da da iki halk arasında bir sıkıntı bulunmamaktaydı. Rusların ve İngilizlerin menfi gayretleri sonucunda bu bölgede de olaylar çıkmaya başladı.

Ağrı ve civarında özellikle Kürt aşiretler ile Ermeniler arasında ciddi bir akraba ve kirvelik ilişkisi vardı. Olaylar ile beraber haliyle ilk önce bu samimi ilişkiler bozuldu.

¹⁴⁴JustinMcCarthy, *Öüm ve Sürgün*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998, s. 268-271.

Hatta Yoncalı Köyünde bir Kürt delikanlısı ile bir Ermeni kızın beraber kaçıp birbirleri ile evlenmek istemeleri İstanbul'dan bile duyulmuş ve İstanbul'daki Ermeni kilisesi bu işin olmaması için devreye girmiştir.¹⁴⁵

1915-1916 tarihlerinden itibaren Ermeniler Ağrı ve çevresinde gerçek niyetlerini ortaya koyarak özellikle köylere saldırmaya başlamışlardır. Ermenileri destekleyen Ruslar olduğu için Müslüman halk bir şey yapamamış ve bölgeden göç etmek zorunda kalmışlardır. Vukua gelen olaylarla ilgili Dâhiliye Nezaretine bir şahit¹⁴⁶ şu acı ve dramatik ifadeyi vermiştir: *"...Müslümanların oturduğu köy ve kasabalarda Ermeni ve Rusların genç kadın ve kızlara tahammül edilemeyecek derecede işkencelerle iş ve kötü emellerini uyguladıkları, beğendiklerini alıp götürdükleri ve binlerce kadı ve çocuğu evlere doldurarak diri diri yakmaları ve camileri, türbeleri bozarak yıktıkları vebirtakım Müslüman cesetlerini parçalayarak ateşte pişirip sağ kalanların önüne atarak zorla yedirmelerini ve yazılması mümkün olmayan çeşit çeşit vahşetleri işledikleri..."*¹⁴⁷

Ağrı ve çevresinde aslında halkı koruyan Hamidiye Alayları vardı ama bunlar da Ruslara ve Ermenilere karşı etkisizleşmişler ve dağılmışlardı. Kalanlar ise sadece büyük merkezlerde bulunuyor uzak köy ve kasabalarda Ermeniler istedikleri gibi hareket etmekteydiler. Ağrı merkeze bağlı Hıdır Köyü de yaşananlardan nasiplenmişti. Bir yaşayan tanık olan Ömer kızı Fatma Ermeni kıyımını şöyle anlatmaktadır: *"...Daha sonra Ermeniler cesetleri küfürler savurarak yerde sürüklemeye ve Ömer'in ahırına doğru götürmeye başladılar. Cesetleri ahıra bıraktıktan sora dışarı çıkıp, bize doğru dönüp küfür ettiler. Gözleri dönmüş Ermeniler evleri, ahırları ve samanlıkları ateşe verdikten sonra hayvanlarımızı da alarak köyden çıktılar. Köyün dört bir yanından ateşler ve dumanlar yükseliyordu. Onlar gittikten sonra bir süre daha bekleyip nihayet korku içinde köye indik, gördüğümüz manzara korkunçtu, tüm köy adeta harabeye dönmüştü, gözlerimiz yaşlı bir şekilde hepimiz Ömer'in ahırına doğru yöneldik, amacımız Hamza ve Ömer'in cesetlerini bulmaktı. Ahıra girdiğimizde cesetleri bulamadık, biraz daha dikkatli aradıktan sonra cesetleri ahırdaki sal taşının altında bulduk, cesetler tanınmayacak duruma gelmişti, onları sal taşının altından çıkardıktan*

¹⁴⁵ M.R Mimaroglu, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Ankara 1946, s. 19-20.

¹⁴⁶ Bu şahit Ağrı merkeze bağlı Girekol (şimdiki adı Doğutepe) Köyünde yaşayan Esat oğlu Nezirdir. Bu kişinin torunları bugün bile köylerinde yaşanan olayları anlatmaktadırlar.

¹⁴⁷ *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu 'da Ermeni Mezalimi*, Ankara 1995, s.66-67.

*sonra köy mezarlığına gömdük, bu korkunç olayı hâlâ unutamıyorum..."*¹⁴⁸Bölge halkı bu zulümler karşısında mecburen Anadolu'nun batısına daha güvenli yerlere göç etme ihtiyacı hissediyordu. Halk belli guruplar dâhilinde belli yerlerde toplanıp göç ediyorlardı. Yine böyle bir göç için birçok aşiret Taştekn Köyünde¹⁴⁹ toplanmıştı. HuyutAşiteti Reisi Nuh Bey'in dâhiliye nezaretine gönderdiği ifadesine göre Ermeni ve Ruslar bunu haber alır almaz köyü basmışlar ve çoğu kadın ve çocuk olmak üzere birçok kişiyi öldürmüşlerdir. Kaçanlar ise kendilerini karlı dağlarda bulmuşlar ve oralarda soğuktan ölmüşlerdir.¹⁵⁰

Ermeniler bir taraftan bu mezalimi uygularken diğer taraftan yalan ve uydurma haberlerle Avrupalı devletleri ve ABD'yi kendi saflarına katma çabası içerisindeydiler. Gerçi Avrupa devletleri daha önceden Ermenilerden yana tavırlarını belirlemişlerdi. Bu sefer asıl amaç ABD ve kamuoyu idi. Komiteciler ABD'yi kendi yanlarına çekebilmek için türlü planlar yapmaktaydılar. Hatta Ağrı'da Mr. Franklin adında bir Amerikalı öldürülmüş Ermeniler ise bu olayın Hamidiye Alaylarının yaptığını söylemişlerdir. Ama yapılan tahkikatta katilin Eleşkirt'in Çelkan Köyünde¹⁵¹ yaşayan Parsih adında bir Ermeni komitacının işlediği ortaya çıkmıştır.¹⁵² Bu asılsız haberler rağmen ABD ve Avrupa kamuoyu dini bazı nedenlerden dolayı Ermenilerden yana tavırlarını sürdürmüşlerdir. Bu durum Ermenileri daha da bir şımartmış ve mezalim sürmeye devam etmiştir. Söz konusu şımarıklığı olaylara tanıklık eden bir mağdur¹⁵³gördüklerini şu şekilde anlatmaktadır. *"...Ermeniler çıldırmış gibi köyümüze girdiler. Öğlen vakti olduğu için herkesin sofrası yerde kalmıştı, herkes sofrasını o halde bırakarak yolda yemek için bir şeyler yanma aldıktan sonra hızla köyü terk etmeye başladı. Herkesin yüzünde korkunun vermiş olduğu bir telaş vardı. Köylüler kaçarken babam Mehmet ve annem Geve, Ermeniler geldiği zaman saklanınız, zaten bizi tanıyorlar bilsalar bile bize bir şey yapmazlar siz gidin dediler. Kardeşlerim, amcalarım, akrabalarım ve diğer köylüler 60-70 hane gibi köyden ayrılarak Haçili (Eleşkirt İlçesine Bağlı Goncalı Köyü) köyüne doğru kaçmaya başladık.*

¹⁴⁸Cemal Yıldırım, *Belgelerle Ağrı 'da Ermeni Mezalimi*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002, s. 104.

¹⁴⁹Ermeni ve Rus baskınlarında birçok kişi burada öldüğünden bu köye yaşlı insanlar "Şehitler Köyü" demektedir.

¹⁵⁰ Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, Ankara 1995, s. 121-126.

¹⁵¹Çılkani diye de bilinir. Şu anki adı Güvence 'dir.

¹⁵² Alpaslan, s. 298.

¹⁵³ Bu kişi Ahmetbey Köyünde Mehmet oğlu Abdurrahmandır.

Babamın sonradan anlattığına göre köye gelen Ermeniler köyü boş bulunca bağırıp çağırmaya ve küfür etmeye başlayarak, köyde bulunan birkaç yaşlıya biz sizinle birlikte bu köylü Memed'i de öldüreceğiz demişler, Annem Geve, hemen babamı alarak yüklüğün (yatakların üst üste toplandığı yer) arkasına saklanmışlar. Ermeniler köyün içinde dolaşarak evleri yağmalamaya ve ahırlarda buldukları tüm hayvanları köy meydanında toplamaya başlamışlar. Bizim ahırdan da hayvanlarımız ile birlikte babamın beyaz kısrakında alarak köyden anılmışlar. Bunlar köyden ayılır ayrılmaz annem ve babam köyden ayrılalar bize yetişip dolanları bize anlattılar. Hep birliktesaklandığımız Keşiş Deresinden Haçili Köyü'ne geldik. Kalabalık olduğumuz için ve köyde kalacak yer olmadığı için ahırlarda ve samanlıklarda kaldık. Akşamüstü gelen bir habere göre bizimle birlikte kaçanların bir kısmı Kağızman tarafına kaçarlar Ermeniler bunların beş kadını esir alarak Karacehennem Deresine doğru götürmüşler. Yine Haçili Köyü 'ne birisi gelerek Ermenilerin yakın köylere misafirliğe giden Mustafa oğlu Maso ve babasının ismini hatırlayamadığım Mehmet isimli köylümüzü Gültepe mevkiindeki çayırılıkta kurşuna dizerek öldürmüşler...¹⁵⁴

Ağrı ve civarında faaliyette buluna komiteciler bölgedeki özellikle Kürt aşiret reislerine de kimi zaman ittifak etmeye dair kimi zaman tehdit dolu mektuplar göndermişlerdir. İşin bir diğer ilginç kısmı ise Ağrı'nın köklü aşiretleri olan Sıpkı, Zilan gibi aşiretlere Eçmiyazin Kilisesi tarafından Osmanlıya karşı ittifak mektuplarının¹⁵⁵ gönderilmesidir. Ermeni mezaliminin başlamasında komiteciler kadar bu kilisenin de rolü vardır.

5.3. ELEŞKİRT'TE ERMENİ MEZALİMİ

Ağrı ve ilçeleri içinde en çok Ermeni nüfusunun bulunduğu yer Eleşkirt ilçesiydi. Yinede bu fazlalık Müslüman nüfustan üstün değildi. Ermenilerin burada diğer bölgelere göre fazla olmaları komitecilerin burada işlerini kolaylaştırmıştır. Eleşkirt'te olaylar başlayınca halk batıda buluna Erzurum'a ve ilçeleri olan Pasinler ile Horasan'a kaçmıştır. Bugün dahi Pasinler ilçesine bağlı Ardos ve Ebsemce köylerinde bu göçmenler ikamet etmektedir. Zulmü yaşayan muhacirlerden Hacı Ahmet oğlu

¹⁵⁴ Yıldırım, s. 106-107.

¹⁵⁵ BOA, HAT. 1032/42881-C, BOA, HAT. 1032/42881-6. Bu mektuplar Zilan Aşireti Reisi Hasan Ağa'ya ve Sıpkı Aşireti Reisi Süleyman Ağa'ya gönderilmiştir.

Yunus Çavuş yetkili makamlara verdiği ifadede şunları söylemiştir: "... *Vakta ki Rus ve Ermeni çeteleri Eleşkird'i bastı der-akab bütün Eleşkird köylerini erkek ve kadın ve kız ve çocukları ile beraber Didem Karyesine ve Pasinler 'in Ardos ve Sülüki ve Ebsemce ve Tüylar ve Tenzile ve Akzehir Köyleriyle diğer 23 pare İslam karyesini katliam ve inaskısının namusunu lekedar ve hayvanatlarını gasben götürmüşlerdir...*"¹⁵⁶ Ermeniler bu zulmü işlerken diğer taratan da kendilerinin mağdur edildiklerini İngilizlere söylemekteydiler. Fakat Erzurum İngiliz Konsolosluğundan İngiltere Dışişleri Bakanlığına yazılan mektuplarda bölgedeki vahim durumun Ermenilerin iddia ettikleri gibi olmadığı bölgede asıl mağdur edilenin Müslümanlar olduğu belirtilmiştir. Konsoloslukta görev yapan Yüzbaşı H. Torret Eleşkirt'te mağdur edilen Ermenilerin Yine Ermeni komitacılar tarafından mağdur edildiğini söylemektedir.¹⁵⁷

Ermeni komiteciler Eleşkirt ve civarında çok daha rahat örgütlendiklerinden burada meydana gelen katliamlar daha büyük ve vahim olmuştur. Komiteciler bir kötü bastıklarında önce kadın ve kızlara tecavüz etmekte soma topladıkları bazı genç kızları alıp götürmekteydiler. Özellikle bu götürülen kızların cesetleri akrabaları tarafından dağlarda toplatılıp getirilmekteydi. 20 Temmuz 1919 tarihinde Onbeşinci Kolordu Komutanlığı makamına yazılan bir telgrafta, Ermenilerin Eleşkirt Çürük Köyünü bastıkları kadın ve kızların ırzlarına geçtikleri ifadesi kullanılmaktadır.¹⁵⁸ Yaşanan bu dramatik olaylar halk arasında da büyük bir moral kaybına sebep olmuştur. Eleşkirt'te Olaya tanıklık eden biri ¹⁵⁹ mezalimi şöyle anlatmaktadır: "...*Eleşkirt merkezde Ermenilere ait bir merak vardı. Ermeniler bu mereğe günün birinde zorla topladıkları Müslümanları doldurdular. Bu toplanan ve zorla mereğe doldurulanlar arasından birisi kaçmak istedi. Bunu hemen yakalayan Ermenilerden birisi başına değnek ile sert bir şekilde vurmaya başladı, değneğin baş kısmı topuz şeklinde idi ve çok ağırdı, Ermeni'nin bu değnek ile vurmalarına dayanamayan adam orada oluverdi. Bu olay mereğin dışında cereyan etmişti ve ben o zamanlar çocuktum, tüm gelişen bu olayları mereğin dışında saklandığım yerden izliyordum. Ermeniler mereğin içine belki de 200-*

¹⁵⁶ Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, Ankara 1995, s. 81.

¹⁵⁷ Konsolos görevlisi H. Torret mektubunun devamında, Eleşkirt'e bağlı Molla Süleyman köyündeki Ermenilerin komitecilerin baskısına dayanamayarak göçe hazırlandığını ama köyde bulunan Kürt CemşitAğa'nın onlara Ermeni saldırılarına karşı güvence vermesi üzerine göç etmekten vazgeçtiklerini bildirmektedir.

¹⁵⁸ BOA. HR. SYS. HU. 136,1919, VII-14

¹⁵⁹ Bu kişi Eleşkirt merkezden Rıza oğlu Nusret Yamhi'dir.

300 kişi doldurmuşlardı. Merek çok büyük olduğu halde o kadara çok insan doldurmuşlardı ki mereğin içinde yer kalmamıştı.

*Mereğin içinde erkekler çoğunlukta idi, ama bir kaçta kadın ve çocuğu da zorla buraya kapatmışlardı. Mereğin içinden kaçmak isteyenleri de tıpkı başına vurarak öldürdükleri zavallı gibi dışarıda benim gözlerimin önünde bin bir işkence yaparak hiç acımadan öldürdüler. Bu kaçmak isteyenlerden sonra Ermeniler mereğin etrafını iyice sararak diğerlerinin kaçmalarını önlediler. Daha sonra mereğe ateş vererek içerdekileri canlı canlı, benim gözlerimin önünde yakarak öldürdüler. Yanarak ölen insanların çığlıkları hâlâ kulaklarımdan gitmiyor, ölenlerin isimlerini şu an için hatırlamıyorum..*¹⁶⁰ Ermeni Komitecilerinin bu akıl almaz zulümleri üzerine halk bölgedeki Rus işgal güçlerine Ermenileri şikâyet etmiştir. Ermeniler ile Türkler arasında ikili oynayan Ruslar tedbir alacaklarına dair söz vermelerine karşın sözlerinde durmamışlardır. Rus güçleri Bölgede ne Ermenilerin ne de Türklerin güçlenmesini istememekteydiler. Ermeniler onlar için bu toprakları ele geçirmeye dair bir maşaydı. Nitekim Ruslar ara sıra Ermenilerin de kulağını çekmekteydiler. Hatta Gomik Köylüleri¹⁶¹ eşkıya Ermenileri Rus komutana şikâyet edince komutan onlara buralarda durmamalarını, hemen kaçıp gitmelerini tavsiye etmiştir.¹⁶² Bugün bile olaylara tanıklık eden şahitler olayları anlatırken Ermenilere karşı Rusların kendilerine iyi davrandıklarını söylemektedirler.¹⁶³ Nitekim bunda bir doğruluk payı vardır. Çünkü Rusların asıl amacı topraktı ama Ermeni çeteleri hem toprak hem can alıyorlardı. Rusların Ermeniler ile birçok katliam yaptığına malumdur. Eleşkirt Arap Köyünde yapılan katliam buna örnektir. Köy sakinlerinden Süleyman oğlu Rıza Bab-ı Ali Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğüne verdiği ifadede Rus ve Ermeni mezalimini şöyle anlatmaktadır. "...bendelerinin üç bakire hemşirem gitmiş, el-yevm de mezkur komitelerin nezdindedir... Birde karyemizde Hazalo isminde bir kadın vardı. Ondan sonra bir Kazak ile üç tane Ermeni, ikisi garip biri de kazay-ı mezkureninHanzırkaryeliMihran namında komite hemen mezbureyi huzurlarına celb

¹⁶⁰ Yıldırım, s. 138

¹⁶¹ Bu köyün şimdiki ismi Öztoprak'tır. Burada büyük bir Ermeni kıyımının yaşandığı köy halkı tarafından anlatılmaktadır.

¹⁶² Yıldırım, s. 144.

¹⁶³ Ağrı merkez köyü olan Konuktepe Köyünde yaşayan ve olaylara tanıklık eden Hacı Hatun Aslan "Ruslar bir şey yapmıyordu ama Ermeni kökümüzü kazacaktı" sözü Rusların ve Ermenilerin tavırlarını anlatmaktadır.

ederek kadında takdir-i Hûda aynı saatte hamlini arz etmek emelinde iken kendilerine vuku bulan ricası üzerine hemen aynı meydanda yere iterek namussuz Ermeni, fiil-i şen-i icra eder ve o anda belindeki kamasıyla karnını yarararak çocuğunu gözümüz önünde çıkarmış ve bir ağaç dalına asmış. İşte böyle felaketler geçirdiğimiz Cenab-ı Hak şahid-i adildir... "164

Komiteciler bu elim hadiseleri işlememişler gibi birde bölgede Kürt Aşiretlerini yanlarına çekmek için beyannameler yayınlamışlardır. Bu beyannamelerde aslen Kürt ve Ermeni halklarının kardeş olduklarını, bu kardeşliği bozan tarafın Türkler olduğunu dillendirmişlerdir. Bunu söyleyen Ermeniler bir taraftan Kürt Aşiretlerine tehdit içerikli mektuplar göndermekteydiler. Ermenilerin özellikle Kürtlere olan bakış açısı onların şu meşhur sözlerinde belirtilmektedir: "Bizim (yani Ermenilerin) Kürtlerle kan davası Türklerle toprak davası var."

¹⁶⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1909 – 1916)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 152.

SONUÇ

Türklerin hâkim olduğu topraklar üzerinde asırlar boyunca huzur içinde yaşamış olan Ermeniler, özellikle Osmanlı Devleti'nde önemli görevlere getirilmişler ve oldukça zengin bir kesimi oluşturmuşlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlıların yenilmesi ile Ayestefanos ve Berlin Antlaşmaları imzalanınca Ermenilerin tutumları değişmiştir. Bu antlaşmalardan sonra Rusya'nın ve bazı Avrupa Devletlerinin kışkırtmasıyla Ermeniler süratle örgütlenerek, bağımsız bir Ermeni devleti kurmaya yönelmişlerdir.

Rusya Kafkasya'da devam eden ulusal politikası gereği Türkiye ile Kafkasya'daki Azerbaycan'ın arasına tampon görevini yürütecek bir Ermenistan yerleştirerek bağlantılarını koparmak istemiştir. Çarlık Rusya'sı Osmanlı ile olan çatışmalarının bir devamı olarak Balkanlar'daki uluslara yönelik politikasını Ermenilere de uygulamıştır. Bu gelişme 19. yy'ın ilk yarısında Rusya'da yaşayan Ermeni toplumunun merkezi olan Eçmiyazin Kilisesi aracılığıyla yürütülmüştür. 1. Dünya Savaşında Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler 1915 yılında zorunlu İskan Kanunu (Tehcir) ile zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Ermeniler bu zorunlu iskan sırasında 1.5 milyon Ermeni'nin öldüğünü iddia etmişler ve o günden sonra her yıl Türkiye aleyhinde faaliyette bulunmuşlardır. Büyük Ermenistan'ı meydana getirme rüyasındaki Ermeniler, bu bahaneyle Türkiye'den tazminat, soykırımı kabul ve toprak talep etmektedirler.

Bugün tartıştığımız ama asla bahsedilmeyen bir gerçek var: Ermeniler kendi başlattıkları savaşlar yüzünden öldüler. Türkler sadece kendilerini savunma dürtüsü ile Ermeni saldırılarına karşılık vermişlerdir. 19. yy'dan itibaren başlayan ve isyanlar ile şekillenen Ermeni meselesini Türkler değil bizzat Ermeniler başlatmışlardır.

Ermenilerin Tehcir sırasında kayıp verdikleri bir gerçektir. Ancak bu durum Osmanlı Devleti tarafından bilinçli olarak uygulanan bir politika değildir. Zaten bu niyette olan bir devlet neden bir kanun çıkarma gereği duysun ki? Osmanlı bu niyette olsaydı bunu tehciire gerek duymadan yerinde de yapabilirdi.

Ermeni isyanları çerçevesinde ortaya çıkan olaylar daha yakından analiz edilirse, Ermenilerin Türkler aleyhine gerçekleştirdikleri eylemleri soykırım kapsamına sokmak daha kolay gözükmemektedir. Çünkü bu dönemde Ermeniler saldırdıkları bütün bölgelerde

önlerine çıkan herkesi Türk ve Müslüman oldukları için çocuk-yaşlı demeden katlettikleri görgü tanıklarının da ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Ermeni meselesi çerçevesinde Türkiye şimdiye kadar bir savunma mekanizması ile hareket ederek yanlış bir yöntemi tercih etmiştir. Çünkü bu konuda mağdur olan Müslüman-Türk halkıdır. Mevcut olaylar, katliamlar ve mezalimler konusunda sanık olacak, hesap verecek, tazminat ödeyecek Türkler değil bizzat Ermenilerdir.

KAYNAKÇA

Arşivler

ATAŞE Arşivi (Ankara)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Fonları (İstanbul)

A, HR. SYS. D. No. 2877, G. No. 52.

BOA, A. MKT. MHM., D. No. 549, G. No. 13.

BOA, A. MKT. MHM., D. No. 622, G. No. 24.

BOA, A. MKT. MHM., D. No. 643, G. No. 32.

BOA, A. MKT. MHM., D. No. 671, G. No. 11.

BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.

BOA, Yıldız Tasnifi, D. No. 143, G. No. 91. BOA, Yıldız Tasnifi, D. No. 191, G. No.

41

Sempozyumlar

Kuran, Ercüment, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeniler ile Münasebetleri Sempozyumu*, Ankara 1985.

Kurat, Yuluğ Tekin, "Doğu Anadolu'da Ermeni Sorunu (1900-1920)", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeniler ile Münasebetleri Sempozyumu*, Ankara 1985.

Saray, Mehmet, "Türk-Sovyet Münasebetleri ve Ermeni Meselesi", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeniler ile Münasebetleri Sempozyumu*, Ankara 1985.

Sevim, Ali, "B.Selçuklu imparatorluğu Döneminde Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeniler ile Münasebetleri Sempozyumu*, Ankara 1985.

Ansiklopediler

Encyclopedia of Jewish "Ararat maddesi", Bilgi Yayınevi, İstanbul 1987.

Yurt Ansiklopedisi, "Ermeniler Maddesi", Sistem Yayınları, İstanbul 1991.

Kitaplar

Akçora, Ergünöz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası

Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara 1985. Akçura, Yusuf, *Osmanlı İmparatorluğunun Dağılma Devri*, TTK Yay., Ankara 1940.

- Ailen, W., *Caucasian Battlegrounds*, Cambridge 1953.
- Alpagut, Aziz, *Rus Oyuncuğu Ermeniler*, Ankara 1973.
- Alpaslan, İsmet, *Ağrı Bölgesinde Ermenilerin Yaptığı Katliamlar*, Ağrı Valiliği Yayınları, Ağrı 2008.
- Alpaslan, İsmet, *Her Yönüyle Ağrı*, Ankara 1995.
- Anadol, Cemal, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, Turan Yayınları, İstanbul 1982.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1918*, Alkım Yayınları, Ankara 1983.
- Başar, Zeki, *Ermenilerden Gördüklerimiz*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.
- Bayram, Sadi, "Kaynaklara Göre Anadolu'da Protürk İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:62, Ekim 1989.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı*, İstanbul 1973.
- Beydilli, Kemal, *1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Birinci Dünya Harbinde Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı-I*, Gn. Kur. Basımevi, Ankara 1993.
- Birinci, Yusuf Ziya, *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İlişkileri*, Ankara 1999.
- Cemal Paşa, *Hatırat 1913-1922*, Arma Yayınları, İstanbul 1922.
- Charanis P., *The Armenians in The Byzantine Empire*, Livorno Perterand 1963. Cuinet, Vital, *La Turquie d Asie*, (Çev. Azmi Süslü), Paris 1981. Çark, Y.G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 1953.
- Danişmend, İsmail Hami, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- Danişmend, İsmail Hami, *Türklük Meseleleri*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1992.
- Dariaul, Edward, *Şark meselesi*, (Çev. A. Hafız), İstanbul 1328.
- Davutoğlu, Memduh, *İşgal Altında Erzurum'dan Notlar*, Erzurum 1956.
- Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara 1990.
- Eroğlu, Veysel, *Ermeni Mezalimi*, Sebil Yayınları, İstanbul 1995.
- Gazigiray, A. Alper, *Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları*, İstanbul 1982.
- Göyünç, Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 1983.
- Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1985.

- Hocaoğlu, Mehmet, *Arşiv Vesikaları ile Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Bereket Yayıncılık, İstanbul 1976.
- İlter, Erdal, *Ermeni Ve Rus Mezalimi*, Ankara 1996.
- Jaune, Livre, *Documents Diplomatiques Affaires Arméniennes: 1893-1896*, Paris 1897.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973.
- Karabekir, Kazım, *Doğunun Kurtuluşu*, Yapı Kredi Yayınları, Erzurum 1990.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Yapı Kredi Yayınları, Erzurum 1988.
- Karabıyık, Osman, *Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü-Bugünü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1984.
- Karal, Enver Ziya, *Ermeni Sorunu (1878-1923)*, Ankara (tarihsiz) Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983.
- Koçaş, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara 1967.
- Krayblis, Nikerland, *Rusya'nın Şark Siyaseti ve Vilayet-i Şarkîye Meselesi*, (Çev. H. Adem), Dersaadet Matbaası, İstanbul 1332.
- Kuran, Ahmed Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğu 'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1959.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1879*, İstanbul 1986.
- Okçu, Yahya, *Türk-Rus Mücadelesi Tarihi*, Ankara 1953.
- Öke, M. Kemal, *Ermeni Meselesi*, İstanbul 1986.
- Puşkin, A., *Erzurum Yolculuğu*, (Çev. Z. Baştımar), İstanbul (tarihsiz).
- Sakarya, İhsan, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Gn. Kur. Basımevi, Ankara, 1984.
- Saral, Ahmet Hulki, *Ermeni Meselesi*, Ankara 1970.
- Sonyel, Salahi R., *Ermeni Tehciri ve Belgeleri*, Ankara 1978.
- Süslü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Berikan Yayıncılık, Ankara 1990.
- Şahin, Recep, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, İstanbul 1998.
- Şimşir, Bilal, *Osmanlı Ermenileri*, Ankara 1986.
- Tugaç, Hüsamettin, *Bir Neslin Dramı*, Ankara 1966.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat, İstanbul 1969.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Turan Neşriyat, C.II, İstanbul 1969.

Uluben, Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1967.

Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1988. Varandian, Mikael, *Ermeni olaylarının Tarihi*, (Çev. Esat Uras), Cenevre 1914. Yıldırım, Cemal, *Belgelerle Ağrı 'da Ermeni Mezalimi*, İstanbul 2002.

Gazeteler

Dabağyan, Leyon, "Ermeni Meselesi", *Son Havadis Gazetesi*, (12 Mayıs 1981).

"Ermenilerin Gözü Ağrı'da Başlıklı Haber", *Zaman Gazetesi*, (28 Mart 1992).

EKLER

Ek 1. Ermeni Kilisesi tarafından Ağrı Bölgesindeki Kürt Aşiret Reislerine Osmanlı Devleti'ne karşı beraber hareket etmeleri için gönderilen bir mektup (BOA, HAT, 1032/42881 - C)

دوچ کلبه پاشای سید سید
کونستانتینوپول

عالمیای رفیقا کلاه کلاه و کلاه کلاه دشتان سلیمان آغای سید دنیایه میره مشهور بدانکه

سید برصاحب درگاه ام اولادین هر یکیشی مدحی ایدی بر عاقبت حکمت اینک کفری ماکول در
دنیا ای عالمیای کلاه کلاه و کلاه کلاه حریفی حریفی خدیو سیدی ایدی هر یکش در ماکول در
کامیاب سیدی مدینه دیکتاتور اولو حریفی و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه
عالمیای کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه
اولوید یو کلاه کلاه سوره هر یکش مدحی و صیانت اولوید قطیب کلاه کلاه و کلاه کلاه
برادر صید برصاحب اولوید کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه
و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه
دنیایه کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه
اولوید کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه
مدینه دیکتاتور و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه
کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه
کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه و کلاه کلاه

HAT 1032 / 42881 - C

HAT. 1032

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Ek 2. Ermeni Kilisesi tarafından Ağrı Bölgesindeki Kürt Aşiret Reislerine Osmanlı Devleti'ne karşı beraber hareket etmeleri için gönderilen bir mektup (BOA, HAT, 1032/42881 - 6)

دوچ کلبه ده درونی بفرستد مکتوب بهر عشیره
حسن اتمام

عالمیاری شیخاگاه محبت و بخشنده کلاه دیندار حسین آغای دیندار دیندار میرزا دیندار

من بر صاحب دیندار آدم اولدیمین هر یارینی امداد و نانی ایدی بر عافیت و خیرت ایدین
ما ملور و بندگی عالمیاری معالیقاسم و سرکار حضرتی حضرتی خلیفه اولوی هر امور و ناموریت و خوش
کلمتم کورده میبازده دوستی اولی حسیله خوش بایرید حاکمی و حسن اختیار و کورده و خیر و خیر و خیر
بیازال حضرتی مکتوب و آدمی که کلاه اولی حال و کورده و کورده و کورده و کورده و کورده و کورده
بوی کورده و کورده کورده هر چه و صیانت اولی و تطیب خاطر اولی و کورده و کورده و کورده
عالمیاری اولی و کورده کورده اولی و کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
و کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
هوان حق کورده و کورده اولی و کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
ان شاء الله کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
ملاحظه ایدین هوان میبازده دوستی بیاسی اولی و کورده کورده کورده کورده کورده
مار و کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
هم کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده
کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده کورده

HAT 1032/42881-D

HAT. 1032

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

[illegible]

Ek 5.BOA, A. MKT. MHM., D. No. 643, G. No. 32

صدره العظمى سركوبى قلمى

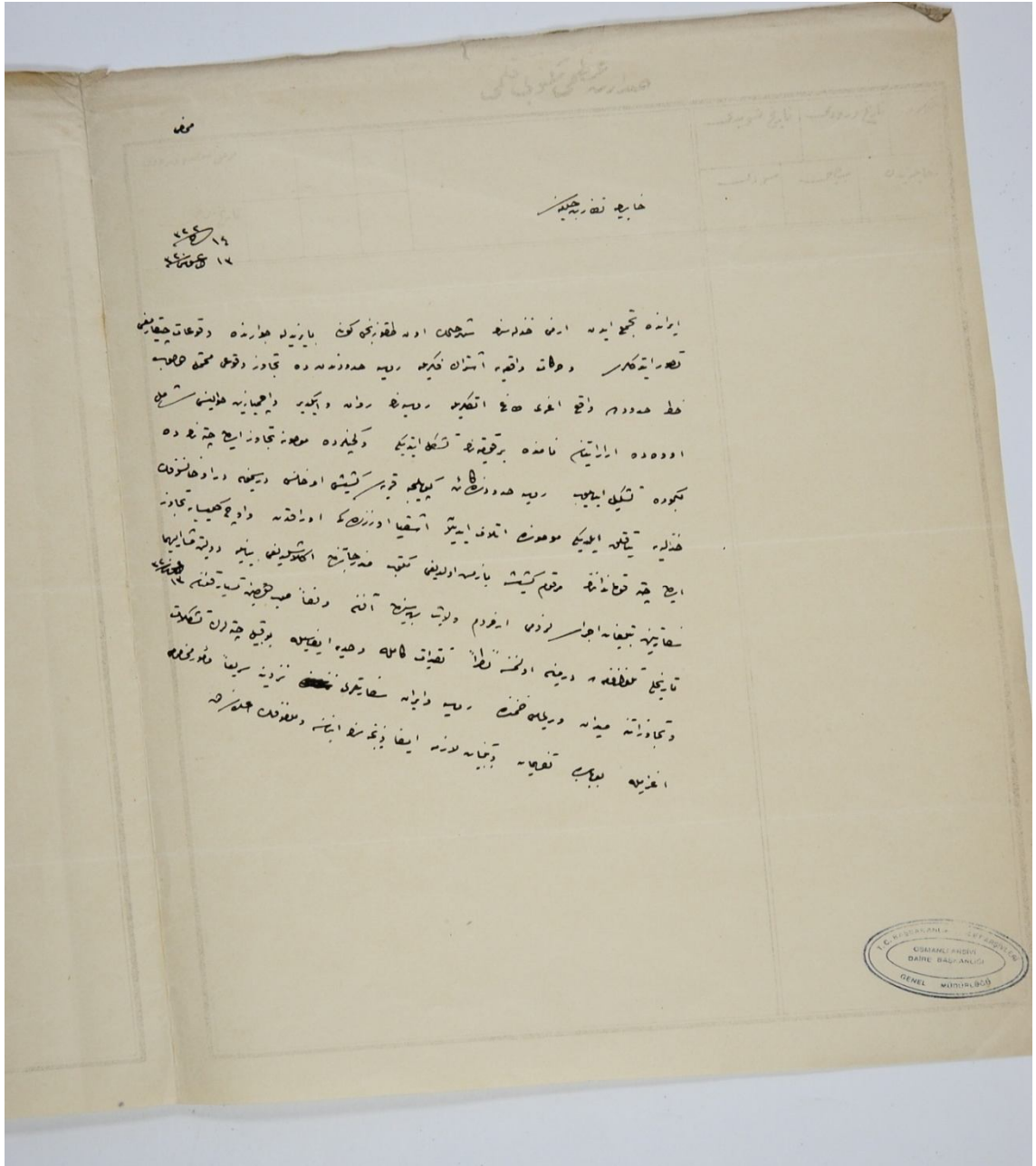
موضوع	تاریخ ورود	تاریخ خروج	تاریخ تسویه
1. صادره	2. خارج	3. خارج	4. خارج

خارجی ندره هیکه

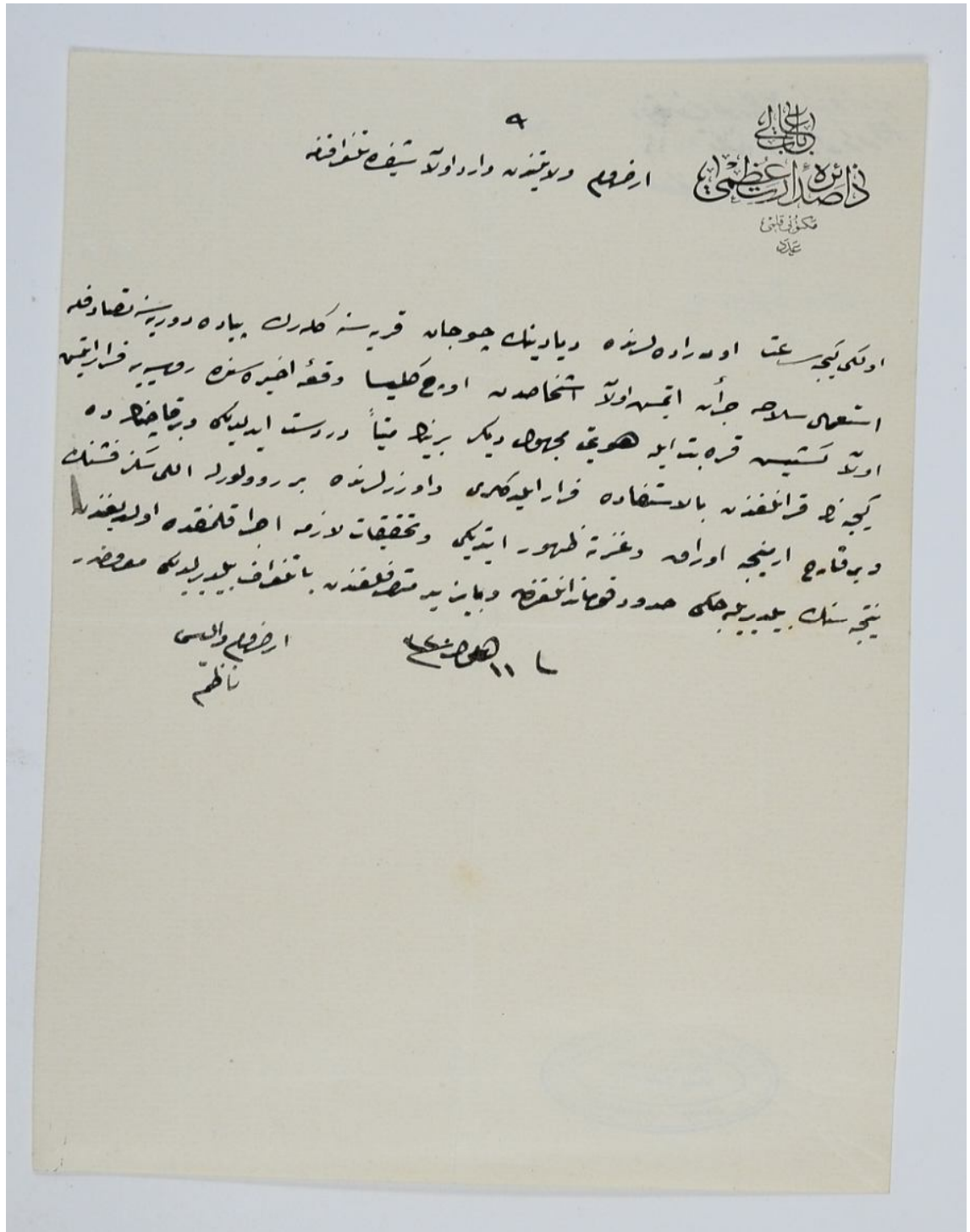
رویه حکومتی حدودی تقسیم ارضی معقولیت قیادانه مسیله و بطریق معقوله و کاردینالیه معقولیت
 بوزنه بکرم کتله باید و بود و بودی بازیه جیدر و وقوع بولوه قیادانه و خلدوه برخیزد عیس کله
 طرقة کلون اورخوز کینیک و رویه نک صولیه میشتیه ده برخیز معقول اجتماع ایلکه خفص روسودیه
 صابقت اخباره و رویه نک باردیه مستشرق اجتماع ایلکه ارض خلدونیک بکرم خلد و رفقه طرقة
 باردیه خلدیه سده اکل لویله و کوه بکرمه آتیا قلمه نظاً رویه نه حدود اوزده ک مودی لایحه
 بوزن نظار و قوه املیه جند اراضی اراضی معقول ارض و دایره بیه سده لایحه اموریه تاریخ قیادانه
 لفا صوب خلدیه کوزرله و اسقار واقع جالبه کوزرله ارضیه رویه سفارده بویایه بیفات و لغزات
 مفتیه اجتماع جبه نظارده و قیادانه ایلکه و معقول عاده هیکه

T.C. BAĞDAK ANLI DEVLET MÜHÜRÜ
 OSMANLI ARŞIVI
 DAİRE BAŞKANLIĞI
 GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

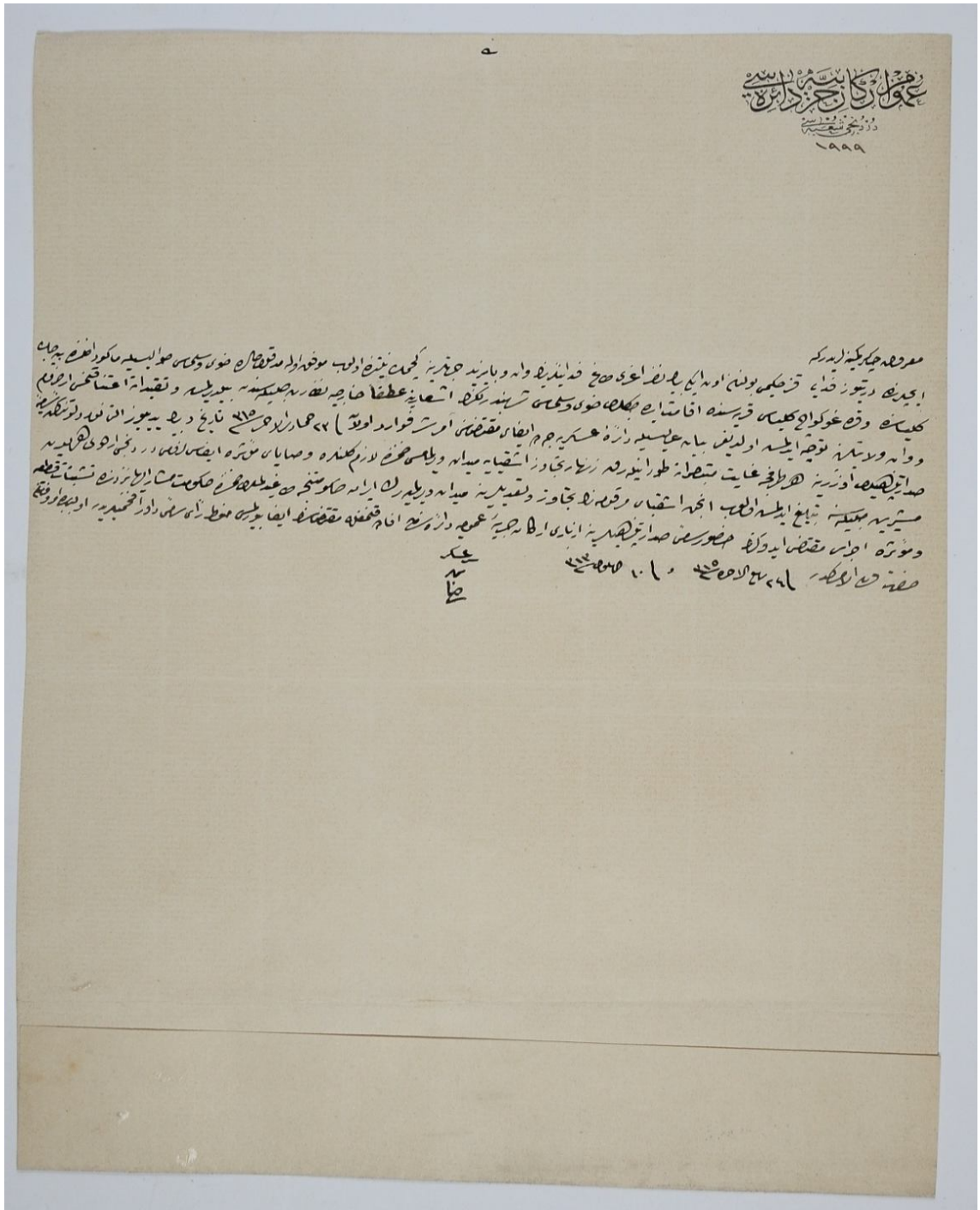
Ek 6.BOA, A. MKT. MHM., D. No. 643, G. No. 32.

Ek 7.BOA, A. MKT. MHM., D. No. 643, G. No. 32.

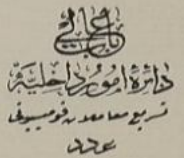

Ek 8.BOA, A. MKT. MHM., D. No. 671, G. No. 11.

Ek 9.BOA, A. MKT. MHM., D. No. 671, G. No. 11.

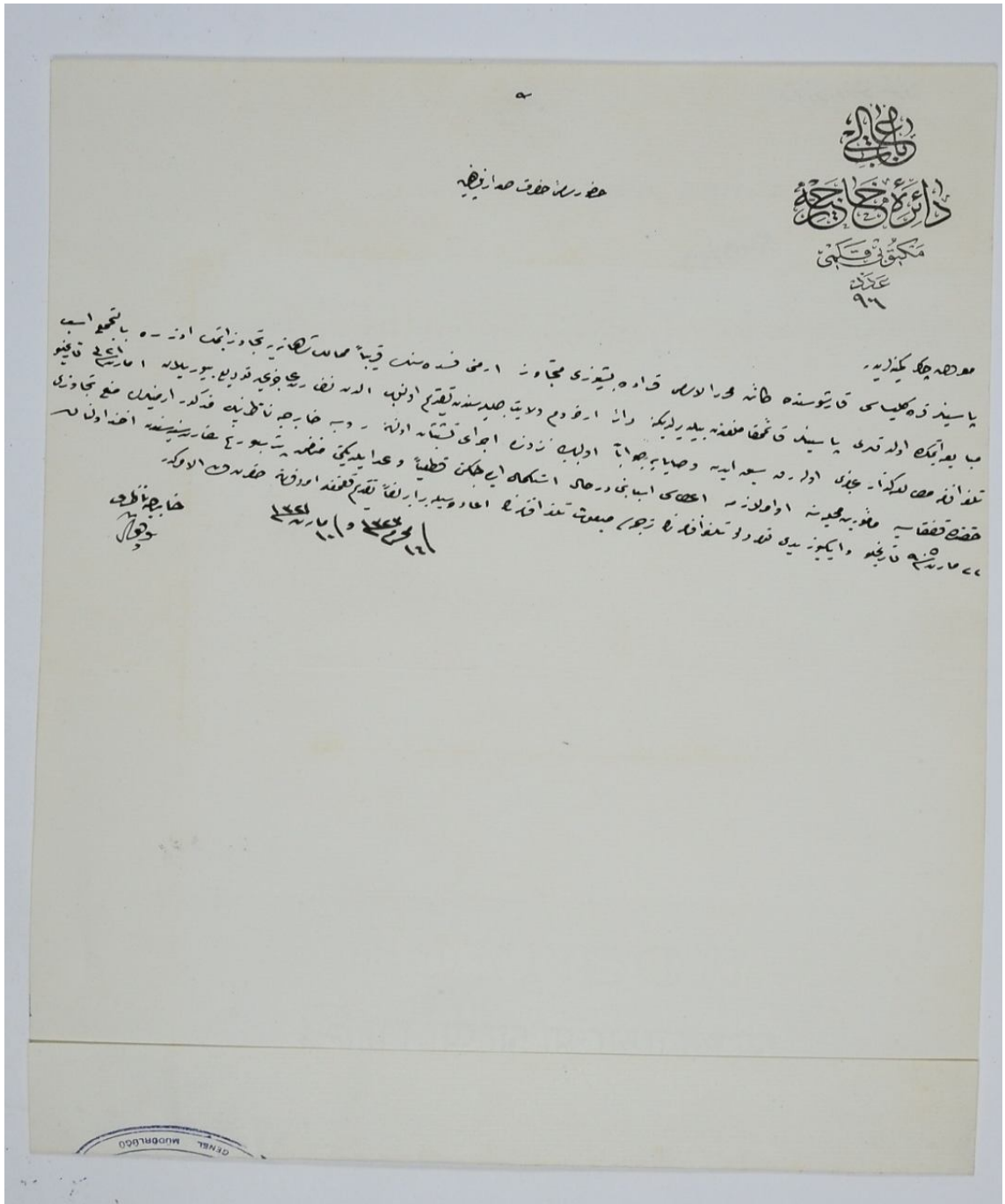
هـ

 وزارت داخله
 دفتر امور داخلی
 تهرانی

وانه ولایت نه مورد ۸
 جلی صدرتیدر

او دایکی بیک فدا می فدایس بر ملک ماکو قهرس جهند و روسیه حدودی او زرنج واقع اغاری جی غن
 مغاره زرنج جمع ایدوب از راه و جحانه لری روجه و ماکو قهرس زرنج جلبا بند کدی و ایچری زرنج و زرنج
 قدر فدا ای اختلاف و راه بولند و مقصد لری وانه و بایزید طرفدیه تجاوز ایچک صعب داتا
 مأموریه ابرایه ایچیه ایدو اطراح اند کدی به نظر بوزده دفعی مأموریه ابرایه واسطه سیدم غیر قابل
 اولدیف تجاوز حقد که فکری حلی جهد رایه خوی و شمس حوالینده ماکو داهلنده که به جه
 کلیانیه قریبیه اقامت ایدو جه کدی اذو دولت حدودی او زرنج واقع صعب
 اذو طرفین تحقیقات مشترکه ازم ایدو که ورجه دولتی کند و حدودی محافظه اندیکه حاله
 عاکه شاهانه ده رفند نه ملک ماکو به دفعه ابرایه عکدی ایله تحقیقات مشترکه ایضا اندیکه
 دایر مکه جکی خوی و شمس شند لکن نه آسانه ایکی قطعه سیف و لایف فدا مده اشعا
 اولمغه اجدای ایجاب عهده جهند و فدا
 قریبه
 کس

Ek 11.BOA, A. MKT. MHM., D. No. 549, G. No. 13.

باسم کتابه در دخی اردوی همایونی میرننده بنفیه

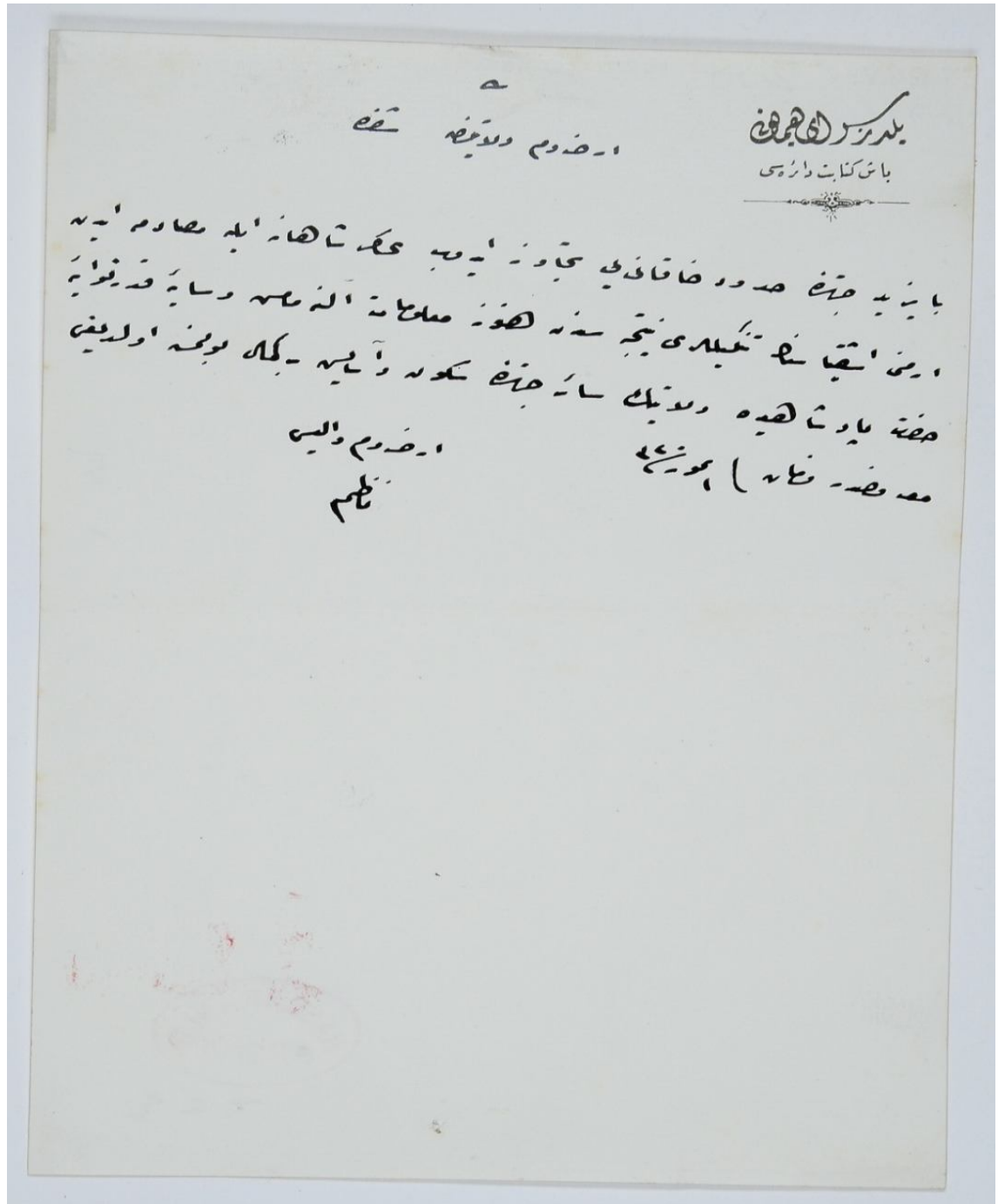
ج. ا. پ. م. ر. و. س. د. ر. ب. ا. ر. ب. ه. ق. س. ک. و. ا. خ. ل. ن. ج. ا. و. ز. ه. ج. ا. ف. ا. ب. د. ا. ی. ف. د. ک.
 رفع و تکلیف کتاب ایدیه عاشر شاهانه ایدیه مصارم ایدیه فیه مرقوم او
 جوارده بونانه اوچ کلبه کبر مکه موفقه اوله مقبضه تدبیر و تکلیف اوتیه
 و نذر لرزده بونانه باندیره ایدیه اوچ مضره ایدیه ایدیه و اذین فیه رده و
 اشرافا ماسه و اشیای مرقوم فیه تجاوزاته معروضه حبیبه اوچنی الای
 یکبارگی بمحضر والای مذکور ملای می مصطفی و عیسی اغا زارم رسید و علی الفیه
 زار و سلیمان و دیگر رفقای ده کمال سرعت و فعالیت عاشر شاهانه معاونت ایدیه
 خذله فیه و تدریج و باندیره و اوچ مضره فیه ایدیه ایدیه ایدیه ایدیه
 ربارده فیه کونتره اوله قدری کبی فارماه قضایه بزم کرفیا خورد و
 هجوم و تجاوز جرات ایدیه ای نفرا یعنی فیلدینه بر نفی موجودها و قریه مطقور
 نفی بنا در دست ایدیه صوبه تکلیف ایدیه و بوند و انشاء الله و حنی
 و خبره و سائر حفظ اولدنی و معوضه که ای مصارم ده فیه الفایه برای
 و فداکاریه کوشه صایطانه و افراد عاشر شاهانه بر قایم سید و محمود
 و قریه لیدی و بوند و بنفیه بر ای فیه فیه ایجاب فیه سوار و پیاده
 اوزیه تجاوز حفر فیه اوله قدری ایجاب فیه ایجاب فیه سوار و پیاده
 مغزه لری امداد کونتره و حدود خاقانیه که طفره سائر خفیه ایدیه
 تباریه تیفطکاری عکریه انحاز و ایضا اولمقم اولوب ای فیه فیه فیه فیه

و توسیع دائره فارایده جک اولوی نفسی شکل ضارانی و بیانه جک
 مضانی موجب و منج اولی احتمال بنی کرک او طابورک معارف راجه نه نقضی
 مبالغه بنی و کرک محل وقوعه سوخت اجاب ایده مغزیه ره نقضی مبالغه ایزم
 و لایحه نه اعطا ایدیرک برکونه تا خزانه و بویوزده محاذ محفوظه نک حدونه
 صیبه و یلمی بجوهر طرف عباده نه و لایحه و قوسینه تبیغات اکیده ایفا قنقه
 براب بر طرفه نه ره قوه مزیه اصدا به نک محل وقوعه سوخت و ابصاره خنده و قوه
 رفع و تکلیف و تبیغات خائنه لرنگ سایه شاهانه ره عظیم بر اقلی مخصوص قوه الغایه
 حیثیت اولوب بنجه نک ره عرصه خاکبای عالم قدحی معروضه نه
 (عالم اولی و اولی) (عالم اولی) (عالم اولی)
 ماوراء اکریم حضرت سیدری
 در رجبی اری روی هوا بویتری
 زکی

باسمه کتابه در دخی روی همایونندی مرتبه سبطه

حدود خاقانیه برابر به فضای جوارنده کی اوج کبیا طاغذنه تجاوز حدوده
نقدی ابدیک عا کر شاهانه اید مانه رنده مصارم وقوعه ملا ارمی فدا بلیری
رفع قنیل اجمیه محل و فیه اجماء قد باره و سوار می مغزه ری سارعه
سوه اولدنی مصارم دوام انجلی اولوب بر ملازم مروج و قیام نفی
و جبره اولدنی و رویه نک صوغانی و باره ریزه مبه رنده جماع ابدی
انجبار اوسانه ارمی خنده نک رخی تجاوزه نصیری حاشی قوه موجوده عکری
منع و تکیه کاف اولدنی جمله یا سیر فضا نه اکی بلوک باره نک خوفه تیش
و صاعقه اولدنی ره مصارف سوه ری ارضوم و دیننده آنه بیغی و طافه
عنا واهانه محیه نک داخله مدانه و بلکینه انقیای مرقوم نک امان
ملا رفع و تکیه صوک رجه دره چاقم اولدنی انانه و زیاده دره ملاکمه
و جبره موقدره اجماء قد سوار و باره عکری نک سوه اهلیده بر فرد
قاربه بلغیه بهر امان انقیای مرقوم نک رفع قنیل اجماء انجبار رنده
صوت قطعه بهر بلغیه سوه که حدود خاقانی قونک بر ملا هول و اضار
قاربه تربیه و تقویه اجمیه موشه کی قوه عکری به اکی طابورک حدود جواریه
آلدی ارنده اراده به حفظ خاقانی هند کوه اول انحصال و تکیه به
بللی و تیجه امانه هف مصارف اهری و بر لیکینه جمله موقه و نه عامه
خدا ندره بر نظره ارمی انقیای عا کر شاهانه غلبه اید نک تجاوز حدود

Ek 15.BOA, Y. PRK. UM., D. No. 70, G. No. 35.

تقدیر

مکتوبه
خمسوی

4

در رنج اردوی هما بود شریف جلیل سینه مورور تقاضا کرده بایزید حدودیه قریب طور قریبند کی کلیای زیاده
ایچیه اداره اجتماع انجمنه اولاده کلیای ارمنی خدایک مکتوب اولاده فایده معیانه و بر طامک اوزره
اوچرته بولنامه قوه خودیه نک تریک لازم کلمه و قره کلیاره بولنامه و سوارى اوده مقور رنج الایله مبارک
بالاستیانه [محرّم] نارنجده شرفدار اولوب تلخ قلنامه اراده سینه ملوکانه اقتضای عالیه اولوب بکرم
برنجی سوارى الایله برنجی بلوکى کیمه ساری موقعه و بر فدا بید میرلوا حقى یاشانک رفاقيله اچیه
طرقه سوزا یله و بقیه موجودی یسه هر در لواحوال فارغو غیر کافی بولمسه ایدوکنده و سوارى اوده مقور رنج
الایله بر بلوکى مرکزده و النسه تلوی دیار بکرم و بیه عیداه یاشانک رفاقيله موصله اولوب بقیه الای
مذکورک شوصه ده بایزید جریج موصول ائیت و اساسیه مقصدی تأمینه ایدوکنده صکره مذکور بکرم
برنجی الایله امر مبارک احرار قلموه اوزره قره کلیا و بایزید طرفلنده بولمسه اهم و الزم ایدوکنه
اولمسه و اولوجه ایحاطک اجری ارکانه عربیه رازدهی افاده یله جوانا توجیه و انشاء قلمسه اولفله محاط
علم عال بولمسه اوزره عرضه معلوماته انشاء قلمه اولمسه امر و اداره اقم حقه بکرم
[محرّم] و [محرّم] عید

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	Özcan ASLAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Ağrı/1981
EĞİTİM DURUMU	
Lisans Öğrenimi	Akdeniz Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Dil	İngilizce
Bilimsel Faaliyetler	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İLETİŞİM	
E- Posta	geronimo049@hotmail. com
Tarih	10.8.2011